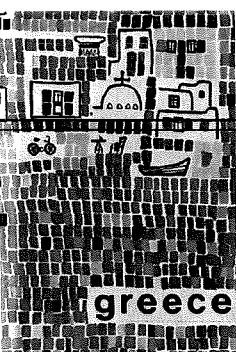

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ & ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

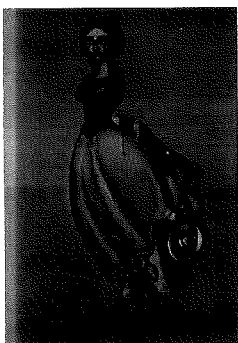

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

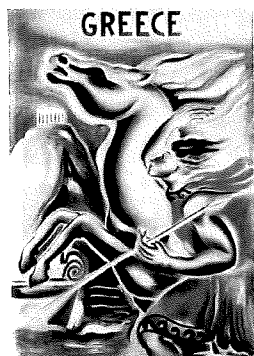
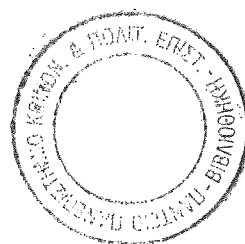
ΔΕΛΑΤΟΛΑ ΡΟΖΑ

ΑΜ 1207Μ053

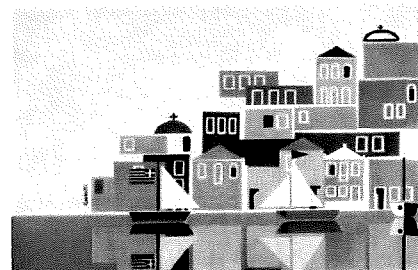
Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΔΙΕΘΝΕΣ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΜΟΝΤΕΛΟ ΒΙΩΣΙΜΟΥ
ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΥΑΓ. ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2010

Πίνακας Περιεχομένων

Συντομογραφίες	4
Περίληψη.....	5
Εισαγωγή.....	7
A. Μέρος-Βιώσιμος Τουρισμός	9
A.1. Βασικοί ορισμοί	9
A.2 Ο τουρισμός ως μοχλός ανάπτυξης.....	11
A.3 Επιπτώσεις του τουρισμού	15
A.3.1 Οικονομικές επιπτώσεις	15
A.3.2 Κοινωνικο-πολιτισμικές επιδράσεις.....	17
A.4 Περιβαλλοντική σημασία του τουρισμού	18
A.5 Βιώσιμη ανάπτυξη και τουρισμός.....	20
B Μέρος-Διεθνές & Περιφερειακό Θεσμικό Πλαίσιο.....	26
B.1 Η διεθνοποίηση του βιώσιμου τουρισμού	26
B.1.1 Η διεθνής κοινότητα και η υιοθέτηση ενός νέου μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης.....	26
B.1.2 Πρώτες πρωτοβουλίες	27
B.1.3 Η εισαγωγή της βιώσιμης ανάπτυξης στον τουρισμό.....	27
B.2 Διεθνής αναγνώριση του βιώσιμου τουρισμού	29
B.2.1 Πρόγραμμα Περιβάλλοντος των Ηνωμένων Εθνών	29
B.2.2 Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού	31
B.2.3 World Travel and Trade Council (WTTC).....	35
B.2.4 Ατζέντα 21 για τον τουρισμό.....	36
B.3 Διεθνείς Συμβάσεις και εφαρμογή τους στο βιώσιμο τουρισμό	38
B.3.1 Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα	38
B.4 Βιωσιμότητα και τουρισμός σε περιφερειακό επίπεδο	40
B.4.1 Ευρωπαϊκή Ένωση	40
B.4.2 Συμβούλιο της Ευρώπης	48
B.4.3 Μεσογειακή Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (MCSD)	50
Γ Μέρος-Τουρισμός & Μεσόγειος	55
Γ.1 Ο τουρισμός στη Μεσόγειο σε αριθμούς.....	55
Γ.2 Χαρακτηριστικά τουρισμού στη Μεσόγειο.....	61

Γ.3 Τουρισμός και περιβάλλον στη Μεσόγειο	63
Γ.4 Η έννοια της φέρουσας ικανότητας.....	66
Γ.5 Βιώσιμος παράκτιος τουρισμός στη Μεσόγειο	70
Γ.5.1 Ολοκληρωμένη διαχείριση παράκτιων περιοχών (ICAM)	71
Γ.5.2 Πρόγραμμα διαχείρισης παράκτιας περιοχής (CAMP)	73
Γ.6 Μελέτες εργασίας	74
Γ.6.1 Ρόδος (CAMP)	74
Γ.6.2 Βαλεαρίδες Νήσοι – Η περίπτωση της Κάλβια	77
Γ.7 Οικοτουρισμός στη Μεσόγειο	81
Γ.7.1 Πρότυπο βιώσιμου τουρισμού με χρήση ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού.....	81
Γ.7.2 Ορισμός οικοτουρισμού	83
Γ.7.3 Μεγέθη οικοτουρισμού	86
Γ.7.4 Προστατευόμενες περιοχές	88
Γ.8 Μελέτες εργασίας	91
Γ.8.1 Οικοτουρισμός στο δάσος της Δαδιάς	91
Γ.8.2 Valle del Crotchio.....	95
Επίλογος.....	98
Βιβλιογραφία.....	101
Παραρτήματα.....	105
1. ΠΟΤ, Global Code of Ethics.....	105
2. WTTC-ΠΟΤ- Earth, Agenda 21 for the Travel & Tourism Industry: Towards Environmentally Sustainable Development	105
3. ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ, ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ Ατζέντα για έναν αειφόρο και ανταγωνιστικό ευρωπαϊκό τουρισμό, Βρυξέλλες, 19.10.2007, COM(2007) 621 τελικό	105

Συντομογραφίες

ΠΟΤ	Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού
WEF	World Economic Forum/Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
EDEN	European Destinations of Excellence/Ευρωπαϊκοί Προορισμοί Αριστείας
WWF	World Wildlife Fund/Παγκόσμιο ταμείο για τη Φύση
UNEP	United Nations Environment Programme/Πρόγραμμα Περιβάλλοντος των Ηνωμένων Εθνών
IUCN	International Union for Conservation of Nature/ Παγκόσμια Ένωση Προστασίας της Φύσης
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
UNCED	United Nations Conference on Environment and Development/Συνδιάσκεψη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη
CSD	Commission on Sustainable Development/Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη
DSD	Division for Sustainable Development
WTTC	World Travel and Trade Council
SBSTTA	Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
OAT	Ομάδα για την Αειφορία του Τουρισμού
MCSD	Μεσογειακή Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη
ΜΣΔ	Μεσογειακό Σχέδιο Δράσης
TCCA	Tourist Carrying Capacity Assessment
ICAM	Integrated Coastal Area Management/Ολοκληρωμένη Διαχείριση Παράκτιας Ζώνης
CAMP	Coastal Area Management Programme
PAP	Priority Action Programme
RAC	Regional Activity Centre
EZA	Ειδική Ζώνη Διατήρησης
ΜΟΠ	Μεσογειακό Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα
ΟΚ	Οικοτουριστικό Κέντρο
ΕΣΠΑ	Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς
ΟΤΔ	Ομάδα Τοπικής Δράσης

Περίληψη

Η παρούσα εργασία στόχο έχει να σκιαγραφήσει τις παγκόσμιες εξελίξεις στην έννοια της τουριστικής ανάπτυξης. Τις τελευταίες δεκαετίες, στο πλαίσιο της διεθνούς διακυβέρνησης, η έννοια της ανάπτυξης έχει αλλάξει νόημα, έχει στραφεί προς άλλες αξίες, έχει μετεξελιχτεί καλύπτοντας όχι μόνο τις οικονομικές ανάγκες της ανθρωπότητας αλλά και τις κοινωνικές και τις περιβαλλοντικές. Το ενδιαφέρον αλλά και το διέξοδο από έναν πλανήτη «υπερφορτωμένο» από τις ανθρώπινες δραστηριότητες βρίσκεται πια σε αυτό που ονομάζουμε βιώσιμη ανάπτυξη, μια ισορροπία δηλαδή μεταξύ του οικονομικού συμφέροντος, της κοινωνικής ευημερίας και της περιβαλλοντικής προστασίας.

Το ευρύτερο αυτό πλαίσιο αρχών δεν θα μπορούσε να μην επηρεάσει τις επιμέρους αναπτυξιακές δραστηριότητες. Έτσι, κι αφού και η αναπτυξιακή διάσταση του τουρισμού απέδειξε τις καταστροφικές συνέπειες που μπορεί να έχει, έχουμε περάσει σε μια νέα εποχή τουριστικής ανάπτυξης, το βιώσιμο τουρισμό.

Η νέα αυτή στρατηγική τουριστικής ανάπτυξης είναι προσανατολισμένη, σε μία ανθρωποκεντρική προσέγγιση, υπό το πρίσμα της προστασίας του περιβάλλοντος αλλά και της πολιτιστικής κληρονομιάς των περιοχών.

Στηρίζεται και αυτή σε τρεις βασικούς άξονες:

1. την οικονομική ευημερία
2. την κοινωνική δικαιοσύνη
3. την περιβαλλοντική προστασία. Ο άξονας αυτός θα πρέπει να διασαφηνιστεί ότι περιλαμβάνει τόσο το φυσικό όσο και δομημένο περιβάλλον.

Στο πλαίσιο αυτό έννοιες όπως η ποιότητα, η διαφοροποίηση και ο πράσινος χαρακτήρας γίνονται πιο επίκαιρες από ποτέ.

Μετά την οριοθέτηση της έννοιας του βιώσιμου τουρισμού, η εργασία ασχολείται με μια ομοιόμορφη από την άποψη τουριστικών πόρων τουριστική

περιφέρεια, άκρως ανταγωνιστική, τη Μεσόγειο. Μελετάται μια σημαντική πτυχή του βιώσιμου τουρισμού στην περιφέρεια της Μεσογείου, η ολοκληρωμένη διαχείριση παράκτιας ζώνης. Δίνεται με σαφήνεια το θεσμικό πλαίσιο που ισχύει σε περιφερειακό επίπεδο και παρουσιάζονται δύο παραδείγματα παράκτιου τουρισμού σε Ελλάδα και Ισπανία. Εν συνεχεία παρουσιάζεται μια εναλλακτική μορφή τουρισμού που συμβαδίζει απόλυτα με το μοντέλο του βιώσιμου τουρισμού και δεν είναι άλλο από τον οικοτουρισμό. Και σε αυτή την περίπτωση παρουσιάζονται δύο παραδείγματα, ένα από την Ελλάδα και ένα από την Ιταλία.

Εισαγωγή

Την τελευταία περίοδο η ελληνική οικονομία και κοινωνία βρίσκεται μπροστά στην μεγαλύτερη ενδεχομένως οικονομική κρίση που έχει περάσει από τη μεταπολίτευση. Η ύφεση, που φαίνεται να βαθαίνει¹ συνεχώς τουλάχιστον για τα δύο επόμενα χρόνια, θα πρέπει να αντιμετωπιστεί άμεσα, αναζητώντας νέες ή αξιοποιώντας ήδη υπάρχουσες μορφές ανάπτυξης. Βασικοί μοχλοί ανάπτυξης της χώρας μας για πολλά χρόνια ήταν η ναυτιλία και ο τουρισμός. Γι' αυτό και είναι πολλοί αυτοί που ισχυρίζονται ότι η διέξοδος από τη κρίση είναι δυνατόν να έρθει μέσα από την παραγωγικότητα και την ανάπτυξη του τουριστικού τομέα.

Ο τουρισμός είναι ένας σημαντικός κλάδος της ελληνικής οικονομίας και με μεγάλη συμμετοχή στην απασχόληση. Η σημασία του τουρισμού για την ελληνική οικονομία και κοινωνία είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Η συμβολή της τουριστικής οικονομίας το 2008 στο ΑΕΠ της χώρας φτάνει το 16,2%, ενώ η συνολική απασχόληση στην τουριστική οικονομία (833.200 θέσεις εργασίας) αντιστοιχεί στο 19,6% των απασχολούμενων. Μέχρι το 2019 η απασχόληση στην τουριστική οικονομία μπορεί να αυξηθεί τουλάχιστον κατά 360.000 άτομα, καλύπτοντας το 100% των ανέργων κατά το 2008. Συγκρινόμενος σε παγκόσμιο επίπεδο, ο ελληνικός τουρισμός καταγράφει ικανοποιητικές επιδόσεις. Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (ΠΟΤ), η Ελλάδα το 2008 ήταν 16η σε επίπεδο διεθνών αφίξεων και 12η σε επίπεδο εσόδων. Επίσης, σύμφωνα με το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ (WEF) το 2009, η χώρα μας καταλαμβάνει την 24η θέση μεταξύ 133 χωρών στο Δείκτη Ταξιδιωτικής και Τουριστικής Ανταγωνιστικότητας, ενώ στο Γενικό Δείκτη Ανταγωνιστικότητας καταλαμβάνει μόλις την 67η².

¹ Ελευθεροτυπία, Στο 4% η ύφεση για την Ελλάδα το 2010 προβλέπει η Κομισιόν, 6/5/2010

² <http://www.sete.gr>

Τα στοιχεία αυτά αποδεικνύουν ότι ο ελληνικός τουρισμός είναι ένας από τους ελάχιστους τομείς της εθνικής οικονομίας, ο οποίος είναι ανταγωνιστικός σε παγκόσμιο επίπεδο και η Ελλάδα σ' αυτόν τον τομέα διαθέτει ισχυρά συγκριτικά πλεονεκτήματα. Ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας του τουρισμού έγκειται στο γεγονός ότι εμφανίζονται στο προσκήνιο διαρκώς νέες τουριστικές αγορές που προσελκύουν το ενδιαφέρον των επισκεπτών οι οποίοι αναζητούν πάντα μια νέα εμπειρία. Καταρχάς οι προτιμήσεις και οι αντιδράσεις των επισκεπτών χαρακτηρίζονται από έναν δυναμισμό και μπορούν να μεταβληθούν πολύ εύκολα. Η οικονομική κρίση που μαστίζει όλον τον πλανήτη κάνει τον υποψήφιο τουρίστα να είναι πιο απαιτητικός στην αναλογία κόστους οφέλους που καλείται να επιλέξει. Όλα αυτά αυξάνουν τον ανταγωνισμό στον παγκόσμιο τουριστικό χάρτη αλλά και στη Μεσόγειο, όπου και νέες αγορές, όπως η Κροατία, εμφανίζονται αλλά και χώρες, όπως η Τουρκία και οι χώρες της Βόρειας Αφρικής, που δεν είναι ενταγμένες στο σύστημα του ευρώ, μπορούν να προσφέρουν σε καλύτερες τιμές το ίδιο προϊόν που μπορεί να προσφέρει η χώρα μας, τον ήλιο και τη θάλασσα.

Όλα τα παραπάνω σημαίνουν ότι κάθε χώρα με τουριστική παράδοση και όχι μόνο πρέπει να παραμένει σε εγρήγορση, να αντιλαμβάνεται τα νέα δεδομένα που κάθε χρόνο διαμορφώνονται και να αντιδρά γρήγορα στις νέες προκλήσεις, ώστε να συμπεριλαμβάνεται στη λίστα των ελκυστικότερων τουριστικών προορισμών. Σε μια τέτοια δύσκολη περίοδο λοιπόν, τίποτα δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένο και η τουριστική στρατηγική της Ελλάδας πρέπει να επικαιροποιηθεί. Το παραδοσιακό πρότυπο «ήλιου-θάλασσας» πρέπει να συνδεθεί και με νέες μορφές τουρισμού, με ιδιαίτερη έμφαση στην ποιότητα και στην προστασία του περιβάλλοντος, ώστε οι ταξιδιώτες του σήμερα, που το προφίλ τους είναι εντελώς διαφορετικό από αυτό της δεκαετίας του '80, να έχουν ενδιαφέρον να επισκεφτούν την Ελλάδα.

A. Μέρος-Βιώσιμος Τουρισμός

A.1. Βασικοί ορισμοί

Το ταξίδι συνιστά μια ανθρώπινη εμπειρία ήδη από τα αρχαία χρόνια. Ωστόσο από τότε μέχρι σήμερα η πορεία εξέλιξης του ταξιδιού έχει υποστεί τόσες μεταλλαγές, με αποτέλεσμα να έχει διαμορφωθεί από το 1950 κι έπειτα η έννοια του τουρισμού όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Είναι χαρακτηριστικό πράγματι ότι μετά το πέρας του Β' Παγκόσμιου Πολέμου ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους δυναμικότερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της παγκόσμιας οικονομίας όπως αποτυπώνεται στους δύο βασικούς δείκτες που χρησιμοποιούνται για την «μέτρηση» του τουριστικού φαινομένου: στο δείκτη αφίξεων τουριστών και στο δείκτη διανυκτερεύσεων. Ο τουρισμός αποτελεί ένα ιδιόμορφο κοινωνικό φαινόμενο που αφενός σχετίζεται με τα νέα κοινωνικά και καταναλωτικά πρότυπα που επικρατούν στις ανεπτυγμένες χώρες και αφορούν στον τρόπο χρήσης του ελεύθερου χρόνου και αφετέρου δημιουργεί έναν ισχυρό οικονομικό τομέα³, ο οποίος δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι επηρεάζει άμεσα και δυναμικά την ανάπτυξη χωρών και περιοχών.

Η εννοιολογική προσέγγιση του τουρισμού όμως δεν υπήρξε και ακόμα και σήμερα δεν θεωρείται μια εύκολη υπόθεση. Πρόκειται για μια έννοια διεπιστημονική, η οποία ανάλογα με το επιστημονικό πρίσμα από το οποίο μελετάται μπορεί να οριστεί και διαφορετικά. Το γεγονός επίσης ότι ο τουρισμός αναπτύχθηκε σχετικά πρόσφατα και ότι μεταλλάσσεται διαρκώς, ως αποτέλεσμα του δυναμικού του χαρακτήρα, σημαίνει ότι και η εννοιολογική του προσέγγιση συνεχώς προσλαμβάνει νέο περιεχόμενο. Ήδη από το 1937 μια ομάδα ειδικών στατιστικολόγων της τότε Κοινωνίας των Εθνών επεχείρησε να δώσει έναν ορισμό για την έννοια του τουρίστα, σύμφωνα με τον οποίο «τουρίστας θεωρείται κάθε άτομο που μετακινείται για ένα χρονικό διάστημα τουλάχιστον 24 ωρών σε μια χώρα διαφορετική από αυτή που βρίσκεται η

³ Π. Τσάρτας, *Τουρίστες, ταξίδια, τόποι: κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον Τουρισμό*, Εξάντας, 1996, σελ. 23

κατοικία του»⁴. Ο ορισμός αυτός μεταλλάχτηκε στον πορεία του χρόνου καθώς η ανάγκη που ωθούν στην πραγματοποίηση ενός ταξιδιού, οι κοινωνικές συνθήκες μεταβλήθηκαν και οι ανεπάρκειες του ορισμού ήταν φανερές. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (ΠΟΤ) από το 1991 έχει εκδώσει μια σειρά από συστάσεις σχετικά με στατιστικές για τον τουρισμό, οπότε και διεξήχθη το Συνέδριο της Οτάβα. Οι συστάσεις αυτές υιοθετήθηκαν επίσημα και από τη Στατιστική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών το 1993. Στις συστάσεις αυτές υπάρχουν οι ορισμοί, οι οποίοι χρησιμοποιούνται πλέον διεθνώς, τουλάχιστον για την κάλυψη των στατιστικών αναγκών.

Τουρισμός: περιλαμβάνει τις δραστηριότητες των ατόμων κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους και της παραμονής τους σε έναν τόπο, διαφορετικό από τον τόπο κατοικίας τους, για συνεχόμενο διάστημα μικρότερο από ένα έτος, για λόγους διασκέδασης, εργασίας ή άλλο.

Διεθνής επισκέπτης: για στατιστικούς λόγους, ο όρος περιγράφει οποιοδήποτε άτομο ταξιδεύει σε μια χώρα διαφορετική από τον τόπο όπου διαμένει για περίοδο που δεν ξεπερνά τους 12 μήνες. Βασικός σκοπός της επίσκεψης μπορεί να είναι οποιοσδήποτε εκτός από δραστηριότητα που αμείβεται από τη χώρα στην οποία έχει μεταβεί.

Τουρίστας: ο επισκέπτης που διαμένει τουλάχιστον μία νύχτα σε κατάλυμα στη χώρα ή στην περιοχή όπου επισκέπτεται.

Επισκέπτης της ίδιας μέρας: ο επισκέπτης που δεν διανυκτερεύει σε κατάλυμα στη χώρα ή στην περιοχή που διαμένει. Ο ορισμός αυτός περιλαμβάνει ταξιδιώτες κρουαζιέρας που φτάνουν σε μια χώρα με το κρουαζιερόπλοιο και επιστρέφουν στο πλοίο κάθε βράδυ για να μείνουν ακόμα και αν το πλοίο μένει αγκυροβολημένο πολλές βραδιές. Περιλαμβάνει επίσης επιβάτες ή ιδιοκτήτες ιδιωτικών γιοτ και επιβάτες που διαμένουν σε τρένο.

Εγχώριος επισκέπτης: οποιοδήποτε άτομο διαμένει σε μια χώρα και ταξιδεύει σε κάποια περιοχή της χώρας εκτός του συνηθισμένου περιβάλλοντός του για περίοδο που δεν ξεπερνά τους 12 μήνες. Βασικός

⁴ United Nations, *Guidelines for Tourism Statistics*, Νέα Υόρκη, 1971

σκοπός της επίσκεψης μπορεί να είναι οποιοσδήποτε εκτός από δραστηριότητα που αμείβεται από την περιοχή στην οποία έχει μεταβεί.

Εγχώριος τουρισμός: περιλαμβάνει κατοίκους μιας συγκεκριμένης χώρας που ταξιδεύουν μέσα στην ίδια τη χώρα.

Εισερχόμενος τουρισμός: περιλαμβάνει μη κατοίκους μιας χώρας που ταξιδεύουν σε αυτή.

Εξερχόμενος τουρισμός: περιλαμβάνει κατοίκους μιας χώρας που ταξιδεύουν σε μια άλλη.

Διεθνής τουρισμός: Πρόκειται για τον εισερχόμενο και εξερχόμενο τουρισμό.⁵

A.2 Ο τουρισμός ως μοχλός ανάπτυξης

Η σημαντική αύξηση της τουριστικής δραστηριότητας σηματοδοτεί τον τουρισμό ως ένα από τα πιο αξιοπρόσεκτα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα του περασμένου αιώνα. Τις τελευταίες δεκαετίες η τουριστική βιομηχανία, που περιλαμβάνει δραστηριότητες μεταφοράς, στέγασης, ψυχαγωγίας και εστίασης, έχει αποκτήσει σημαντική οικονομική αξία. Τα έσοδα από τον διεθνή τουρισμό αυξήθηκαν κατά μέσο όρο 9% κατά τη δεκαετία 1988-1997. Το 1997 τα έσοδα παγκοσμίως από τον διεθνή τουρισμό ήταν 443 δισεκατομμύρια δολάρια ενώ το 2004 άγγιξαν τα 625 δισεκατομμύρια ευρώ. Σε απόλυτους όρους τα τουριστικά έσοδα μέσα σε ένα χρόνο αυξήθηκαν κατά 34 δις. ευρώ. Σε πραγματικούς όρους, όμως, λαμβάνοντας υπόψη τις διακυμάνσεις στο συνάλλαγμα και τον πληθωρισμό, η αύξηση στα τουριστικά έσοδα ήταν της τάξης του 5,6%⁶.

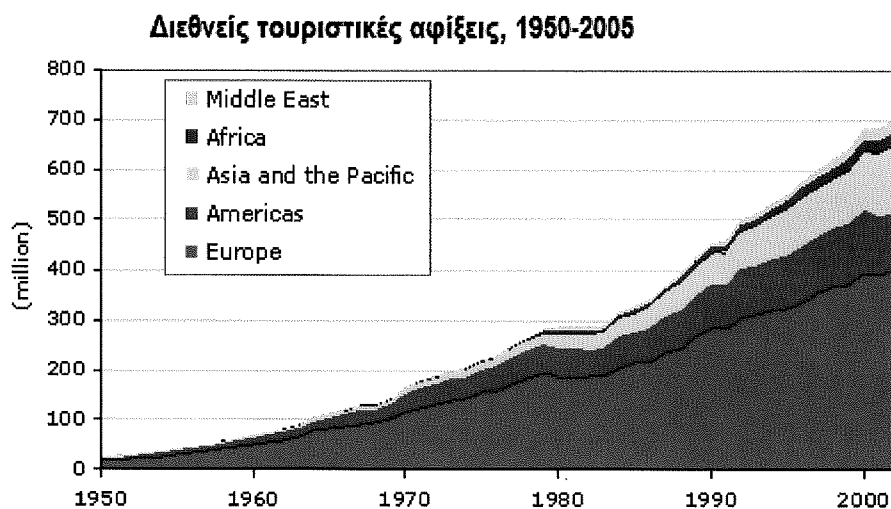
Ο αριθμός των διεθνών αφίξεων παρουσιάζει μια ανοδική τάση από περίπου 25 εκατομμύρια το 1950 έως περίπου 860 εκατομμύρια το 2005, σημειώνοντας κατά μέσο όρο ετησίως μια αύξηση της τάξης του 6,5%. Οι αφίξεις δε το 2007 αυξήθηκαν και πάλι σημαντικά και υπολογίστηκαν σε 903

⁵ World Tourism Organization, *Recommendations on Tourism Statistics*, 1993

⁶ Όλα τα προαναφερόμενα στατιστικά στοιχεία έχουν αντληθεί από τον ΠΟΤ και συγκεκριμένα από την έκδοση UNWTO, *Tourism Highlights 2008 Edition*.

εκατομμύρια. Παρ' όλ' αυτά, διακυμάνσεις στα ποσοστά αύξησης υπήρξαν για παράδειγμα, μεταξύ 1995 και 2007, όπου η αύξηση ήταν μόλις 4% κατά μέσο όρο ετησίως και αυτό γιατί μεταξύ 2001 και 2003 οι τουριστικές ροές παρουσίασαν αποτελμάτωση λόγω των τρομοκρατικών επιθέσεων, της γρίπης SARS και της οικονομικής ύφεσης. Η οικονομική κρίση η οποία ταλανίζει την παγκόσμια οικονομία από τα τέλη του 2008 αναμένεται να επηρεάσει και την εμπιστοσύνη των καταναλωτών, να περιορίσει τη σπατάλη των διαθέσιμων εισοδημάτων τους και προφανώς να περιορίσει και την τουριστική ζήτηση.

Είναι σαφές, και το ακούμε όλο και πιο συχνά, ότι ο τουρισμός θα πληγεί αρκετά και θα πρέπει κυρίως οι χώρες που εξαρτώνται από τον τουρισμό να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπιση και αυτής της οικονομικής ύφεσης. Ωστόσο, σύμφωνα με τις προβλέψεις για το 2010 αναμένονται 1 δισεκατομμύριο διεθνείς αφίξεις και για το 2020 οι διεθνείς αφίξεις θα φτάσουν τα 1,6 δισεκατομμύρια.

Είναι σαφές ότι και το εισόδημα το οποίο δημιουργείται από τον τουρισμό, ως οικονομική δραστηριότητα θα είναι σημαντικό και θα συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη αρκετών χωρών. Το συνολικό εισόδημα εξαγωγών (export income) που δημιουργήθηκε από όλες τις προαναφερόμενες αφίξεις αυξήθηκε με παρόμοιο ρυθμό, εκτινάσσοντας την παγκόσμια οικονομία και αγγίζοντας το 1 τρισεκατομμύριο δολάρια το 2007, ήτοι περίπου τα 3

δισεκατομμύρια δολάρια τη μέρα. Αυτό που αξίζει να σημειώσουμε είναι ότι με το πέρασμα των χρόνων οι τουριστικοί προορισμοί γίνονταν ολοένα και περισσότεροι, με αποτέλεσμα η οικονομική ανάπτυξη στη βάση της τουριστικής δραστηριότητας να γίνεται πραγματικότητα για όλες τις χώρες. Έτσι, ενώ το 1950 μόλις 15 προορισμοί απορροφούσαν το 98% όλων των διεθνών τουριστικών αφίξεων, το 1970 το ποσοστό έπεσε στο 75% και το 2007 έπεσε ακόμα περισσότερο στο 57%. Η ανάδυση νέων προορισμών είναι πραγματικότητα, πολλοί από τους οποίους μάλιστα βρίσκονται σε αναπτυσσόμενες χώρες.

Η ήπειρος που δέχεται τις μεγαλύτερες τουριστικές ροές είναι η Ευρώπη με 484,4 εκατομμύρια αφίξεις το 2007. Ακολουθεί η Ασία και ο Ειρηνικός με 184,3 εκατομμύρια (με εμφανή όμως την ελλιπή ελκυστικότητα της Δυτικής Ασίας με αφίξεις που αγγίζουν μόλις τα 9,8 εκατομμύρια), η Αμερική με 142,5 εκατομμύρια, η Μέση Ανατολή με 47,6 και η Αφρική με 44,4 εκατομμύρια. Η ίδια κατάταξη προφανώς ισχύει για τα έσοδα που υπολογίζονται ότι προέκυψαν από την τουριστική δραστηριότητα.

Ο τουρισμός συνιστά ένα μέσο παρουσίασης της Ευρώπης σε ολόκληρο τον κόσμο ενώ ως οικονομική δραστηριότητα, όπως είδαμε, συνεισφέρει σημαντικά στην ευημερία της. Υπολογίζεται ότι συμβάλλει περίπου 5% άμεσα, και επίσης 5% έμμεσα, στο ευρωπαϊκό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν και προσφέρει εργασία σε σχεδόν 20 εκατομμύρια ανθρώπους⁷. Ο τουρισμός επίσης μπορεί να γίνει καταλυτικός παράγοντας για την οικονομική ανάπτυξη, κυρίως πια για τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Οι διεθνείς αφίξεις στην Ευρώπη παρουσιάζουν μια ετήσια αύξηση της τάξης κατά μέσο όρο του 2,5% από την αρχή της δεκαετίας και 4% από το 2003. Συνολικά η Ευρώπη ηγείται των παγκόσμιων τουριστικών αφίξεων, συγκεντρώνοντας το 54% του μεριδίου αγοράς. Θα πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε ότι, παρόλο που η Ευρώπη διατηρεί μια ηγετική θέση στον παγκόσμιο τουρισμό, αντιμετωπίζει

⁷ European Travel Commission, *European Tourism Insights 2006 - Outlook for 2007*, Brussels 2007

παράλληλα έναν έντονο ανταγωνισμό από νέους προορισμούς που αναδεικνύονται στο τουριστικό προσκήνιο. Αναμένεται επίσης ο ανταγωνισμός αυτός να ενταθεί στα επόμενα χρόνια ενισχύοντας ακόμα περισσότερο την τάση μείωσης του μεριδίου της Ευρώπης. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι τη δεκαετία 1960-1970 η μέση ετήσια αύξηση αφίξεων στην Ευρώπη άγγιζε το 11,5% ενώ για την περίοδο 2000-2007 έφτασε στο 2,2%⁸. Σε ό,τι αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση ο τουρισμός κυριαρχείται από μικρομεσαίες και πολύ μικρές επιχειρήσεις και αντιστοιχεί στο 4% του ΑΕΠ της Ένωσης. Οι περίπου 2 εκατομμύρια τουριστικές επιχειρήσεις απασχολούν το 4% του συνολικού εργατικού δυναμικού καλύπτοντας περίπου 8 εκατομμύρια θέσεις εργασίας. Το γεγονός, ωστόσο, ότι ο τουρισμός διασυνδέεται με άλλους κλάδους, τελικά τον καθιστά έναν σημαντικό συντελεστή του ΑΕΠ αγγίζοντας το 11% και προσφέροντας συνολικά εργασία στο 12% του συνολικού εργατικού δυναμικού⁹.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθούμε σε μια δράση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που στοχεύει ακριβώς στην προβολή και προώθηση της Ευρώπης εν συνόλω ως τουριστικό προορισμό¹⁰. Πρόκειται για το πρόγραμμα EDEN (European Destinations of Excellence/Ευρωπαϊκοί Προορισμοί Αριστείας) το οποίο ξεκίνησε το 2006. Τα κράτη μέλη, εφόσον επιθυμούν να συμμετέχουν, οφείλουν κάθε χρόνο να ανακηρύξουν μια περιοχή της χώρας ως άριστο τουριστικό προορισμό, ανάλογα με τη θεματική που έχει ορίσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Για το 2010 η θεματική που έχει ανακοινωθεί είναι ο θαλάσσιος τουρισμός (aquatic tourism) και μέχρι τέλη Απρίλη όφειλαν τα κράτη μέλη να ανακοινώσουν τη νικήτρια περιοχή¹¹.

⁸ World Travel Organization, *Tourism Highlights 2008*

⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ατζέντα για έναν αειφόρο και ανταγωνιστικό ευρωπαϊκό τουρισμό, COM(2007) 621 τελικό

¹⁰ http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/eden-destination/index_en.htm

¹¹ Οι υποψηφιότητες φέτος για την Ελλάδα είναι η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Θεσπρωτίας, η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Σερρών, ο Δήμος Υπάτης, ο Δήμος Δελβινάκιου, η Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας, ο Δήμος Λαρισαίων και ο Δήμος Καλλιθέας Ρόδου, αλλά εκκρεμεί η ανακοίνωση της νικήτριας περιοχής.

Εν κατακλείδι, αντιλαμβανόμαστε ότι ο τουρισμός συνιστά ένα σημαντικό εργαλείο τόσο για την επίτευξη εθνικής όσο και για την επίτευξη ευρύτερης περιφερειακής ανάπτυξης.

A.3 Επιπτώσεις του τουρισμού

A.3.1 Οικονομικές επιπτώσεις

Ο τουρισμός είδαμε παραπάνω ότι μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό μοχλό ανάπτυξης για μια περιοχή ή και μια ολόκληρη χώρα, αφού το πρόσημο σε όλους τους βασικούς οικονομικούς δείκτες είναι διαρκώς θετικός και τα ποσοστά διαρκώς αυξάνονται. Οι αλλαγές όμως που εμφανίζονται λόγω της αύξησης της τουριστικής δραστηριότητας στον οικονομικό τομέα δεν είναι πάντα και μόνο θετικές.

Καταρχάς με οικονομικούς όρους, ο τουρισμός είναι τομέας έντασης εργασίας. Αυτό με απλά λόγια σημαίνει ότι δημιουργεί πολλές θέσεις εργασίας τόσο άμεσα όσο και έμμεσα¹², συμβάλλοντας έτσι στη μείωση της ανεργίας. Στον αντίποδα αυτού πρέπει να πούμε ότι οι θέσεις απασχόλησης απαιτούν συνήθως ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό και έχουν εποχικό χαρακτήρα. Σε πολλές τουριστικές περιοχές εμφανίζονται και τα φαινόμενα της αυτοαπασχόλησης¹³ και της παράλληλης απασχόλησης.

Η τουριστική ανάπτυξη μιας ολόκληρης χώρας¹⁴ πρόκειται ασφαλώς για μια δύσκολη περίπτωση. Η τουριστική ανάπτυξη συγκεκριμένων περιοχών είναι το συνηθέστερο φαινόμενο γι' αυτό και ο τουρισμός προωθείται ως μοχλός ιδίως περιφερειακής ανάπτυξης. Η ανάπτυξη ιδίως νέων ή αλλιώς εναλλακτικών¹⁵

¹² Άμεσες θέσεις απασχόλησης είναι εκείνες που δημιουργούνται για την κάλυψη αμιγώς τουριστικών αναγκών, όπως οι θέσεις σε ξενοδοχεία, τουριστικά γραφεία, κλπ. Οι έμμεσες θέσεις απασχόλησης είναι εκείνες που δημιουργούνται λόγω της διασύνδεσης του τουριστικού τομέα με άλλους τομείς, όπως πχ ο οικοδόμος σε μια περιοχή που αναπτύσσεται τουριστικά και χτίζονται ξενοδοχεία.

¹³ Ο τουρισμός συνιστά μια οικονομική δραστηριότητα που στηρίζεται στις μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις.

¹⁴ Με εξαίρεση θα λέγαμε τα μικρά νησιωτικά κράτη, πχ της Καραϊβικής

¹⁵ Ως προς το κλασικό πρότυπο τουρισμού που έχει αναπτυχθεί που είναι αυτό του μαζικού τουρισμού για ήλιο και θάλασσα.

μορφών τουρισμού, που θα αναλύσουμε και αργότερα, συμβάλλει στην ενίσχυση της ανάπτυξης αποβιομηχανοποιημένων, γεωγραφικά απομονωμένων, ορεινών και «μειονεκτικών» περιοχών με αποτέλεσμα την αύξηση των εισοδημάτων, των επενδύσεων και τη διεύρυνση της παραγωγικής βάσης της τοπικής οικονομίας.

Επιπλέον, η διασύνδεση του τομέα και με άλλους τομείς έχει οδηγήσει σε προσπάθειες εκτίμησης των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων της τουριστικής οικονομίας στην εθνική ή τοπική οικονομία. Κοινή είναι η εκτίμηση ότι υπάρχουν θετικές επιδράσεις σε πολλούς κλάδους, όπως τη βιομηχανία, τη βιοτεχνία, τις κατασκευές, τη γεωργοκτηνοτροφία, τις μεταφορές, το εμπόριο, κλπ. Συνεπώς αύξηση του τουρισμού σημαίνει και ευρύτερη οικονομική άνθιση και άλλο οικονομικών τομέων, ενώ αντίστοιχη μείωση οδηγεί και σε γενικότερη μείωση οικονομικής δραστηριότητας.

Ο μεγάλος κίνδυνος ωστόσο για μια χώρα ή μια περιοχή είναι η μεγάλη εξάρτηση από τον τουριστικό τομέα. Ο κίνδυνος αυτός αφορά κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες όπου η τουριστική ανάπτυξη συνιστά προτεραιότητα στο σχεδιασμό ανάπτυξης με αποτέλεσμα να παραγκωνίζονται άλλες δραστηριότητες. Η εξάρτηση όμως σε μια δραστηριότητα που επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, πολλοί από τους οποίους είναι και μη προβλέψιμοι παράγοντες, όπως μια φυσική καταστροφή ή η δολοφονία τριών ανθρώπων κατά τη διάρκεια μιας πορείας, μπορεί και να σημάνει και την καταστροφή της χώρας ή της περιοχής. Η Ελλάδα, αν και δεν ανήκει στις αναπτυσσόμενες χώρες, και ιδίως τα νησιά της, αναμένεται να αντιμετωπίσει σοβαρό πρόβλημα τόσο λόγω της οικονομικής κρίσης που μαστίζει όλον τον πλανήτη, όσο και εξαιτίας της κακής εικόνας που έχει διαμορφωθεί τους τελευταίους μήνες με τη δική μας κακή οικονομική κατάσταση και εξαιτίας του αισθήματος ανασφάλειας που δημιουργήθηκε μετά τα συμβάντα της 5ης Μαΐου.

A.3.2 Κοινωνικο-πολιτισμικές επιδράσεις

Μια βασική παράμετρος που επηρεάζεται ιδιαίτερα από την τουριστική ανάπτυξη είναι η κοινωνική δομή. Παρατηρείται το φαινόμενο της αστικοποίησης πολλών τουριστικών περιοχών, οι οποίες όμως δεν συνιστούν μεγαλουπόλεις. Έτσι, συχνά αγρότες γίνονται και επιχειρηματίες, αυξάνοντας το εισόδημά τους και μεταπηδώντας σε μια ιδιότυπη αστική τάξη. Στην αστικοποιημένη αυτή μορφή κοινωνικής δομής ο τουρισμός με τις οικονομικές του δραστηριότητες κυριαρχεί παντού. Αυτό με τη σειρά του ακολουθείται και ~~συνοδεύεται από μια έντονη επαγγελματική αλλά και κοινωνική κινητικότητα.~~

Τα τουριστικά επαγγέλματα προτιμώνται, εφόσον αποδεικνύονται προσοδοφόρα, και τα εισοδήματα από τον τουρισμό διαχέονται στα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού. Από τη μια η διαδικασία αυτή είναι θετική κυρίως για τους νέους και τις γυναίκες, καθώς οι μεν πρώτοι βρίσκουν διέξοδο από τις επαγγελματικές τους αναζητήσεις και λύνουν το πρόβλημα από την ανεργία, οι δε δεύτερες ανεξαρτητοποιούνται και μπαίνουν δυναμικά στον παραγωγικό ιστό της κοινωνίας. Από τη άλλη, όμως, συχνά παρατηρείται η εγκατάλειψη άλλων παραδοσιακών κλάδων που στήριζαν την περιοχή προηγουμένως, δηλαδή οι αγροτικές εργασίες, η κτηνοτροφία, κλπ. Αυτού του τύπου η ολλανδική νόσος¹⁶ μπορεί να αποβεί μοιραία για την περιοχή σε περιόδους ύφεσης της τουριστικής κίνησης, καθώς τα έσοδα θα μειώνονται και οι προηγούμενες οικονομικές δραστηριότητες θα έχουν ατονήσει.

Συχνά επίσης η τουριστική ανάπτυξη μιας περιοχής συνοδεύεται και από χαμηλό επίπεδο πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Επειδή ακριβώς οι νέοι αποφασίζουν από πολύ νωρίς ότι η επαγγελματική τους αποκατάσταση στηρίζεται στον τουριστικό τομέα, γι' αυτό και η μόρφωσή τους δεν αποτελεί προτεραιότητα.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ως μια αρνητική επίδραση του τουρισμού και την εμπορευματοποίηση δραστηριοτήτων και προϊόντων του τοπικού πολιτισμού

¹⁶ Η διαστρέβλωση ή και νέκρωση άλλων παραδοσιακών τομέων της οικονομίας εξαιτίας των εισοδημάτων που προκύπτουν από τον τουρισμό.

και της παράδοσης, με αποτέλεσμα να αναπτύσσεται μια σχέση εμπορικής συναλλαγής, όπου ο σεβασμός στην ιστορία, τις παραδόσεις και τα πολιτιστικά μνημεία να ποδοπατείται στο όνομα του εφήμερου κέρδους.

A.4 Περιβαλλοντική σημασία του τουρισμού

Μεταξύ τουρισμού και περιβάλλοντος υπάρχει μια πολυσύνθετη σχέση. Δεδομένου του μεγέθους του αλλά και της εξάπλωσής του, ο τουρισμός αναπόφευκτα έχει αντίκτυπο στο περιβάλλον. Οι τουριστικές δραστηριότητες έχουν αποδειχθεί επιβλαβείς για το φυσικό περιβάλλον και σε ορισμένες περιπτώσεις οι επιδράσεις τους έχουν μη αναστρέψιμα αποτελέσματα. Μετά από δύο δεκαετίες ξέφρενης ανάπτυξης του τουρισμού, οι φωνές για τις αρνητικές επιδράσεις του τουρισμού στο περιβάλλον άρχισαν να πολλαπλασιάζονται. Πράγματι, αρχικά σε τοπικό επίπεδο, η καταστροφή του περιβάλλοντος και του οικοσυστήματος από την αυξανόμενη τουριστική κίνηση και την παντελή απουσία πρόβλεψής τους είχε γίνει αισθητή. Είναι αδύνατο να καταγράψουμε όλα τα περιβαλλοντικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν, αλλά αξίζει να αναφερθούμε στα σημαντικότερα.

Σε ό,τι αφορά το νερό, σε μια εποχή που ο φυσικός αυτός πόρος λιγοστεύει όλο και περισσότερο, η κατάσταση είναι ιδιαίτερα οξυμένη. Οι ανάγκες σε νερό στις τουριστικές περιοχές είναι μεγάλες με αποτέλεσμα ο υδροφόρος ορίζοντας να αποδυναμώνεται. Επίσης, επειδή οι τουριστικές περιοχές είναι συχνά και αγροτικές, το νερό δεν επαρκεί για όλες τις χρήσεις και εμφανίζονται πρακτικές παράνομων γεωτρήσεων που επιτείνουν ακόμα περισσότερο το πρόβλημα. Το αποτέλεσμα είναι να εμφανίζονται σε αρκετές περιοχές, κυρίως δε σε νησιά, περιπτώσεις υφαλμύρωσης.

Και η γη ωστόσο και ο αέρας πλήττονται από τις τουριστικές δραστηριότητες: διάβρωση, εκτεταμένες αμμοληψίες, απόρριψη σκουπιδιών, ρύποι από τα μεταφορικά μέσα που συνιστούν το απαραίτητο εργαλείο για τη μετακίνηση των τουριστών, αύξηση της κατανάλωσης ενέργειας και συμμετοχή στην

κλιματική αλλαγή, διαταραχές στη λειτουργία των οικοσυστημάτων, και ο κατάλογος συνεχίζει.

Οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι είναι ιδιαίτερα σημαντικοί στο πλαίσιο που οι τουριστικές δραστηριότητες είναι πολύ «καταναλωτικές» σε διάφορα επίπεδα: ο τουρίστας από τη στιγμή που ξεκινά από το σπίτι του μέχρι την ώρα που επιστρέφει καταναλώνει ενέργεια, πρώτες ύλες, φυσικούς πόρους, τοπία, μνημεία, κ.α. Όλα τα παραπάνω έθεσαν τον τουρισμό σε μια μακρά συζήτηση για το πρότυπο σύμφωνα με το οποίο θα έπρεπε να αναπτύσσεται.

Από την άλλη, υπάρχει μια εμφανής και εγγενής διασύνδεση μεταξύ τουρισμού και περιβάλλοντος. Υπάρχουν κάποιες μορφές τουρισμού οι οποίες εξαρτώνται και στηρίζονται σε ένα καθαρό και «παρθένο» φυσικό περιβάλλον. Το περιβάλλον, ήδη από τη γένεση της έννοιας τουρισμός, συνιστά μια βασική παράμετρο για την τουριστική ανάπτυξη μιας περιοχής. Το φυσικό τοπίο και ο γενικότερος περιβάλλοντας χώρος ενός τόπου θεωρούνται τουριστικοί πόροι που συχνά καταλαμβάνουν και την πρώτη θέση στη λίστα σπουδαιότητας, όπως για παράδειγμα στη χώρα μας. Δυστυχώς όμως είναι γεγονός ότι ο άνθρωπος με τις "επεκτατικές" του επεμβάσεις οδηγεί συχνά σε υποβάθμιση του περιβάλλοντος, σε ό,τι αυτό συνίσταται: αέρα, έδαφος, θάλασσα. Η υποβάθμιση αυτή του περιβάλλοντος δεν είναι δυνατόν να μην επηρεάζει αρνητικά και τον τουρισμό, καθώς ο τουριστικός αυτός πόρος χάνεται και αυτόματα χάνεται και το ενδιαφέρον επισκεψιμότητας, συνεπώς και η τουριστική κίνηση.

Τέλος, ο τουρισμός, και ιδίως οι μορφές τουρισμού που στηρίζονται στο περιβάλλον, όπως ο οικοτουρισμός, μπορεί να δημιουργήσει επαρκή έσοδα τα οποία μπορούν να επανεπενδυθούν σε έργα διατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος. Πρόκειται για μια λογική διατήρησης του πόρου που έλκει τις τουριστικές ροές και προώθησης του μοντέλου βιώσιμης ανάπτυξης των εν λόγω περιοχών και κοινοτήτων.

Από όλα τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο τουρισμός μπορεί να επιτελέσει ταυτόχρονα δύο λειτουργίες: από τη μια να συμβάλει θετικά στην περιβαλλοντική προστασία και από την άλλη να αποτελεί μια σημαντική πηγή περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Όλα τα παραπάνω οδήγησαν εθνικές και διεθνείς στρατηγικές σε ένα νέο μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης περισσότερο βιώσιμο, τόσο σε οικονομικό όσο και σε πολιτιστικό και περιβαλλοντικό επίπεδο.

A.5 Βιώσιμη ανάπτυξη και τουρισμός

Η εποχή της εισαγωγής της περιβαλλοντικής ανησυχίας στην παγκόσμια σκέψη ξεκινά το 1980 με την έκδοση της «Στρατηγικής για την Προστασία του Πλανήτη» (World Conservation Strategy) από τους οργανισμούς WWF, UNEP και IUCN και με την έκδοση της «Έκθεσης Brundtland» το 1987 από το UNEP. Στη συνέχεια, μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο ντε Τζανέιρο και την υιοθέτηση της Ατζέντα 21, το 1992, το ενδιαφέρον αυτό ανανεώθηκε και πλέον η λεγόμενη βιώσιμη ανάπτυξη βρήκε τη θέση της στο προσκήνιο της παγκόσμιας πραγματικότητας. Σήμερα οι περισσότερες κυβερνήσεις σε ολόκληρο τον κόσμο έχουν δεσμευτεί στην εφαρμογή προτύπων βιώσιμης ανάπτυξης σε πολλούς τομείς δράσεις.

Η έννοια της βιωσιμότητας αντανakλά την ιδέα ότι ο άνθρωπος πρέπει να ζει **μέσα στο** πλαίσιο δυνατοτήτων που το περιβάλλον του παρέχει. Βιώσιμη ανάπτυξη είναι αυτή που «ικανοποιεί τις ανάγκες της σημερινής γενιάς χωρίς να διακυβεύει τη δυνατότητα των μελλοντικών να ικανοποιούν τις δικές τους»¹⁷. Χαρακτηριστικό λοιπόν της έννοιας είναι ο διαγενεακός της χαρακτήρας. Ο γενικός αυτός ορισμός, αν και βρίσκει την πλήρη αποδοχή όλων, ωστόσο στην πράξη δημιουργεί τόσο ασάφειες όσο και δυσκολίες στην πρόσληψη της ακριβούς εφαρμογής της. Πολλοί εθνικοί και διεθνείς οργανισμοί έχουν προσπαθήσει να αποτυπώσουν συγκεκριμένους στόχους και

¹⁷ World Commission on Environment and Development 1987:43

κατευθυντήριες για να δώσουν σάρκα και οστά σε αυτό το νέο πρότυπο ανάπτυξης. Σε γενικές γραμμές αυτά περιλαμβάνουν χαρακτηριστικά όπως:

- διατήρηση και βελτίωση των οικολογικών διαδικασιών,
- προστασία της βιοποικιλότητας,
- διαγενεακή ισότητα,
- ενσωμάτωση στη χάραξη πολιτικών περιβαλλοντικών, κοινωνικών και οικονομικών παραμέτρων.¹⁸

Στην πραγματικότητα όλα τα παραπάνω δεν αποτελούν, και δεν αποτέλεσαν τότε που διατυπώθηκαν, καινοφανείς και πρωτότυπες ιδέες. Πράγματι, η αποτύπωσή τους ήταν το αποτέλεσμα μιας μακράς φιλοσοφικής αναρώτησης ακαδημαϊκών και στοχαστών σχετικά με τη διατήρηση και την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Το νέο στοιχείο είναι η ευρεία αποδοχής της έννοιας αλλά και η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πλέον παραμέτρου σε διαδικασίες χάραξης πολιτικής και διαχείρισης.

Στη λογική αυτή, έχει αναδειχθεί τελευταία η ανάγκη στήριξης μοντέλων ανάπτυξης οικολογικά βιώσιμων και στον τουριστικό τομέα σε μια προσπάθεια εξισορρόπησης της περιβαλλοντικής προστασίας με τη μεγέθυνση και την ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας. Ο Phillipe Sands το 2003 τόνιζε ότι *επιτέλους τα τελευταία χρόνια ο τουρισμός έχει γίνει αντικείμενο ενός νέου σώματος κανόνων που στοχεύουν στην αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης από αυτήν την πηγή. Οι επιβλαβείς περιβαλλοντικές επιπτώσεις του τουρισμού και των σχετιζόμενων με αυτόν ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων οδήγησαν στην υιοθέτηση εθνικών περιβαλλοντικών προτύπων, σε διεθνές επίπεδο έχουν επιβληθεί περιορισμοί στην περιοχή της Ανταρκτικής και έχουν υιοθετηθεί μη δεσμευτικοί κανόνες του UNEP και του ΟΟΣΑ*¹⁹.

Η επιβάρυνση του περιβάλλοντος επέρχεται όταν δεν λαμβάνονται υπόψη κατά την τουριστική ανάπτυξη οι αρχές της αειφορίας. Άλλωστε, είμαστε όλοι

¹⁸ Salah Wahab-John J.Pigram, *TOURISM, DEVELOPMENT AND GROWTH, The Challenge of Sustainability*, Routledge, London and New York, 1997, σελ.17

¹⁹ Philippe Sands, *Principles of Environmental Law*, Second Edition, Cambridge, 2003

μάρτυρες περιοχών που το πρότυπο του μαζικού τουρισμού οδήγησε στην υποβάθμιση του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντός τους, εφόσον έννοιες, όπως η «φέρουσα ικανότητα»²⁰ ενός τόπου, δε λήφθηκαν ποτέ υπόψη.

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση δεν είναι αναπότρεπτη. Με σωστό σχεδιασμό και σωστή διαχείριση είναι δυνατός ο έλεγχος και η πρόληψη των αρνητικών επιδράσεων του τουρισμού στο περιβάλλον και η επίτευξη της βιωσιμότητας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να καταστεί σαφές ότι η έννοια της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, όμως, δεν περιορίζεται και δεν συνδέεται μόνο με τη διατήρηση και την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Η έννοια αυτή, ακολουθώντας την ολιστική αναπτυξιακή λογική της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης, ενσωματώνει και πολιτισμικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις. Η βιωσιμότητα στον τουρισμό πρόκειται ουσιαστικά για μια καθοδήγηση που ενσωματώνει αξίες σχετικά με την διάδρασή μας με το περιβάλλον²¹. Υπό την έννοια αυτή, ο όρος βιώσιμος τουρισμός έχει σημασία όταν μελετάται ως προς τη συνεισφορά του στη βιώσιμη ανάπτυξη γενικότερα, ανεξάρτητα από τη μορφή τουρισμού που αναπτύσσεται, αν είναι δηλαδή μαζικός, εναλλακτικός, πράσινος, ορεινός, συνεδριακός, κτλ.²² Σημασία έχει η οποιαδήποτε προσπάθεια τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής να σέβεται και να ακολουθεί συγκεκριμένες κατευθυντήριες ώστε να διασφαλιστεί η βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής σε τουριστικό επίπεδο. Σίγουρα η έννοια τόσο της βιώσιμης ανάπτυξης όσο και του βιώσιμου τουρισμού στηρίζονται στη λογική της εξισοσσόησης μεταξύ της οικονομικής μεγέθυνσης και της περιβαλλοντικής προστασίας. Μάλιστα, πράγματι, όπως περιγράψαμε και νωρίτερα, η οικονομική μεγέθυνση μέσω της τουριστικής

²⁰ Η φέρουσα ικανότητα αναφέρεται στην «αντοχή» του προορισμού στην τουριστική ανάπτυξη. Ειδικότερα αναφέρεται στο επίπεδο τουριστικής ανάπτυξης που μπορεί να αντέξει ο τόπος χωρίς να υπομείνει σημαντική υποβάθμιση. (WWF Ελλάς)

²¹ Andrew Holden, *Environment and Tourism*, Routledge, New York and London, 2008, σελ. 162

²² Rob Harris, Tony Griffin and Peter Williams, *Sustainable Tourism: A Global Perspective*, Routledge, New York and London, 2002, σελ. 26

ανάπτυξης συχνά συγκρούεται με την περιβαλλοντική προστασία. Ποιος επιχειρηματίας για παράδειγμα που διατηρεί οικοτουριστικό κατάλυμα σε μια προστατευόμενη περιοχή θα αρνιόταν την έλευση ακόμα περισσότερων πελατών εις βάρος όμως τελικά της περιοχής; Είναι σαφές ότι οι προκλήσεις είναι πολλές και οι χώρες μαζί με τον επιχειρηματικό κόσμο θα πρέπει να μάθουν να τις αντιμετωπίζουν.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού, οι οδηγίες και οι τεχνικές διαχείρισης για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη ισχύουν και εφαρμόζονται σε όλες τις μορφές τουρισμού, σε όλους τους τύπους προορισμών, συμπεριλαμβανομένου και του μαζικού τουρισμού. Οι αρχές της αειφορίας αναφέρονται στις περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικο-πολιτισμικές πτυχές της τουριστικής ανάπτυξης. Ο στόχος πρέπει να είναι η εύρεση εκείνης της κατάλληλης ισορροπίας μεταξύ των τριών αυτών πυλώνων για τη διασφάλιση μιας μακρόπνοης βιωσιμότητας.

Συνεπώς ο βιώσιμος τουρισμός θα πρέπει:

- Να κάνει βέλτιστη χρήση των περιβαλλοντικών πόρων που συνιστούν στοιχείο κλειδί στην τουριστική ανάπτυξη, να μην εμποδίζει τις απαραίτητες οικολογικές διαδικασίες και να συντελεί στη διατήρηση της φυσικής κληρονομιάς και της βιοποικιλότητας.
- Να σέβεται την κοινωνικο-πολιτισμική αυθεντικότητα των κοινοτήτων, να διατηρεί το δομημένο περιβάλλον, την πολιτισμική κληρονομιά και τις παραδόσεις και να συμβάλει στην διαπολιτισμική κατανόηση και ανοχή.
- Να διασφαλίζει βιώσιμες, μακροπρόθεσμες οικονομικές δραστηριότητες επιτρέποντας τη δίκαιη κατανομή των κοινωνικο-οικονομικών οφελών σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη (stakeholders), να συμβάλει στη σταθερή απασχόληση, στη δημιουργία εργασιακών ευκαιριών και στην εξάλειψη της φτώχειας.

Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη απαιτεί την πληροφόρηση και τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων μερών, καθώς και μια ισχυρή πολιτική ηγεσία που θα διασφαλίζει την ευρεία συμμετοχή και τις συναινετικές διαδικασίες. Η επίτευξη του βιώσιμου τουρισμού είναι μια ατέρμονη διαδικασία και απαιτεί συνεχή παρακολούθηση των επιπτώσεων, ώστε να είναι άμεση η εισαγωγή διορθωτικών και αποτρεπτικών μέτρων όπου είναι απαραίτητο.

Τέλος, βιώσιμος τουρισμός σημαίνει επίσης να διατηρείται ένα υψηλό επίπεδο ικανοποίησης των τουριστών και να προσφέρεται ουσιαστική εμπειρία στους τουρίστες, να ευαισθητοποιούνται οι τουρίστες για τα ζητήματα βιωσιμότητας και να προωθούνται πρακτικές βιώσιμου τουρισμού²³. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό πρέπει να ικανοποιούνται τουλάχιστον τρεις συνθήκες:

1. οι περιβαλλοντικοί πόροι πρέπει να προστατεύονται
2. οι τοπικές κοινωνίες πρέπει να επωφελούνται τόσο σε οικονομικό επίπεδο όσο και σε ποιότητα ζωής
3. πρέπει να διασφαλίζεται ότι η προσφερόμενη στον τουρίστα εμπειρία θα στηρίζεται στην ποιότητα²⁴.

Στο γενικό αυτό πλαίσιο, όπου η απειλή για το πολιτισμικό και φυσικό περιβάλλον από τον τουρισμό έχει γίνει αντιληπτή, η στροφή προς την ποιότητα και όχι στην ποσότητα είναι η εναλλακτική λύση. Στην κατεύθυνση αυτή, οι ανεπτυγμένες χώρες έχουν το πλεονέκτημα εφόσον διαθέτουν και την τεχνογνωσία και τα μέσα για να το επιτύχουν. Οι αναπτυσσόμενες από τη μεριά τους, μέσα σε αυτήν την αιώνια καταδίκη τους να υπολείπονται του πλούσιου Βορρά, βρίσκονται και σε αυτό το επίπεδο σε υποδεέστερη μοίρα.

²³ UNWTO, 2004, http://www.world-tourism.org/frameset/frame_sustainable.html

²⁴ Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει δώσει διαφορετικό ορισμό για το «βιώσιμο τουρισμό» σύμφωνα με τον οποίο βιώσιμος τουρισμός είναι οποιαδήποτε μορφή τουριστικής ανάπτυξης ή δραστηριότητα που σέβεται το περιβάλλον, διασφαλίζει τη μακροπρόθεσμη διατήρηση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων, διασφαλίζει την κοινωνική και οικονομική αποδοχή και «ισότητα» Βλ. Recommendation No R(95) 10 On a Sustainable Tourist Development Policy in Protected Areas, 543^η Υπουργική Συνάντηση (1995).

Στη συνέχεια της παρούσης θα επιχειρήσουμε να δούμε πώς διεθνοποιήθηκε η έννοια του βιώσιμου τουρισμού και ποιες είναι αυτές οι κατευθυντήριες γραμμές που όρισαν διεθνείς και περιφερειακοί οργανισμοί για την εφαρμογή του.

B Μέρος-Διεθνές & Περιφερειακό Θεσμικό Πλαίσιο

B.1 Η διεθνοποίηση του βιώσιμου τουρισμού

Η έννοια του βιώσιμου τουρισμού εισήχθη στα διεθνή κείμενα ήδη από τη δεκαετία του '80 και προφανώς αυτά θεωρούνται και τα βασικά κείμενα. Έκτοτε ωστόσο, η έρευνα και η βιβλιογραφία για την έννοια αυτή πολλαπλασιάστηκε τόσο σε ποσότητα όσο και σε ποιότητα, με αποτέλεσμα ο βιώσιμος τουρισμός να γίνει κεντρικό ζητούμενο. Η μεταπήδηση της έννοιας από τη θεωρία σε ανάγκη προέκυψε και από το γεγονός της αναγνώρισής του και κατά κάποιο τρόπο «διεθνοποίησής» του σε οργανισμούς που ασχολούνται τόσο αμιγώς όσο και δευτερευόντως με τον τουρισμό. Η προσπάθεια περιγραφής όλων των οργανισμών που ασχολούνται με το βιώσιμο τουρισμό είναι αδύνατη. Γι' αυτό και θα επικεντρωθούμε στους σημαντικότερους σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο, με στόχο να διερευνήσουμε τι συμβαίνει σε διεθνές θεσμικό επίπεδο και θα επιχειρήσουμε να ακολουθήσουμε χρονολογικά τη γέννηση και εδραίωση της έννοιας.

B.1.1 Η διεθνής κοινότητα και η υιοθέτηση ενός νέου μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης

Η διεθνής ανησυχία για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις του τουρισμού είναι πρόσφατη και έχει εξελιχτεί σταδιακά. Δεν έχει περάσει άλλωστε πολύς καιρός από τότε που τα περιβαλλοντικά θέματα γενικά εμφανίστηκαν στην ατζέντα της διεθνούς κοινότητας. Κατά τη δεκαετία του '70 ξεκίνησαν οι πρώτες φωνές κριτικής για την αρνητική επίδραση του τουρισμού στο περιβαλλοντικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο ενώ η προοπτική για νέες μορφές τουρισμού ήταν πλέον ορατή. Τη δεκαετία του '80 η τουριστική βιομηχανία ανέπτυξε πρωτοβουλίες για την προώθηση του οικοτουρισμού και του πράσινου τουρισμού. Ταυτόχρονα και η διεθνής κοινότητα έκανε τα πρώτα

της βήματα για την αναγνώριση της ανάγκης για ένα νέο μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης²⁵.

B.1.2 Πρώτες πρωτοβουλίες

Ο πλέον εξειδικευμένος οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών που ασχολείται αποκλειστικά με τον τουρισμό είναι ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (ΠΟΤ)²⁶, ο οποίος ιδρύθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου του 1970. Η έδρα του είναι στη Μαδρίτη και κρατά έναν ηγετικό ρόλο στη διαμόρφωση και τη διάχυση των πολιτικών βιώσιμου τουρισμού ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '80. Ο ΠΟΤ εξέφρασε για πρώτη φορά την ανησυχία του σχετικά με την περιβαλλοντική υποβάθμιση στη Διακήρυξη της Μανίλα το 1980, όπου και αναφέρεται ότι οι τουριστικοί πόροι δεν μπορούν να αφεθούν χωρίς έλεγχο, καθώς αυτό ενέχει κίνδυνο υποβάθμισης ή ακόμα και καταστροφή (WTO, 1980, p. 4) και συνεπώς είναι απαραίτητη η ορθή ανάπτυξη του τομέα. Το επόμενο κείμενο στο οποίο αναφέρεται η ίδια περιβαλλοντική ανησυχία είναι το κείμενο του Ακαπούλκο για το δικαίωμα στις διακοπές το 1982, όπου τονίζεται ότι όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη πρέπει να συνεργαστούν για την μεταξύ άλλων προστασία του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος της χώρας²⁷. Το 1989 στο Παγκόσμιο Συνέδριο για τον Τουρισμό οι περιβαλλοντικές ανησυχίες του ΠΟΤ ενσωματώνονται στη Διακήρυξη της Χάγης για τον Τουρισμό. Στην αρχή III της Διακήρυξης επισημαίνεται η εγγενής διασύνδεση μεταξύ του τουρισμού και του περιβάλλοντος και ορίζονται μέτρα για τη διασφάλιση της ακεραιότητας του φυσικού, πολιτισμικού και ανθρώπινου περιβάλλοντος.

B.1.3 Η εισαγωγή της βιώσιμης ανάπτυξης στον τουρισμό

Το 1992 ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών οργάνωσε τη Συνδιάσκεψη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED) σηματοδοτώντας και την

²⁵ Ωστόσο κάποιες πρωτοβουλίες εμφανίστηκαν πολύ νωρίς, όπως π.χ. μια σύσταση του ΟΟΣΑ το 1979 με τίτλο OECD Council Recommendation: Environment and Tourism, OECD C(79) 115, May 8, 1979

²⁶ <http://www.unwto.org>

²⁷ ACAPULCO DOCUMENT, παράγραφος 17 σημείο (g)

έναρξη μιας παγκόσμιας συναίνεσης σχετικά με την ανάγκη για βιώσιμη ανάπτυξη. Στη Συνδιάσκεψη εκτός από τη Διακήρυξη του Ρίο, υιοθετήθηκε και η λεγόμενη Ατζέντα 21 που αποτέλεσε το σχέδιο δράσης για την υιοθέτηση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης και τη διασφάλιση ενός βιώσιμου μέλλοντος για τον πλανήτη. Πρόκειται για ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα που έπρεπε να υιοθετηθεί παγκόσμια, εθνικά και τοπικά, από τους οργανισμούς των ΗΕ, τις κυβερνήσεις και τις κύριες ομάδες ενδιαφέροντος σε κάθε πεδίο όπου ο ανθρώπινος παράγοντας επηρεάζει το περιβάλλον. Στο πλαίσιο αυτό δημιουργήθηκαν πολλές επιμέρους Ατζέντα 21 τοπικού και τομεακού ενδιαφέροντος. Παρόλο που η Ατζέντα 21 δεν περιέχει κεφάλαιο αφιερωμένο αποκλειστικά σε θέματα τουρισμού, ωστόσο πολλές από τις συστάσεις του Κεφαλαίου 30 (Επιχείρηση και Βιομηχανία) σχετίζονται με τουριστικές δραστηριότητες.

Σε συνέχεια της Συνδιάσκεψης, το Δεκέμβριο του 1992 δημιουργήθηκε στον ΟΗΕ η Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (CSD)²⁸ με στόχο τη διασφάλιση μιας αποτελεσματικής συνέχειας των αποτελεσμάτων της Συνδιάσκεψης, την παρακολούθηση και αναφορά της εφαρμογής των συμφωνιών σε τοπικό, εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο. Ο βιώσιμος τουρισμός αποτελεί ζήτημα μελέτης για τη CSD, και κυρίως μέσω της Γραμματείας της, της DSD (Division for Sustainable Development) στο ευρύτερο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης, παρέχοντας τεχνική υποστήριξη, προωθώντας συνεργασίες και επενδύοντας στην ανάπτυξη της τεχνογνωσίας σε διεθνές, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Η CSD εξέτασε για τελευταία φορά το ζήτημα του βιώσιμου τουρισμού το 2001, ως προπαρασκευαστική επιτροπή για τη Συνδιάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ. Στο τρέχον πρόγραμμα εργασιών της Επιτροπής η θεματική του βιώσιμου τουρισμού θα συζητηθεί στον 5^ο κύκλο εργασιών, το 2012-2013, ο οποίος έχει αφιερωθεί στη βιώσιμη ανάπτυξη γενικά.

Ο ΠΟΤ μετά από τη Συνδιάσκεψη και τη θεμελίωση ενός νέου μοντέλου ανάπτυξης ξεκίνησε να λειτουργεί και να δρα στο νέο αυτό αναπτυξιακό

²⁸ <http://www.un.org/esa/dsd/index.shtml>

πλαίσιο. Το 1995 αποτελεί ακόμα μια ημερομηνία ορόσημο στη διεθνή αναγνώριση του βιώσιμου τουρισμού, καθώς έλαβε χώρα το Παγκόσμιο Συνέδριο για τον Βιώσιμο Τουρισμό με οργανωτές τον ΠΟΤ και την UNESCO στο Λανθαρότε, όπου και υιοθετήθηκε η Χάρτα για τον βιώσιμο τουρισμό. Η Χάρτα περιλαμβάνει 18 σημεία κομβικής σημασίας για τον βιώσιμο τουρισμό και ορίζει ότι η έννοια του βιώσιμου τουρισμού συνιστά το πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να διεξάγεται η τουριστική πολιτική, λαμβάνοντας υπόψη φυσικές, πολιτισμικές και ανθρώπινες αξίες.

Επιπλέον του ΠΟΤ και της CSD, στο πλαίσιο λειτουργίας των Ηνωμένων Εθνών, πολλοί θεσμικοί φορείς και εκπρόσωποι της Κοινωνίας των Πολιτών ξεκίνησαν να εμπλέκονται σοβαρά στις προσπάθειες προώθησης του βιώσιμου τουρισμού. Τα θεμέλια για μια ολιστική προσέγγιση της σχέσης τουρισμού-περιβάλλοντος-κοινωνίας-οικονομίας είχε ξεκινήσει.

B.2 Διεθνής αναγνώριση του βιώσιμου τουρισμού

Μετά την εισαγωγή και την ενσωμάτωση της έννοιας του βιώσιμου τουρισμού από τη διεθνή κοινότητα, έπρεπε πια οι διεθνείς οργανισμοί να την αποσαφηνίσουν και να επεξεργαστούν και υιοθετήσουν νέες διεθνείς οδηγίες και προγράμματα δράσης. Διάφοροι οργανισμοί και προγράμματα του ΟΗΕ, όπως το Πρόγραμμα Περιβάλλοντος των Ηνωμένων Εθνών, η Συνδιάσκεψη των ΗΕ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (WSSD), η CSD και ο ΠΟΤ βοήθησαν στον προσδιορισμό του τι είναι και πώς εφαρμόζεται ο βιώσιμος τουρισμός. Παράλληλα και εκατοντάδες ΜΚΟ και εκπρόσωποι της τουριστικής βιομηχανίας κινητοποιήθηκαν, εκπόνησαν δικές τους μελέτες, εξέδωσαν δικούς τους κανόνες και καλές πρακτικές, αφύπνισαν και ευαισθητοποίησαν το κοινό και βοήθησαν στην πραγμάτωση ενός βιώσιμου τουρισμού.

B.2.1 Πρόγραμμα Περιβάλλοντος των Ηνωμένων Εθνών

Το Πρόγραμμα Περιβάλλοντος των Ηνωμένων Εθνών, γνωστό και ως UNEP, προωθεί τον βιώσιμο τουρισμό μέσω του τμήματος του για τη βιώσιμη

κατανάλωση και παραγωγή²⁹. Στόχος της ομάδας που ασχολείται με το πρόγραμμα τουρισμός και περιβάλλον του UNEP είναι η διάχυση της βιωσιμότητας στην τουριστική ανάπτυξη προβάλλοντας τις θετικές οικονομικές, περιβαλλοντικές και κοινωνικο-πολιτιστικές επιδράσεις του βιώσιμου τουρισμού. Η στρατηγική της εστιάζεται στα εξής σημεία:

- υποστήριξη της ενσωμάτωσης της βιωσιμότητας στις πολιτικές τουριστικής ανάπτυξης, δηλαδή υποστήριξη σε κυβερνήσεις και άλλες θεσμικές ομάδες ενδιαφέροντος σε τοπικό, περιφερειακό και διεθνές

επίπεδο

- προώθηση βιώσιμων μεθόδων παραγωγής στην τουριστική αλυσίδα αξίας, δηλαδή συνεργασία με την τουριστική βιομηχανία (ξενοδοχεία, tour operators, μεταφορές, κλπ.)
- ενθάρρυνση της ζήτησης για «υπηρεσίες βιώσιμου τουρισμού», δηλαδή προώθηση δραστηριοτήτων που να προκύπτουν από τον καταναλωτή, συνεργασία με ΜΚΟ που έχουν προγράμματα για βιώσιμο τουρισμό

Οι τομείς στους οποίους επεμβαίνει το UNEP είναι

- στην ανάδειξη της αξίας που προστίθεται μέσω της βιωσιμότητας στην τουριστική αλυσίδα αξίας
- στη βελτίωση της γνωσιακής βάσης των ομάδων ενδιαφέροντος
- στην προώθηση της καινοτομίας μέσω του βιώσιμου τουρισμού

Τέλος, οι προτεραιότητες του UNEP θεματικά έχουν τεθεί ως εξής:

- ενεργειακή αποδοτικότητα και βιώσιμη κατανάλωση και παραγωγή
- κλιματική αλλαγή και τουρισμός (στρατηγικές προσαρμογής και μετριασμού), συστήματα καθαρής ανάπτυξης
- διαχείριση οικοσυστημάτων, προστατευμένων περιοχών, ευαίσθητων οικοσυστημάτων (βουνά, παραθαλάσσιες περιοχές, κλπ)
- χωροταξικός σχεδιασμός και τουριστική ανάπτυξη

²⁹ <http://www.unep.fr/scp/tourism/sustain/>

B.2.2 Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού

Ο ΠΟΤ σήμερα χρησιμεύει ως ένα παγκόσμιο φόρουμ ανταλλαγής απόψεων για ζητήματα τουριστικής πολιτικής και ως μια πρακτική πηγή τουριστικής τεχνογνωσίας. Προωθεί την ανάπτυξη ενός υπεύθυνου, βιώσιμου και παγκοσμίως προσβάσιμου τουρισμού, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των αναπτυσσόμενων χωρών. Αυτή τη στιγμή έχει 161 κράτη-μέλη και περισσότερα από 370 συνεργαζόμενα μέλη από τον ιδιωτικό τομέα, την εκπαίδευση, την τουριστική βιομηχανία και τις τοπικές τουριστικές αρχές. Προφανώς, ένα από τα προγράμματα του ΠΟΤ αφορά στη βιώσιμη ανάπτυξη του τουρισμού. Στο πλαίσιο αυτό, ο οργανισμός εργάζεται στις εξής θεματικές:

- στην ανάπτυξη κατευθυντηρίων γραμμών και εργαλείων πολιτικής
- στην ανάπτυξη βιώσιμων τουριστικών δραστηριοτήτων σε περιοχές συγκεκριμένου ενδιαφέροντος, όπως ακτές και νησιά, προστατευόμενες περιοχές, τοποθεσίες πολιτιστικού ενδιαφέροντος, αγροτικές περιοχές, κλπ
- σε ζητήματα πολιτιστικού, κοινωνικού και ηθικού ενδιαφέροντος, όπως η πολιτιστική κληρονομιά, η προστασία του παιδιού, η εργασία της γυναίκας στον τουριστικό τομέα, η μετανάστευση, κ.α.
- η μείωση της φτώχειας μέσω του βιώσιμου τουρισμού.

Το 1999 ο ΠΟΤ προέβη στην έκδοση ενός κειμένου σταθμού για την προώθηση του βιώσιμου τουρισμού, τον Παγκόσμιο Κώδικα Ηθικών Αρχών για τον Τουρισμό (Global Code of Ethics for Tourism). Πρόκειται για ένα κείμενο που ενοποίησε και ενδυνάμωσε την αξία παλαιότερων συστάσεων και δηλώσεων σχετικά με τον βιώσιμο τουρισμό. Υπεγράφη στο Σαντιάγκο της Χιλή από όλα τα μέλη του ΠΟΤ. Συγκεκριμένα το άρθρο 3 του Κώδικα αναφέρεται στον τουρισμό ως παράγοντα για βιώσιμη ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον κώδικα λοιπόν

1. Όλοι οι φορείς της τουριστικής ανάπτυξης πρέπει να προσπαίζουν το φυσικό περιβάλλον, με σκοπό την επίτευξη μίας υγιούς, συνεχούς και βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης που θα αποβλέπει στην ικανοποίηση

με δίκαιο τρόπο των αναγκών και των φιλοδοξιών της παρούσας και των μελλοντικών γενεών.

2. Όλες οι μορφές τουριστικής ανάπτυξης που συντελούν στη διάσωση σπάνιων και πολύτιμων πόρων και ειδικότερα του νερού και της ενέργειας και στην αποφυγή όσο είναι δυνατόν άσκοπης σπατάλης, πρέπει να έχουν προτεραιότητα και να ενθαρρύνονται από τις εθνικές, περιφερειακές και τοπικές δημόσιες αρχές.
3. Η διασπορά σε χρόνο και χώρο των ροών των τουριστών και των επισκεπτών, ειδικότερα εκείνων που προκύπτουν από τις λεγόμενες άδειες μισθωτών και τις σχολικές διακοπές, σε μία πιο ισορροπημένη κατανομή του χρόνου διακοπών πρέπει να επιδιωχθεί, ούτως ώστε να μειωθεί η επιβάρυνση του περιβάλλοντος από την τουριστική δραστηριότητα και να μεγιστοποιηθούν οι θετικές επιδράσεις της στην τουριστική βιομηχανία και την τοπική οικονομία.
4. Η τουριστική υποδομή πρέπει να σχεδιαστεί και οι τουριστικές δραστηριότητες να προγραμματισθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να προστατεύεται η φυσική κληρονομιά, που αποτελείται από οικοσυστήματα και βιοποικιλότητα και να προφυλάσσονται τα είδη της άγριας ζωής που κινδυνεύουν. Οι φορείς της τουριστικής ανάπτυξης, κυρίως οι επαγγελματίες, θα πρέπει να συμφωνήσουν στην καθιέρωση ορίων ή περιορισμών στις δραστηριότητές τους όταν αυτές πραγματοποιούνται σε ιδιαίτερα ευαίσθητες περιοχές: έρημο, πολικές ή ορεινές περιφέρειες, παράκτιες περιοχές, τροπικά δάση ή υγροτόπους που μπορούν να δημιουργήσουν φυσικά αποθέματα ή προστατευόμενες περιοχές.
5. Ο τουρισμός στη φύση και ο οικοτουρισμός αναγνωρίζονται ως σημαντικοί συντελεστές για τον εμπλουτισμό και την αναβάθμιση του επιπέδου του τουρισμού, υπό τον όρο να σέβονται τη φυσική κληρονομιά και τους τοπικούς πληθυσμούς και να βρίσκονται σε αρμονία με τη φέρουσα ικανότητα των τοπίων.

Ο κώδικας θεωρείται ένα μοναδικό και προχωρημένο εργαλείο γιατί περιλαμβάνει μηχανισμό επιβολής των διατάξεών του. Η πρωτοπορία έγκειται στο γεγονός ακριβώς ότι αν και πρόκειται για κείμενο χαλαρής δεσμευτικότητας εντούτοις περιλαμβάνει τέτοιο μηχανισμό. Πρόκειται μάλιστα για τον πρώτο διεθνή κώδικα που περιλαμβάνει τέτοιο μηχανισμό³⁰. Το άρθρο 10 λοιπόν του Κώδικα αναφέρει ότι *οι φορείς της τουριστικής ανάπτυξης οφείλουν να εκδηλώνουν την πρόθεσή τους να παραπέμπουν για διακανονισμό οποιεσδήποτε διαφορές τους που αφορούν στην εφαρμογή ή την ερμηνεία του Παγκόσμιου Κώδικα Ηθικών Αρχών για τον Τουρισμό, σε ένα αμερόληπτο τρίτο φορέα, γνωστό ως Παγκόσμια Επιτροπή για τις Τουριστικές Ηθικές Αρχές*. Η Παγκόσμια Επιτροπή για την Ηθική του Τουρισμού (World Committee on Tourism Ethics) δημιουργήθηκε το 2004, ως ανεξάρτητο σώμα με τη συμμετοχή προσωπικοτήτων με αναγνωρισμένες ικανότητες και ηθικό παράστημα. Τα μέλη της Επιτροπής εκλέγονται σύμφωνα με τις ικανότητές τους και δεν εκπροσωπούν τη χώρα τους. Ως δευτερεύον όργανο της Γενικής Συνέλευσης του ΠΟΤ, η Επιτροπή αναφέρεται απευθείας σε αυτήν και έχει τριπλή λειτουργία: α) την προώθηση του Παγκόσμιου Κώδικα Ηθικής, β) την αξιολόγηση και παρακολούθηση της εφαρμογής του, γ) την επίλυση διαφορών αναφορικά με την εφαρμογή και ερμηνεία του Κώδικα.

Τέλος, το 2002 αποτέλεσε ένα έτος ιδιαίτερα σημαντικό για το βιώσιμο τουρισμό σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς ο ΠΟΤ οργάνωσε το Παγκόσμιο Έτος Οικοτουρισμού, αλλά και συμμετείχε στην Παγκόσμια Συνδιάσκεψη για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ. Εκεί, παρουσίασε το πρόγραμμα «Βιώσιμος Τουρισμός – Εξάλειψη της φτώχειας». Σε αντίθεση με τη διακήρυξη του Ρίο και το σχέδιο δράσης της, στην περίπτωση του σχεδίου δράσης του Γιοχάνεσμπουργκ υπάρχει άμεση αναφορά στη βιώσιμη ανάπτυξη του τουρισμού. Ο έννοια του βιώσιμου τουρισμού βιώνει πια τη διεθνή του αναγνώριση έπειτα από συστηματική δουλειά του ΠΟΤ. Στο άρθρο 43 λοιπόν του σχεδίου δράσης αναφέρονται τα ακόλουθα:

³⁰ Perez-Salom, Jose-Roberto, *Sustainable tourism: Emerging global and regional regulation*, Georgetown International Environmental Law Review, Summer 2001

Πρώθηση της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, συμπεριλαμβανομένου και του μη καταναλωτικού και οικολογικού τουρισμού, λαμβάνοντας υπόψη το πνεύμα του Διεθνούς Έτους Οικοτουρισμού 2002, το Έτος Πολιτιστικής Κληρονομιάς των ΗΕ το 2002, την Παγκόσμια Σύνοδο για τον Οικοτουρισμό το 2002 και τη Διακήρυξη του Κεμπέκ και τον Παγκόσμιο Κώδικα Ηθικής, όπως υιοθετήθηκε από τον ΠΟΤ με σκοπό την αύξηση των οφελών που προκύπτουν από τα τουριστικά έσοδα για τον πληθυσμό στις

κοινότητες φιλοξενίας με ταυτόχρονη διατήρηση της πολιτιστικής και περιβαλλοντικής ακεραιότητας των κοινοτήτων και προστασία των οικολογικά ευαίσθητα περιοχών και της φυσικής κληρονομιάς. Πρώθηση της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και της τεχνογνωσίας για την ενδυνάμωση των περιφερειακών και τοπικών κοινοτήτων. Κάτι τέτοιο περιλαμβάνει δράσεις σε όλα τα επίπεδα για:

- προώθηση της διεθνούς συνεργασίας, άμεσες ξένες επενδύσεις και συνεργασίες μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα,
- ανάπτυξη προγραμμάτων, συμπεριλαμβανομένων εκπαιδευτικών και προγραμμάτων κατάρτισης, που θα ενθαρρύνουν τον κόσμο να συμμετέχουν στον οικοτουρισμό, θα επιτρέπουν στις τοπικές κοινότητες να αναπτύσσουν οικοτουρισμό και να έχουν οφέλη από αυτόν και θα ενδυναμώνουν τη συνεργασία των φορέων στην τουριστική ανάπτυξη και διατήρηση της κληρονομιάς, ώστε να προστατεύεται το περιβάλλον, οι φυσική και πολιτιστική κληρονομιά,
- παροχή τεχνικής υποστήριξης σε αναπτυσσόμενες χώρες και χώρες με οικονομία σε μετάβαση για την υποστήριξη μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, των επενδύσεων και των προγραμμάτων τουριστικής εκπαίδευσης, ώστε να βελτιωθεί ο εγχώριος τουρισμός και να ενισχυθεί η επιχειρησιακή πρωτοβουλία,
- υποβοήθηση των τουριστικών περιοχών με τη διαχείριση των τουριστικών τους θελγέτρων ώστε να απολαμβάνουν το μεγαλύτερο όφελος, με τις λιγότερες αρνητικές επιπτώσεις στις παραδόσεις τους,

τον πολιτισμό και το περιβάλλον τους, με την υποστήριξη του ΠΟΤ και άλλων σχετικών οργανισμών

- προώθηση της διαφοροποίησης των οικονομικών δραστηριοτήτων, συμπεριλαμβανομένης της διευκόλυνσης της πρόσβασης στις αγορές και στην εμπορική πληροφορία και τη συμμετοχή των τοπικών επιχειρήσεων, ιδίως των μικρομεσαίων.

B.2.3 World Travel and Trade Council (WTTC)

Το WTTC³¹ είναι το κύριο διεθνές φόρουμ που απευθύνεται στον ιδιωτικό τομέα της τουριστικής βιομηχανίας. Δημιουργήθηκε το 1990 και σε αυτό συμμετέχουν ορισμένες από τις μεγαλύτερες παγκοσμίως τουριστικές επιχειρήσεις. Στους βασικούς στόχους της WTTC συγκαταλέγονται η προώθηση συνεργιών μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα και η δημιουργία κέρδους με παράλληλη προστασία του φυσικού, κοινωνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Βασικές εργασίες του οργανισμού είναι η εκπόνηση ετήσιων προβλέψεων για 174 χώρες και η σε βάθος μελέτη τουριστικών ζητημάτων για συγκεκριμένες χώρες και περιοχές. Το WTTC υπήρξε ο εκκινητής του προγράμματος περιβαλλοντικής αφύπνισης GREEN GLOBE παρέχοντας έτσι ένα πρακτικό και αποδοτικό μέσο στις τουριστικές επιχειρήσεις για να προβούν σε βελτιώσεις προς όφελος του περιβάλλοντος. Σήμερα το GREEN GLOBE λειτουργεί ως μια αυτόνομη οργάνωση³². Μία από τις σημαντικές τρέχουσες εξελίξεις του οργανισμού συνέβη κατά τη διάρκεια της συνόδου του 2003. Η σύνοδος αυτή για πρώτη φορά ήταν ανοικτή στον παγκόσμιο τύπο και τα ΜΜΕ. Το θέμα της συνόδου ήταν η «Δημιουργία Νέου Τουρισμού». Η συγκυρία της εμφάνισης της γρίπης SARS και οι επιπτώσεις της στη βιομηχανία της Κίνας, του Χονγκ Κονγκ, της Σιγκαπούρης και του Βιετνάμ είχε ως αποτέλεσμα την προσέλκυση μεγάλου αριθμού μέσων. Το αποτέλεσμα της συνόδου ήταν η Μπλε Βίβλος για τον Νέο Τουρισμό (Blueprint for New Tourism) η οποία αποτελεί και το βασικό κείμενο στρατηγικής του Οργανισμού. Η ενσωμάτωση της έννοιας της βιωσιμότητας είναι η κύρια

³¹ <http://www.wttc.org/>

³² <http://www.ec3global.com/products-programs/green-globe/Default.aspx>

παράμετρος για τη δημιουργία του νέου τουρισμού. Αναγνωρίζεται ασφαλώς η εξαιρετική οικονομική σημασία του κλάδου αλλά τονίζεται ότι πρέπει να διασφαλιστεί η βιώσιμη ανάπτυξή του. Σύμφωνα με τη Βίβλο, *ο Νέος Τουρισμός εξαρτάται από μια νέα σοβαρότητα όχι μόνο ως προς τη δυναμική του τομέα αλλά και ως προς τις ευθύνες που όλοι πρέπει να αποδεχτούν ώστε να υπάρξει η μέγιστη συνεισφορά του Νέου Τουρισμού στη γενική ευημερία.* Το νέο αυτό στρατηγικό πλαίσιο εργασίας στηρίζεται σε τρεις πυλώνες:

- την αναγνώριση της βιομηχανίας μεταφορών & τουρισμού από τις κυβερνήσεις ως μία από τις πρώτες προτεραιότητες
- την ισορροπία μεταξύ επιχείρησης (οικονομικός τομέας) και τον άνθρωπο, τον πολιτισμό και το περιβάλλον
- την από κοινού επιδίωξη μιας μακροπρόθεσμης ανάπτυξης και ευημερίας.

B.2.4 Ατζέντα 21 για τον τουρισμό

Όπως ήδη αναφέραμε στο σχέδιο δράσης της Συνδιάσκεψης του Ρίο δεν υπήρξε ρητή αναφορά για τον τομέα του τουρισμού. Το 1996, όμως, τρεις διεθνείς οργανισμοί, το World Travel & Tourism Council, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού και το Earth συνεργάστηκαν για την εκπόνηση ενός σχεδίου δράσης με τομεακό ενδιαφέρον στον τουρισμό, με τίτλο «Agenda 21 for the Travel & Tourism Industry: Towards Environmentally Sustainable Development». Τέσσερα χρόνια λοιπόν μετά τη Συνδιάσκεψη είδε το φως ένα σχέδιο δράσης που στόχο είχε την εδραίωση και την προώθηση του βιώσιμου τουρισμού. Το έγγραφο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην τουριστική βιομηχανία, για τις κυβερνήσεις, τις τοπικές αυτοδιοικήσεις αλλά και το ευρύτερο τουριστικό κοινό. Σε αυτήν την Ατζέντα καθορίζεται ο ρόλος της βιομηχανίας ταξιδιού και τουρισμού για την επίτευξη της βιωσιμότητας. Δίνεται έμφαση στη σημασία συνεργασίας μεταξύ κυβερνήσεων, βιομηχανίας και άλλων οργανισμών, αναλύεται η στρατηγική και οικονομική σημασία αυτής της βιομηχανίας και αναδεικνύονται τα οφέλη που προκύπτουν καθιστώντας ολόκληρη τη βιομηχανία βιώσιμη, και όχι απλώς εστιάζοντας στον οικοτουρισμό. Στο δεύτερο μέρος της Ατζέντας

παρουσιάζεται το πρόγραμμα δράσης, το οποίο απευθύνεται σε κυβερνήσεις, εθνικούς οργανισμούς τουρισμού και εμπορικές οργανώσεις (κεφάλαιο 2) και τουριστικές εταιρείες (κεφάλαιο 3). Σε κάθε κεφάλαιο παρουσιάζονται οι στόχοι και ένας αριθμός προτεραιοτήτων δράσης. Καθορίζονται επίσης οι επιμέρους στόχοι και τα βήματα που πρέπει να ακολουθηθούν για την επίτευξη των στόχων.

Για τις κυβερνήσεις, τους εθνικούς οργανισμούς τουρισμού και τις εμπορικές οργανώσεις οι δράσεις προτεραιότητας είναι:

1. αξιολόγηση της δυνατότητας του υπάρχοντος κανονιστικού, οικονομικού και εθελοντικού ρυθμιστικού πλαισίου για την υιοθέτηση του βιώσιμου τουρισμού
2. αξιολόγηση των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων της λειτουργίας του οργανισμού
3. εκπαίδευση, κατάρτιση και ενημέρωση του κοινού
4. σχεδιασμός βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης
5. διευκόλυνση της ανταλλαγής πληροφοριών, δεξιοτήτων και τεχνολογίας σχετικά με τον βιώσιμο τουρισμό μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών
6. εμπλοκή όλων των μερών της κοινωνίας
7. σχεδιασμός νέων τουριστικών προϊόντων στη βάση της βιωσιμότητας
8. μέτρηση της προόδου για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης
9. δημιουργία συνεργασιών για βιώσιμη ανάπτυξη.

Αντίστοιχα οι δράσεις προτεραιότητες για τον ιδιωτικό τομέα αφορούν στην ανάπτυξη διαδικασιών και συστημάτων που ενσωματώνουν ζητήματα βιώσιμης ανάπτυξης. Για την ακρίβεια οι διαδικασίες αφορούν στα ακόλουθα:

1. μείωση απορριμμάτων, επανάχρηση και ανακύκλωση
2. ενεργειακή αποδοτικότητα
3. διαχείριση υδάτινων πόρων
4. μείωση σπατάλης νερού
5. διαχείριση επικίνδυνων ουσιών
6. μεταφορές

7. χρήσεις γης
8. εμπλοκή προσωπικού, πελατών και κοινοτήτων σε περιβαλλοντικά ζητήματα
9. σχεδιασμός με βάση τη βιωσιμότητα
10. δημιουργία συνεργασιών για βιώσιμη ανάπτυξη.

B.3 Διεθνείς Συμβάσεις και εφαρμογή τους στο βιώσιμο τουρισμό

B.3.1 Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα

Η Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα υιοθετήθηκε το Μάιο του 1992, υπογράφηκε στο πλαίσιο της Διάσκεψης του Ρίο το ίδιο έτος και τέθηκε σε ισχύ το Δεκέμβριο του 1994. Σκοπός της Σύμβασης είναι η προστασία της βιοποικιλότητας, η βιώσιμη χρήση των φυσικών πόρων και η δίκαιη κατανομή των οφελών που προκύπτουν από τη χρήση των γενετικών πόρων. Στο πλαίσιο της Σύμβασης, η εγγενής πολύπλοκη σχέση μεταξύ τουρισμού και βιοποικιλότητας έχει καταδειχτεί και προσεγγίζεται από δύο σκοπιές. Καταρχάς το αποτύπωμα που αφήνουν οι τουριστικές δραστηριότητες μπορεί να μειωθεί σημαντικά αν χρησιμοποιηθούν συστήματα καθαρής παραγωγής και βιώσιμης κατανάλωσης. Η σωστή τουριστική ανάπτυξη μπορεί να αποτελέσει το λιγότερο επιβαρυντικό οικονομικό τομέα υπό όρους χρήσης βιολογικών πόρων και υπηρεσιών που προσφέρουν τα οικοσυστήματα, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να συμβάλει στην ευημερία των κοινοτήτων που παίζουν και το ρόλο του προστάτη στη βιοποικιλότητα. Κατά δεύτερον, όλοι οι εμπλεκόμενοι στην τουριστική βιομηχανία, ταξιδιώτες, επενδυτές, τουριστικοί πράκτορες, κλπ. έχουν ίδιον όφελος από την προστασία και τη βιώσιμη χρήση των πόρων βιοποικιλότητας, καθώς όπως έχουμε περιγράψει αποτελούν πόλους έλξης. Για αυτούς τους λόγους η Σύμβαση έχει ασχοληθεί με τη σχέση βιοποικιλότητας και βιώσιμου τουρισμού.

Στην τέταρτη συνάντηση της Συνόδου των μερών το 1999, το θέμα «Βιώσιμη χρήση συμπεριλαμβανομένου του τουρισμού» κατέστη ένα από τα τρία

θέματα που εξετάστηκαν, όπου και αναγνωρίστηκε η συμβολή του τουρισμού στην άμβλυνση της φτώχειας και τη διατήρηση της βιοποικιλότητας³³.

Το δευτερεύον όργανο σχετικά με επιστημονική και τεχνική βοήθεια της Σύμβασης, SBSTTA, στην τέταρτη σύσκεψή του, επίσης το 1999, επικεντρώθηκε στον τουρισμό, ως παράδειγμα για βιώσιμη χρήση και πρότεινε στη Σύνοδο των Μερών προς υιοθέτηση, μια σειρά από διασυνδέσεις μεταξύ του τουρισμού και της βιοποικιλότητας³⁴.

Το 2000, η Σύνοδος των Μερών στην Πέμπτη συνάντησή τους, υιοθέτησε την απόφαση V/25, με την οποία αποδέχονταν την πρόσκληση συμμετοχής τους σε ένα διεθνές πρόγραμμα δράσης για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, υπό την αιγίδα της CSD, με σκοπό τη διαμόρφωση διεθνών κανόνων για τουριστικές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα σε ευάλωτα χερσαία, θαλάσσια και παράκτια οικοσυστήματα. Το 2001 συστήθηκε μια ομάδα εργασίας η οποία κατέληξε στην έκδοση με τίτλο "International Guidelines on Sustainable Tourism in Vulnerable Ecosystems" (διεθνείς οδηγίες για βιώσιμο τουρισμό σε ευάλωτα οικοσυστήματα). Το κείμενο αυτό έπειτα από αναθεωρήσεις, τροποποιήσεις και διαβουλεύσεις υιοθετήθηκε τελικά το 2003, υπό τον τίτλο «CBD Guidelines for Biodiversity and Tourism Development» (Οδηγίες της CBD για Βιοποικιλότητα και Τουριστική Ανάπτυξη).

Έχει διατυπωθεί η άποψη που υποστηρίζει ότι η Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα είναι και η σύμβαση που μπορεί καλύτερα να προσαρμοστεί και να αποτελέσει ένα παγκόσμιο εργαλείο για τον βιώσιμο τουρισμό. Σε αυτό συνηγορούν τρεις λόγοι³⁵:

1. πρόκειται για μια σύμβαση πλαίσιο που εξειδικεύεται μέσω της υιοθέτησης πρωτοκόλλων

³³ Παράρτημα II της απόφασης IV/16, <http://www.cbd.int/decision/cop/?id=7139>

³⁴ SBSTTA Recommendation IV/7, παράρτημα και τελική αναφορά

³⁵ Perez-Salom, Jose-Roberto, *Sustainable tourism: Emerging global and regional regulation*, Georgetown International Environmental Law Review, Summer 2001

2. είναι μια παγκόσμια σύμβαση με πολλά συμβαλλόμενα μέρη³⁶
3. ο σκοπός της προστασίας και της βιώσιμης χρήσης της βιοποικιλότητας είναι ευρύς και επιτρέπει τη θέσπιση κανονιστικών οδηγιών και για τον βιώσιμο τουρισμό.

Γι' αυτούς τους λόγους πολλοί υποστηρίζουν ότι εκτός από τις οδηγίες, τις οποίες έχει εκδώσει η Σύμβαση θα έπρεπε να προβεί στην κατάρτιση ενός λεπτομερέστερου και δεσμευτικού πρωτοκόλλου.

B.4 Βιωσιμότητα και τουρισμός σε περιφερειακό επίπεδο

Σε περιφερειακό επίπεδο κάποιοι ευρωπαϊκοί οργανισμοί έχουν υιοθετήσει καινοτόμα νομικά κείμενα για τον βιώσιμο τουρισμό. Έτσι λοιπόν θα αναφερθούμε στους τρεις σημαντικότερους ευρωπαϊκούς οργανισμούς, το Συμβούλιο της Ευρώπης, την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Μεσογειακή Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, που δραστηριοποιούνται στη λεκάνη της Μεσόγειου, όπου και εστιάζεται η παρούσα εργασία.

B.4.1 Ευρωπαϊκή Ένωση

Οι ευρωπαϊκές συνθήκες δεν περιλαμβάνουν διατάξεις για το βιώσιμο τουρισμό και τα όργανα της ΕΕ επίσης δεν έχουν θεσμοθετήσει νομικά εργαλεία για την προώθησή του. Σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, υπεύθυνοι για την προώθηση του βιώσιμου τουρισμού είναι οι εθνικές και τοπικές αρχές και η τουριστική βιομηχανία. Μετά τη Συνδιάσκεψη του Ρίο ωστόσο, η ΕΕ ενεργοποιήθηκε για την επίσημη προώθηση του βιώσιμου τουρισμού. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παίρνοντας μέρος στην Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο το 1992 άρχισε να εφαρμόζει διάφορες πράξεις και συμφωνίες. Μία από αυτές ήταν η Ατζέντα 21 που στόχο είχε τη θέσπιση των αρχών για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Στην Ατζέντα 21 επισημαίνονται ιδιαίτερα τα θέματα διαχείρισης βιωσιμότητας της γης, αντιμετώπισης της ερημοποίησης, διαχείρισης των ορεινών εκτάσεων,

³⁶ Έχει 191 μέλη

προστασίας ωκεανών και υδάτων και ενδυνάμωσης του ρόλου του γηγενών πληθυσμών ώστε να μπορούν να καθορίζουν το μέλλον τους. Το 1992 υιοθετήθηκε το Πέμπτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο καταρτίστηκε ως η κύρια ανταπόκριση της Κοινότητας στη συνδιάσκεψη κορυφής του Ρίο για τη Γη του 1992, η οποία ζήτησε από τη διεθνή κοινότητα να αναπτύξει τις νέες πολιτικές που περιγράφονται σε γενικές γραμμές στην Ατζέντα 21, για να οδηγήσει την κοινωνία μας σε αειφόρα αναπτυξιακά πρότυπα. Τίτλος του πέμπτου προγράμματος «Στόχος η αειφορία» και σύμφωνα με αυτό τα χαρακτηριστικά της αειφορίας είναι:

1. η διατήρηση της συνολικής ποιότητας ζωής
2. η διατήρηση της διαρκούς πρόσβασης σε φυσικούς πόρους
3. η αποφυγή μόνιμων περιβαλλοντικών καταστροφών
4. μια ανάπτυξη θεωρείται αειφόρος όταν καλύπτει τις ανάγκες του σήμερα χωρίς να διακυβεύει την κάλυψη των αναγκών των μελλοντικών γενεών.

Το πρόγραμμα επεσήμανε πέντε τομείς στους οποίους ήταν απαραίτητη η επέμβαση της Ένωσης:

- τη βιομηχανία,
- τον τομέα της ενέργειας,
- τον τομέα των μεταφορών,
- τη γεωργία και
- τον τουρισμό

Είναι εμφανές ότι ο τουρισμός καθίσταται τομέας προτεραιότητας για την Ένωση, όσον αφορά στην υιοθέτηση κατάλληλων μέτρων για την περιβαλλοντική προστασία. Οι χρήσεις γης, η διαχείριση των υδάτων, η διαχείριση των αποβλήτων, η διαχείριση των πόρων είναι ζητήματα που επηρεάζονται άμεσα από τις βλέψεις τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής.

Η αναθεώρηση του προγράμματος έγινε το 1999 με σκοπό να επανακαθοριστούν οι στόχοι και τα μέτρα μέχρι και το τέλος του ορίζοντα ισχύος του, δηλαδή το 2002. Σύμφωνα λοιπόν με την αναθεώρηση στον τομέα του τουρισμού καθορίστηκαν οι εξής στόχοι προτεραιότητας:

1. τακτική ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με τις επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον
2. ευαισθητοποίηση σε περιβαλλοντικά θέματα ώστε να προωθηθεί η φιλική προς το περιβάλλον χρήση των τουριστικών δυνατοτήτων
3. ~~προώθηση της εφαρμογής καινοτόμων ορθών πρακτικών στον τομέα της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης~~
4. συμβολή των διαρθρωτικών ταμείων στις αειφόρες μορφές τουρισμού
5. ενσωμάτωση του θέματος "περιβάλλον και τουρισμός" σε διεθνείς συμβάσεις (εφόσον ενδείκνυται).

Το πέμπτο πρόγραμμα ακολούθησε το έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον με τίτλο «Περιβάλλον 2010 - Το μέλλον μας, η επιλογή μας». Η σφαιρική αξιολόγηση του πέμπτου προγράμματος απέδωσε μία αμφίσημη εικόνα της αποδοτικότητας της περιβαλλοντικής πολιτικής στην ΕΕ και οδήγησε σε κριτική στην ανεπαρκή, εκ μέρους κρατών μελών της ΕΚ, εφαρμογή των περιβαλλοντικών Οδηγιών, καθώς και στην ανεπαρκή στράτευση των ενδιαφερομένων μερών στην επίτευξη των περιβαλλοντικών στόχων. Το νέο πρόγραμμα υπογραμμίζει την ανάγκη της καλύτερης εφαρμογής, εκ μέρους των κρατών μελών, των υφιστάμενων περιβαλλοντικών θεσμικών ρυθμίσεων. Άλλο αντικείμενο του νέου προγράμματος είναι η συνεργασία με τις επιχειρήσεις και τους καταναλωτές για την επίτευξη περισσότερο φιλικών, έναντι του περιβάλλοντος, μορφών παραγωγής και κατανάλωσης. Το πρόγραμμα προτείνει πέντε πρωταρχικούς άξονες στρατηγικής δράσης:

- βελτίωση της εφαρμογής της ισχύουσας νομοθεσίας
- ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στις άλλες πολιτικές
- συνεργασία με την αγορά
- ενεργό συμμετοχή των πολιτών και αλλαγή της συμπεριφοράς τους

- συνεκτίμηση του περιβάλλοντος στις αποφάσεις που αφορούν τη χωροταξία κα
- χωροταξική διαχείριση.

Για κάθε άξονα προτείνονται ειδικές δράσεις. Συγκεκριμένα, ο τουρισμός εντάσσεται πλέον στον τελευταίο άξονα της παραπάνω λίστας ως δράση που αφορά στις συμπράξεις για μια αειφόρο διαχείριση του τουρισμού. Στην Ανακοίνωση από την Επιτροπή προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών για το Έκτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Κοινότητας "Περιβάλλον 2010: Το μέλλον μας, η επιλογή μας" - Έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον (COM/2001/0031 τελικό) θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο τουρισμός για ακόμα μια φορά εντάσσεται μέσα στη λίστα των τομέων που οφείλουν να ρυθμιστούν με κατάλληλες για την περιβαλλοντική προστασία διατάξεις, μαζί με τις μεταφορές, τη γεωργία και τη βιομηχανία.

Το Φεβρουάριο του 2000 ξεκίνησαν τις εργασίες τους στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής 4 ομάδες εργασίες, με διαφορετικές θεματικές, μία εκ των οποίων ήταν η προώθηση της περιβαλλοντικής προστασίας και της βιώσιμης ανάπτυξης του τουρισμού. Τα αποτελέσματα των ομάδων εργασίας ανακοινώθηκαν το 2001 και αποτέλεσαν το βασικό υλικό εργασίας για την έκδοση της Ανακοίνωσης της Επιτροπής με τίτλο "Working together for the future of European tourism" (COM(2001) 665 τελικό / 13.11.2001). Στόχος της ομάδας εργασίας ήταν να διαμορφώσουν το πλαίσιο για την ανάπτυξη μιας ευρωπαϊκής ατζέντα για τον βιώσιμο τουρισμό διασφαλίζοντας την εμπλοκή όλων των ενδιαφερόμενων μερών³⁷. Η δημιουργία αυτής της ατζέντα αποτέλεσε ένα από τα 10 μέτρα που η Επιτροπή πρότεινε να υλοποιηθούν μέσα από την ανακοίνωσή που προαναφέραμε. Σύμφωνα με το μέτρο αυτό, η

³⁷ Έτσι η παρούσα έκθεση, αφού παρουσίασε το διακύβευμα μιας βιώσιμης ανάπτυξης του ευρωπαϊκού τουρισμού, θα καθορίσει πώς η Ευρώπη πρέπει να δεσμευτεί σε μια στρατηγική υπέρ της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης μέσω της εφαρμογής μιας Ατζέντα 21, διασφαλίζοντας την εμπλοκή όλων των εμπλεκόμενων.

εν λόγω ατζέντα αγγίζει αρκετές ιδιαίτερα σημαντικές πτυχές του τουρισμού, και κυρίως την προστασία των φυσικών πόρων, την ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών ζητημάτων και της φτώχειας στην πολιτική για τον τουρισμό, την καλύτερη συμμετοχή του συνόλου των φορέων και την αποτελεσματικότερη παρακολούθηση της εφαρμογής και, τέλος, την εταιρική κοινωνική ευθύνη³⁸. Η ατζέντα αυτή εντάσσεται στη σφαιρική προσέγγιση της βιώσιμης ανάπτυξης όπως καθορίζεται για την ΕΕ. Σε συνέχεια της προτροπής για τη λήψη αυτού του μέτρου, η Επιτροπή κάλεσε την ΕΕ να προωθήσει την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα του τουρισμού μέσα από μια νέα ανακοίνωση με τίτλο "Basic orientations for the sustainability of European tourism" (COM(2003) 716 τελικό / 21.11.2003). Το νέο στοιχείο στο οποίο δόθηκε έμφαση ήταν η ανάγκη για συνοχή μεταξύ των διαφόρων κοινοτικών πολιτικών και μέτρων που επηρεάζουν τη βιωσιμότητα και την ανταγωνιστικότητα του τουρισμού. Τελικά το 2007 η προτεινόμενη ατζέντα είδε το φως της δημοσιότητας. Πρόκειται όπως καταλαβαίνουμε για μια πρόσφατη ανακοίνωση, η οποία προέκυψε από μια επταετή περίπου επεξεργασία ζητημάτων βιωσιμότητας για τον τουρισμό, μετά από διαβουλεύσεις και φυσικά μετά την ανάληψη από την ΕΕ των υποχρεώσεων της που προέκυψαν από τη Συνδιάσκεψη του Ρίο και μετά τη συνειδητοποίηση του μονόδρομου για το μέλλον ενός από τους σημαντικότερους κατά τη γνώμη μου οικονομικού τομέα της.

Ατζέντα για έναν αειφόρο και ανταγωνιστικό ευρωπαϊκό τουρισμό³⁹

Η Επιτροπή ήδη σε προηγούμενες ανακοινώσεις της είχε αναγνωρίσει ρητώς ότι Η απόδοση άμεσης προτεραιότητας στους στόχους της ανάπτυξης και της απασχόλησης συμβαδίζει με την προώθηση των κοινωνικών ή περιβαλλοντικών στόχων⁴⁰. Η εργασία της ομάδας για την αειφορία του τουρισμού (ΟΑΤ) εντούτοις επιβεβαίωσε ότι περισσότερο από οποιαδήποτε

³⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Προσέγγιση συνεργασίας για το μέλλον του ευρωπαϊκού τουρισμού*, COM(2001) 665 τελικό

³⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ατζέντα για έναν αειφόρο και ανταγωνιστικό ευρωπαϊκό τουρισμό*, COM(2007) 621 τελικό

⁴⁰ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Η ανανεωμένη πολιτική της ΕΕ για τον τουρισμό: για μια ισχυρότερη σύμπραξη υπέρ του ευρωπαϊκού τουρισμού*, COM(2006) 134 τελικό

άλλη οικονομική δραστηριότητα ο τουρισμός μπορεί να αναπτύξει συνέργειες σε στενή αλληλεπίδραση με το περιβάλλον και την κοινωνία. Αυτό συμβαίνει επειδή η ανάπτυξη των τουριστικών προορισμών συνδέεται στενά με το φυσικό περιβάλλον, την πολιτιστική ποικιλομορφία, την κοινωνική αλληλεπίδραση, την ασφάλεια και την ευημερία των τοπικών πληθυσμών τους. Η Επιτροπή στην ανακοίνωση κρούει τον κώδωνα του κινδύνου και επισημαίνει ότι το μέλλον του ευρωπαϊκού τουρισμού στηρίζεται στην ποιότητα της τουριστικής εμπειρίας – *καθόσον οι τουρίστες θα αναγνωρίσουν*

ότι οι τόποι προορισμού που φροντίζουν για το περιβάλλον τους, τους εργαζομένους τους και τις τοπικές κοινότητές τους είναι πιθανότερο να φροντίζουν επίσης και γι' αυτούς. Η ατζέντα αυτή είναι αποτέλεσμα και στηρίζεται στα πορίσματα στην έκθεση μιας νέας ομάδας εργασίας που δημιουργήθηκε το 2004⁴¹ και στα αποτελέσματα της δημόσιας διαβούλευσης που επακολούθησε. Τέλος, η ατζέντα αντιπροσωπεύει μια περαιτέρω συμβολή στην εφαρμογή της ανανεωμένης στρατηγικής της Λισαβόνας για την ανάπτυξη και την απασχόληση⁴² και της ανανεωμένης στρατηγικής για την αειφόρο ανάπτυξη⁴³. Στοιχείο κλειδί της ατζέντα είναι η επίτευξη της σωστής ισορροπίας μεταξύ της ευεξίας των τουριστών, των αναγκών του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, καθώς και της ανάπτυξης και της ανταγωνιστικότητας των τόπων προορισμού και των επιχειρήσεων. Για την ισορροπία αυτή απαιτείται μια ολοκληρωμένη και ολιστική πολιτική προσέγγιση στην οποία όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη επιδιώκουν τους ίδιους στόχους.

⁴¹ Η επιτροπή θέσπισε στα τέλη του 2004 μια Ομάδα για τον Βιώσιμο Τουρισμό (Tourism Sustainability Group/TSG) με σκοπό να ξεκινήσει μια διαδικασία για τη βιωσιμότητα του ευρωπαϊκού τουρισμού. Στην ομάδα συμμετείχαν 32 μέλη που εκπροσωπούσαν διεθνείς οργανισμούς, δημόσιες διοικήσεις, κοινωνία των πολιτών, επαγγελματικές οργανώσεις, κλπ. Το 2007 εξέδωσε την αναφορά της στην οποία και βασίστηκε η Επιτροπή για την έκδοση αυτής της ατζέντα (http://ec.europa.eu/enterprise/tourism/major_activities/tourism_sustainability_group/index_en.htm)

⁴² COM(2005) 24 τελικό της 2.2.2005

⁴³ Ανανεωμένη στρατηγική της ΕΕ για την αειφόρο ανάπτυξη όπως εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 15/16 Ιουνίου 2006

Οι στόχοι της ευρωπαϊκής στρατηγικής βιώσιμης ανάπτυξης είναι τρεις: η οικονομική ευημερία, η κοινωνική δικαιοσύνη και συνοχή και η περιβαλλοντική προστασία. Οι στόχοι αυτοί πρέπει να ικανοποιούνται και στο πεδίο του ευρωπαϊκού τουρισμού γι' αυτό και συγκεκριμενοποιούνται ως εξής:

1. οικονομική ευημερία

a. διασφάλιση της μακροπρόθεσμης ανταγωνιστικότητας, βιωσιμότητας και ευημερίας των τουριστικών επιχειρήσεων και προορισμών

b. δημιουργία ποιοτικών επαγγελματικών ευκαιριών που να προσφέρουν δίκαιη αμοιβή και ίσες συνθήκες εργασίες χωρίς διακρίσεις

2. Κοινωνική δικαιοσύνη και συνοχή

a. Βελτίωση της ποιότητα ζωής των τοπικών κοινωνιών μέσω του τουρισμού και εμπλοκή τους στο σχεδιασμό και τη διαχείριση

b. Διασφάλιση μιας ασφαλούς, πλήρους και ικανοποιητικής εμπειρίας για τους επισκέπτες, διαθέσιμη σε όλους χωρίς καμία διάκριση

3. Περιβαλλοντική και πολιτιστική προστασία

a. Ελαχιστοποίηση της μόλυνσης και της υποβάθμισης του παγκόσμιου και τοπικού περιβάλλοντος καθώς και της χρήσης των πρώτων υλών από τις τουριστικές δραστηριότητες

b. Διατήρηση και ενδυνάμωση του πολιτιστικού πλούτου και της βιοποικιλότητας και συμβολή στη συντήρησή τους.

Για την επίτευξη ενός ανταγωνιστικού και αειφόρου τουρισμού, η Επιτροπή καλεί όλους τους σχετικούς παράγοντες να τηρήσουν τις ακόλουθες αρχές:

- Υιοθέτηση μια ολιστικής και ολοκληρωμένης προσέγγισης: όλες οι επιδράσεις του τουρισμού πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά το σχεδιασμό και την εφαρμογή. Επιπλέον, ο τουρισμός πρέπει να διατηρεί σωστές ισορροπίες και να εντάσσεται στο πλήρες φάσμα των δραστηριοτήτων που επηρεάζουν την κοινωνία και το περιβάλλον.
- Μακροπρόθεσμος σχεδιασμός: Αειφόρος ανάπτυξη σημαίνει μέριμνα για τις ανάγκες των μελλοντικών γενεών καθώς επίσης και της τρέχουσας.

Μακροπρόθεσμος σχεδιασμός απαιτεί ικανότητα υποστήριξης των ενεργειών διαχρονικά.

- Επίτευξη κατάλληλου βηματισμού και ρυθμού της ανάπτυξης: το επίπεδο, ο βηματισμός και η μορφή της ανάπτυξης πρέπει να απεικονίζουν και να σέβονται το χαρακτήρα, τους πόρους και τις ανάγκες των κοινοτήτων και των προορισμών υποδοχής.
- Συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων μερών: Μια αειφόρος προσέγγιση απαιτεί ευρεία και ευσυνείδητη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και την πρακτική εφαρμογή από όλους εκείνους που εμπλέκονται στην εφαρμογή του σχεδίου ανάπτυξης.
- Χρήση των βέλτιστων διαθέσιμων γνώσεων: οι πολιτικές και οι ενέργειες πρέπει να επικαιροποιούνται σύμφωνα με τις πλέον πρόσφατες και αξιόπιστες γνώσεις. Οι πληροφορίες για τις τάσεις και τις επιδράσεις του τουρισμού, καθώς και οι δεξιότητες και η εμπειρία, πρέπει να διαδίδονται σε ολόκληρη την Ευρώπη
- Ελαχιστοποίηση και διαχείριση του κινδύνου (αρχή της προφύλαξης): σε περίπτωση αβεβαιότητας για την έκβαση, απαιτείται πλήρης αξιολόγηση και προληπτική δράση, έτσι ώστε να αποφεύγονται οι βλαβερές συνέπειες για το περιβάλλον ή την κοινωνία.
- Απεικόνιση των επιπτώσεων σε κόστος (αρχή ο ρυπαίνων πληρώνει): Οι τιμές πρέπει να απεικονίζουν το πραγματικό κόστος για την κοινωνία των καταναλωτικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αυτές έχουν επιπτώσεις όχι απλώς στη ρύπανση αλλά στη χρέωση για τη χρήση των εγκαταστάσεων που συνεπάγονται σημαντικό κόστος διαχείρισης.
- Καθορισμός περιορισμών και τήρηση αυτών, εφόσον απαιτείται: Η χωρητικότητα των επί μέρους περιοχών και ευρύτερων περιοχών πρέπει να αναγνωρίζεται, με ετοιμότητα και δυνατότητα περιορισμού, όπου και όταν χρειάζεται, του μεγέθους ανάπτυξης του τουρισμού και του όγκου των τουριστικών ροών.
- Διεξαγωγή συνεχούς παρακολούθησης : Η αειφορία αφορά ακριβώς την κατανόηση των επιπτώσεων και τη συνεχή επαγρύπνηση ως προς

αυτές, έτσι ώστε να μπορούν να γίνονται οι απαραίτητες αλλαγές και βελτιώσεις.

Είναι σημαντικό επίσης το γεγονός ότι η Επιτροπή προτείνει την προώθηση του βιώσιμου τουρισμού και μέσω των πολιτικών συνεργασίας της ΕΕ με τις γειτονικές της χώρες (Ανατολική Ευρώπη και Μεσόγειος) και μέσω της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας στον τομέα του τουρισμού. Με αυτόν τον τρόπο στόχος είναι η περαιτέρω υποστήριξη των χωρών χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος και των αναπτυσσόμενων χωρών μέσω ξένων άμεσων επενδύσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κοινοπραξιών στον τομέα του τουρισμού.

Το 2011 αναμένονται τα πρώτα πορίσματα αξιολόγησης της υλοποίησης αυτής της ατζέντα. Ωστόσο, οφείλουμε να επισημάνουμε την αδυναμία ως τώρα της ΕΕ να δημιουργήσει ένα σώμα κανονισμών και οδηγιών που να εντάσσονται αμιγώς στη σφαίρα ενδιαφέροντος του βιώσιμου τουρισμού. Μένει να διαπιστώσουμε αν όλη αυτή η σημαντική εργασία βάσης στην οποία έχει επικεντρωθεί η Επιτροπή τα τελευταία χρόνια θα αποδώσει καρπούς και σε δεσμευτικό επίπεδο.

B.4.2 Συμβούλιο της Ευρώπης

Το ζήτημα του βιώσιμου τουρισμού έχει απασχολήσει και αυτόν τον οργανισμό, ο οποίος έχει εκδώσει μια σειρά συστάσεων από το 1994 κι έπειτα. Στην παρούσα θα επικεντρωθούμε σε 4 από αυτές (recommendations) που πραγματεύονται τέσσερις διαφορετικές πτυχές της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και οι οποίες κρίνονται σημαντικές.

- Σύσταση Νο. R (94) 7 της Υπουργικής Επιτροπής προς τα κράτη μέλη σχετικά με μια γενική πολιτική για βιώσιμη και περιβαλλοντικά φιλική τουριστική ανάπτυξη: στη σύσταση αυτή δίνεται το γενικό πλαίσιο για την ανάπτυξη βιώσιμου τουρισμού, ορίζονται οι γενικές αρχές, συμπεριλαμβανομένης και της αρχής της πρόληψης, της προφύλαξης,

της ενσωμάτωσης και της διεξαγωγής μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων σύμφωνα με ορισμένα κριτήρια, όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο. Για την εφαρμογή των παραπάνω κανόνων, δίνονται οδηγίες τόσο για το εθνικό, όσο και για το περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

- Σύσταση Νο. R (95) 10 της Υπουργικής Επιτροπής προς τα κράτη μέλη σχετικά με την πολιτική βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης σε προστατευόμενες περιοχές: προστατευόμενες περιοχές είναι αυτές η βιοποικιλότητα, οι φυσικοί πόροι και οι πολιτισμικοί πόροι των οποίων προστατεύονται και διατηρούνται μέσω νομικών εργαλείων ή άλλων αποτελεσματικών μέτρων διατήρησης. Το πεδίο εφαρμογής της σύστασης είναι καταρχάς οι προστατευόμενες περιοχές, ωστόσο σε αυτό μπορούν να ενταχθούν και περιοχές με πλούσια πολιτισμικά, βιολογικά και φυσικά χαρακτηριστικά που αξίζουν τον κόπο να προστατευτούν. Και εδώ ορίζονται οι βασικές αρχές για την ανάπτυξη τουρισμού σε τέτοιες περιοχές, οι οποίες ως κέντρο τους έχουν το σεβασμό της φυσικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ιδιαιτερότητας της περιοχής.
- Σύσταση Νο. R (97) 9 της Υπουργικής Επιτροπής προς τα κράτη μέλη σχετικά με την ανάπτυξη βιώσιμου περιβαλλοντικά φιλικού τουρισμού σε παράκτιες περιοχές: η σύσταση αυτή περιλαμβάνει γενικές αρχές και οδηγίες για την εφαρμογή αυτών των αρχών. Επαναλαμβάνει τις αρχές της πρόληψης, της προφύλαξης και της αποζημίωσης σε περίπτωση περιβαλλοντικής ζημίας. Τα μέτρα που προτείνει να υιοθετηθούν για την εφαρμογή των γενικών αρχών είναι ο έλεγχος της παράκτιας ανάπτυξης, ο έλεγχος ενδεχόμενων επιβλαβών για το περιβάλλον δραστηριοτήτων, η εποπτεία και η καταπολέμηση της μόλυνσης, η διαφοροποίηση των τουριστικών υπηρεσιών (με έμφαση στην ποιότητα), η χρήση οικονομικών εργαλείων και κινήτρων, η εκπαίδευση, η κατάρτιση, η έρευνα και η συνεργασία.

B.4.3 Μεσογειακή Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (MCSD)⁴⁴

Η μεσογειακή λεκάνη υπήρξε η πρώτη περιοχή στην οποία εφαρμόστηκαν τα κριτήρια της βιωσιμότητας στον τουρισμό. Μέσα στο θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του Προγράμματος Περιφερειακών Θαλασσών του UNEP, το 1975 υιοθετήθηκε κάτω από την ομπρέλα του το Μεσογειακό Σχέδιο Δράσης από 16 μεσογειακά κράτη και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Το ΜΣΔ ήταν μάλιστα και το πρώτο σχέδιο που υιοθετήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Περιφερειακών Θαλασσών. Βασικός σκοπός του ΜΣΔ ήταν να μπορέσουν τα μεσογειακά κράτη να αποτιμήσουν και να ελέγξουν τη θαλάσσια ρύπανση, να σχεδιάσουν τις εθνικές περιβαλλοντικές τους πολιτικές, να βελτιώσουν τις εναλλακτικές των κυβερνήσεων για άλλα πρότυπα ανάπτυξης και να βελτιστοποιήσουν τις επιλογές για την κατανομή των πόρων. Είκοσι χρόνια μετά το ΜΣΔ τροποποιήθηκε και τέθηκε σε εφαρμογή το ΜΣΔ II, με τίτλο Σχέδιο Δράσης για την Προστασία του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη της Παράκτιας Ζώνης της Μεσογείου. Σήμερα στο ΜΣΔ εμπλέκονται 21 μεσογειακές χώρες και η ΕΕ. Βασικές προτεραιότητες του ΜΣΔ είναι:

1. να μειωθεί δραστικά η μόλυνση από χερσαίες πηγές
2. να προστατευθούν τα απειλούμενα είδη που ζουν στη θαλάσσια και παράκτια περιοχή
3. να γίνουν πιο ασφαλείς οι θαλάσσιες δραστηριότητες και να λαμβάνεται υπόψη το μεσογειακό θαλάσσιο περιβάλλον
4. να εντατικοποιηθεί η ολοκληρωμένη διαχείριση των παράκτιων ζωνών
5. να παρακολουθείται η εξάπλωση των εξωτικών ειδών που εισβάλλουν στο θαλάσσιο περιβάλλον της Μεσογείου
6. να περιοριστεί και να υπάρχουν μηχανισμοί άμεσης αντιμετώπισης μόλυνσης από πετρέλαιο
7. να προωθηθεί περαιτέρω η βιώσιμη ανάπτυξη στη Μεσόγειο

Το 1976 τα τότε μέλη του ΜΣΔ υπέγραψαν τη Σύμβαση για την προστασία της μεσογειακής θάλασσας από τη ρύπανση, ή αλλιώς Σύμβαση της

⁴⁴ <http://www.unepmap.org/index.php?catid=001017002&module=content2>

Βαρκελώνης. Όπως και το ΜΣΔ, η Σύμβαση επίσης ανανεώθηκε και σήμερα περιλαμβάνει 7 πρωτόκολλα:

- το πρωτόκολλο Dumping για την πρόληψη και τον παραμερισμό της ρύπανσης στη Μεσόγειο Θάλασσα από τη ρίψη απορριμμάτων από τα πλοία και αεροπλάνα,
- το πρωτόκολλο εκτάκτου ανάγκης, το οποίο αντικαταστάθηκε από το πρωτόκολλο πρόληψης και έκτακτης ανάγκης, το 2002,
- το πρωτόκολλο για την προστασία της Μεσογείου από Χερσαίες Πηγές Ρύπανσης,
- το πρωτόκολλο για τις περιοχές ειδικής προστασίας και την προστασία της βιοποικιλότητας
- το πρωτόκολλο για τα μεταφορά επικίνδυνων αποβλήτων,
- το πρωτόκολλο για τον παράκτιο χώρο (Offshore Protocol), με στόχο την καταπολέμηση της ρύπανσης που προέρχεται από την εκμετάλλευση της ηπειρωτικής υφαλοκρηπίδας , τον βυθό της θάλασσας και το θαλάσσιο υπέδαφος και
- το πρωτόκολλο για την ολοκληρωμένη διαχείριση παράκτιας ζώνης.

Στη δομή του ΜΣΔ σημαντικό ρόλο παίζει η Μεσογειακή Επιτροπή για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (MSCD). Πρόκειται για ένα συμβουλευτικό όργανο των Συμβαλλομένων Μερών. Δημιουργήθηκε το 1996 σε μια προσπάθεια να αποδείξουν τα συμβαλλόμενα μέρη τη δέσμευσή τους στις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και στην αποτελεσματική εφαρμογή τους. Απαρτίζεται από αντιπροσώπους των 22 συμβαλλομένων μερών καθώς και 24 μέλη από τοπικές αρχές, τον ιδιωτικό τομέα και τις ΜΚΟ. Σκοπός της MSCD είναι να πραγματεύεται τα σημαντικότερα ζητήματα βιώσιμης ανάπτυξης των μεσογειακών χωρών και να κάνει σχετικές προτάσεις και συστάσεις στα Συμβαλλόμενα Μέρη. Η MSCD έχει προσανατολιστεί σε 8 τομείς προτεραιότητας:

- τη βιώσιμη διαχείριση παράκτιων περιοχών
- τη διαχείριση της ζήτησης σε νερό
- τους δείκτες βιώσιμης ανάπτυξης της μεσογείου

- τον τουρισμό και τη βιώσιμη ανάπτυξη στη μεσόγειο
- τη βιομηχανία και το περιβάλλον
- την εκπαίδευση και διάχυση πληροφορίας
- το ελεύθερο εμπόριο και το περιβάλλον σε ευρω-μεσογειακό πλαίσιο
- τη διαχείριση αστικού χώρου και τη βιώσιμη ανάπτυξη

Για κάθε ένα από τα παραπάνω συστήνεται μια ομάδα εργασίας, η οποία υποβοηθάτε από το ΜΣΔ και τα Περιφερειακά Κέντρα Δραστηριοτήτων (Regional Activity Centres), κυρίως το Blue Plan και το Priority Action Programme. Το ζήτημα του τουρισμού έχει ήδη μελετηθεί και έχουν υιοθετηθεί συστάσεις και σχέδια δράσης, με τη βοήθεια μάλιστα του προγράμματος Blue Plan⁴⁵. Οι συστάσεις και το σχέδιο δράσης υιοθετήθηκαν από τη Σύνοδο Συμβαλλομένων Μερών της Σύμβασης της Βαρκελώνης στη Μάλτα το 1999. Οι συστάσεις καλύπτουν τρία πεδία ενδιαφέροντος: τον έλεγχο των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, την προώθηση του τουρισμού ως παράγοντα βιώσιμης ανάπτυξης και την ανάπτυξη της Μεσογειακής συνεργασίας. Οι λόγοι που στην MSCD ο τουρισμός συνιστά ζήτημα μελέτης πρώτης προτεραιότητας είναι γιατί η λεκάνη αυτή συνιστά έναν από τους μεγαλύτερους τουριστικούς πόλους έλξης. Τα χαρακτηριστικά που καθιστούν τη Μεσόγειο έναν ιδιαίτερο τουριστικό προορισμό και που εγείρουν την ιδιαίτερη προσοχή της Επιτροπής θα αναλυθούν διεξοδικότερα στο επόμενο μέρος της εργασίας.

Εκτός από τις «θεματικές» εργασίες, η MCSD έχει συμβάλει σημαντικά και στη διαμόρφωση της Μεσογειακής Στρατηγικής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, η οποία υιοθετήθηκε το 2005, και την εφαρμογή της σε κάθε χώρα. Συγκεκριμένα οι στόχοι της στρατηγικής για την προώθηση του βιώσιμου τουρισμού είναι:

- η μείωση των δυσμενών εδαφικών και περιβαλλοντικών επιδράσεων του τουρισμού, ιδίως σε παραθαλάσσιες τουριστικές περιοχές

⁴⁵ Πέντε θέματα έχουν ήδη οδηγήσει στην υιοθέτηση συστάσεων: η βιώσιμη διαχείριση των παράκτιων περιοχών, η διαχείριση της ζήτησης σε νερό, ο τουρισμός, οι δείκτες και η ενημέρωση. Το Blue Plan μαζί με τους υπεύθυνους έργου έχουν πραγματοποιήσει τις εργασίες για το νερό, τους δείκτες, τον τουρισμό, το ελεύθερο εμπόριο και τη σχέση μεταξύ πόλης και υπαίθρου.

- η προώθηση βιώσιμου τουρισμού, που με τη σειρά του ενισχύει την κοινωνική συνοχή και την πολιτισμική και οικονομική ανάπτυξη, προωθεί τη μεσογειακή ποικιλομορφία και τις ιδιαιτερότητες και ενδυναμώνει τις συνέργιες με άλλους οικονομικούς τομείς, κυρίως τη γεωργία
 - η αύξηση της προστιθέμενης αξίας του τουρισμού για τις τοπικές κοινότητες και τα ενδιαφερόμενα μέρη στις αναπτυσσόμενες χώρες
 - η βελτίωση της διακυβέρνησης για την προώθηση του βιώσιμου τουρισμού.
-

Για όλα τα παραπάνω προτείνονται τρόποι προσέγγισης και δράσεις:

- Για τη μείωση των δυσμενών εδαφικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων του τουρισμού προτείνονται

1. η ενδυνάμωση της εφαρμογής των συστάσεων που υιοθετήθηκαν στη Μάλτα το 1999, η μελέτη καλών πρακτικών και η σε βάθος αποτίμηση της επιτευχθείσας προόδου
2. η επίτευξη μιας περισσότερο ισορροπημένης χωρικής και χρονικής κατανομής τουριστών, σύμφωνα με μελέτες για τη φέρουσα ικανότητα περιοχών και χωρών.

- Για τη βελτίωση της προσφοράς βιώσιμων τουριστικών υπηρεσιών και την αύξηση της προστιθέμενης αξίας του τουρισμού για τις τοπικές κοινότητες προτείνονται

3. η σύνταξη, τα συντομότερο δυνατό, και όχι έπειτα από το 2010, ένα 10ετές πρόγραμμα πλαίσιο για τη Μεσόγειο, σε συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων υπουργείων, τον ιδιωτικό τομέα και τους επαγγελματίες στον βιώσιμο τουρισμό, που να υπογραμμίζει τα πλεονεκτήματα της μεσογειακής πολιτισμικής και περιβαλλοντικής κληρονομιάς, με στόχο την ανάπτυξη ενός «μεσογειακού τουριστικού σήματος ποιότητας»
4. η ανάπτυξη ενός τουριστικού ανταποδοτικού τέλους ώστε οι τουρίστες να συνεισφέρουν στη διατήρηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και στη βιώσιμη ανάπτυξη των προορισμών

5. η πιθανότητα εφαρμογής συστημάτων φορολόγησης σε μεταφορές, κυρίως θαλάσσιες και εναέριες μεταφορές σε νησιά, ως συμβολή στη βιώσιμη ανάπτυξη αυτών των περιοχών
 6. η υιοθέτηση ενός τουρισμού που να επιβάλει αποτελεσματικούς περιορισμούς και να δίνει κατάλληλες ευκαιρίες σε προστατευόμενες περιοχές, ώστε να προστατεύεται η βιοποικιλότητα και η φυσική και πολιτισμική κληρονομιά, τα αποθέματα βιόσφαιρας και οι προστατευόμενες παράκτιες περιοχές
 7. η ενθάρρυνση χωρών να προωθήσουν προγράμματα αποκατάστασης σε περιοχές όπου η ξενοδοχειακή υποδομή είναι απαρχαιωμένη και τα ιστορικά μνημεία είναι κακοδιατηρημένα
- Για τη βελτίωση της διακυβέρνησης για την προώθηση του βιώσιμου τουρισμού προτείνονται:
8. η βελτίωση του συντονισμού μεταξύ χωρών και βασικών παραγόντων για τη βελτίωση της εναρμόνισης των κανονισμών και την ανάπτυξη συνεργιών σε περιφερειακό επίπεδο.
 9. η βελτίωση των μηχανισμών συνεργασίας μεταξύ τουριστικών και περιβαλλοντικών αρχών και η ενδυνάμωση των δυνατοτήτων των τοπικών αρχών στη διαχείριση της ανάπτυξης του τουρισμού και της προώθησης του βιώσιμου τουρισμού.

Γ Μέρος-Τουρισμός & Μεσόγειος⁴⁶

Η λεκάνη της Μεσογείου συνιστά μια ιδιαίτερη περιοχή που προσελκύει εκατομμύρια τουριστών ετησίως. Ο ήλιος και η θάλασσα είναι τα βασικά χαρακτηριστικά των χωρών που περικλείουν τη Μεσόγειο και οι βασικοί πόλοι έλξης για τους περισσότερους προορισμούς. Αυτό σημαίνει ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των μεσογειακών χωρών είναι έντονος και πολλές φορές, όπως θα δούμε έχει οδηγήσει σε τουριστικές πολιτικές καταστροφικές για τη βιώσιμη ανάπτυξη μιας περιοχής. Προτού αναλύσουμε την τουριστική εξέλιξη στην περιοχή της Μεσογείου και προβούμε σε προτάσεις, θεωρώ σκόπιμο να αναφερθούμε σε βασικά στατιστικά στοιχεία, ώστε να γίνει αντιληπτή η σημασία του τουρισμού τόσο στη βόρειο όσο και στη νότιο Μεσόγειο.

Γ.1 Ο τουρισμός στη Μεσόγειο σε αριθμούς

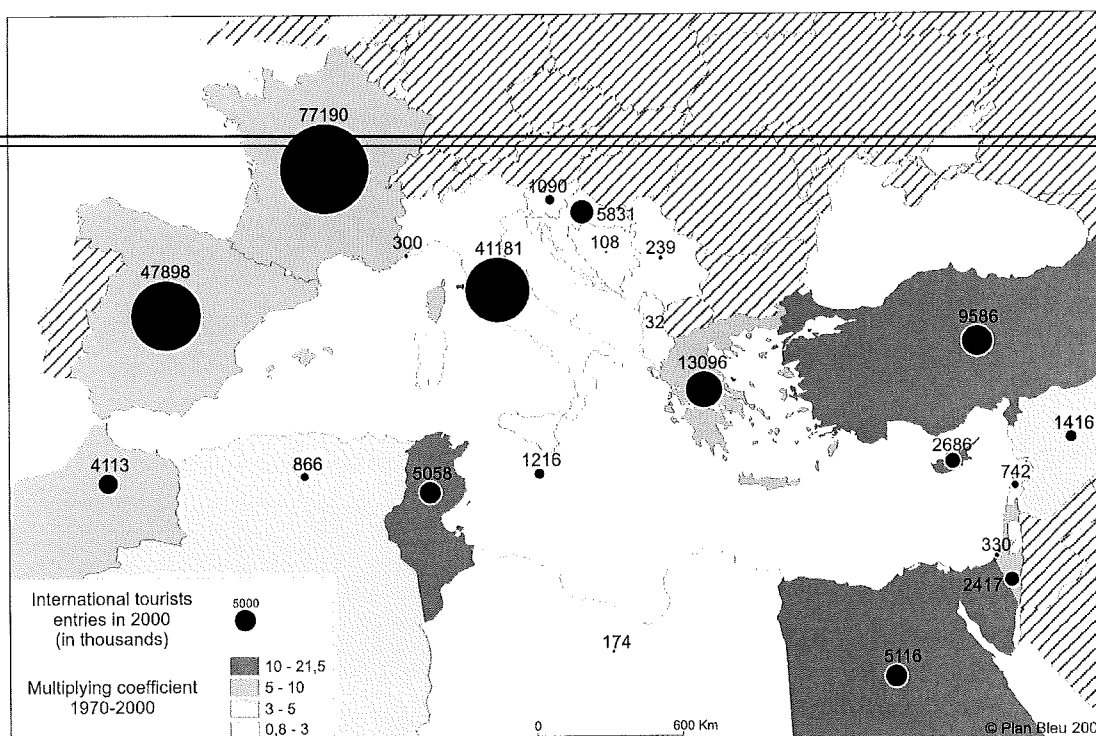
Για περισσότερο από μια δεκαετία, 1995-2004, ο ετήσιος μέσος αριθμός αύξησης ξένων επισκεπτών υπήρξε μεγάλος για χώρες όπως η Κροατία (20%), η Συρία (15,7%), η Αίγυπτος (11,7%), η Αλγερία και η Τουρκία (10,1%). Το 2005, 246 εκατομμύρια τουριστών επισκέφτηκαν τα μεσογειακά κράτη, δηλαδή το 30,5% του παγκόσμιου διεθνή τουρισμού. Μέχρι το 2025, ο αριθμός τουριστών εσωτερικού και διεθνή τουρισμού υπολογίζεται ότι θα φτάσει τα 637 εκατομμύρια, 312 από τα οποία θα βρίσκονται μόνο στις παράκτιες περιοχές⁴⁷. Είναι σαφές λοιπόν ότι οι παράκτιες ζώνες της λεκάνης της Μεσογείου είναι και οι πλέον επιβαρυμένες, γι' αυτό και η διαχείρισή τους έχει καταστεί ζήτημα πρώτης προτεραιότητας. Η διασπορά ωστόσο των τουριστικών ροών στη λεκάνη της Μεσογείου είναι ανισομερής, με αποτέλεσμα να είναι άνισοι και οι δείκτες ανάπτυξης που σχετίζονται με τον τουρισμό (έσοδα, εργασία, κλπ). Το 2000, η Γαλλία, η Ισπανία και η Ιταλία μόνο δέχτηκαν περισσότερο από 166 εκατομμύρια τουρίστες, ποσοστό που

⁴⁶ Στην ενότητα αυτή αναφερόμαστε στις 22 χώρες της Μεσογείου που είναι μέλη του ΜΣΔ

⁴⁷ MAP, *Promoting sustainable tourism in the Mediterranean: Proceedings of the Regional Workshop*, Sophia Antipolis, France, 2 - 3 July, 2008

αντιστοιχεί στο 75% των διεθνών τουριστών στη Μεσόγειο και στο 25% των τουριστών παγκοσμίως⁴⁸.

Διεθνείς αφίξεις τουριστών το 2000 (σε χιλιάδες)

Πηγή: ΜΣΔ, *DOSSIER ON TOURISM AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE MEDITERRANEAN*, Athènes, 2005

Με εξαίρεση τις τρεις αυτές χώρες που πρωτοπορούν, οι υπόλοιπες μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες:

1. Μάλτα-Κύπρος-Τουρκία-Τυνησία-Μαρόκο-Ελλάδα-Αίγυπτος: το μερίδιο διεθνών τουριστών που τους αναλογεί στη Μεσόγειο αυξήθηκε αλλά υπολείπονται αρκετά των τριών ηγέτιδων χωρών. Κάποιες χώρες είχαν εντυπωσιακούς αυξητικούς ρυθμούς από το 1970 έως το 2000, όπως στην περίπτωση της Τουρκίας (που το μερίδιό της αυξήθηκε κατά 21,5

⁴⁸ MAP, *Dossier On Tourism And Sustainable Development In The Mediterranean*, Athènes, 2005, σελ 8

Θα πρέπει βέβαια να επισημαίνουμε ότι το 1970 το ποσοστό ήταν 82% και το 1980 79%, οπότε και επισημαίνεται μια ελαφρά πτωτική τάση, γεγονός που σημαίνει ότι άλλοι προορισμοί κερδίζουν περισσότερες προτιμήσεις.

- φορές), της Κύπρου (21,2), της Αιγύπτου (14,7), της Τυνησίας (12,3), της Ελλάδας (9,3), του Ισραήλ (5,7) και του Μαρόκο (5,5)
2. Σλοβενία-Κροατία-Βοσνία-Χερζεγοβίνη-Σερβία-Μαυροβούνιο και Λίβανο-Ισραήλ-Παλαιστίνη: Στην περίπτωση των χωρών αυτών το μερίδιό τους έπεσε είτε γιατί βρίσκονται σε «φάση ανάρρωσης» και εξόδου από ένα συγκεκριμένο πολιτικό σύστημα είτε γιατί ταλανίζονται από διαρκείς πολιτικές και στρατιωτικές συρράξεις.
 3. Αλβανία-Συρία-Λιβύη-Αλγερία: Στην περίπτωση αυτή, οι χώρες δεν παρουσιάζουν αξιόλογη ανάπτυξη διεθνή τουρισμού και είτε δεν προσδοκούν τέτοιου τύπου ανάπτυξη είτε δεν έχουν αξιοποιήσει πλήρως το δυναμικό τους. Ωστόσο και σε αυτές τις χώρες έχουν αρχίσει να αυξάνονται οι τουριστικές επισκέψεις και δεν αποκλείεται και αυτές αργότερα να εισέλθουν ανταγωνιστικότερα στην τουριστική αγορά της Μεσογείου.

Σε κάθε περίπτωση πάντως οι χώρες της 1^{ης} ομάδας μαζί με τις τρεις ηγέτιδες χώρες είναι αυτές που εφαρμόζουν τουριστικές πολιτικές, έχουν βιώσει τις αρνητικές συνέπειες του τουρισμού και έχουν δεσμευτεί στην εφαρμογή περισσότερο βιώσιμων τουριστικών προτύπων.

Ωστόσο, ίδια εικόνα ανομοιογένειας εμφανίζει και η κατανομή των τουριστών μεταξύ των παράκτιων περιοχών και ολόκληρων των χωρών. Το 1995 το Blue Plan του ΜΣΔ υπολόγισε ότι οι επισκέπτες στις ακτές της Μεσογείου το 1990 ήταν 135 εκατομμύρια, δηλαδή το 53% των συνολικού αριθμού για το έτος, ενώ οι ακτές δεν εκπροσωπούν παρά το 13% της συνολικής επιφάνειας της Μεσογείου. Ωστόσο ο παράκτιος τουρισμός δεν εμφανίζει υψηλά ποσοστά σε όλες τις χώρες.

Ποσοστό διεθνή μεσογειακού τουρισμού στις ακτές το 2000 (%)

Χώρες	Διεθνής Τουρισμός
Ισπανία	70
Γαλλία	20

Ιταλία	65
Ελλάδα	95
Μονακό	100
Μάλτα	100
Κύπρος	100
Σλοβενία	25
Κροατία	93
Βοσνία-Ερζεγοβίνη	10
Σερβία-Μαυροβούνιο	10
Αλβανία	50
Τουρκία	65
Συρία	10
Λίβανο	65
Ισραήλ	70
Παλαιστίνη	10
Αίγυπτος	10
Λιβύη	95
Τυνησία	95
Αλγερία	30
Μαρόκο	15

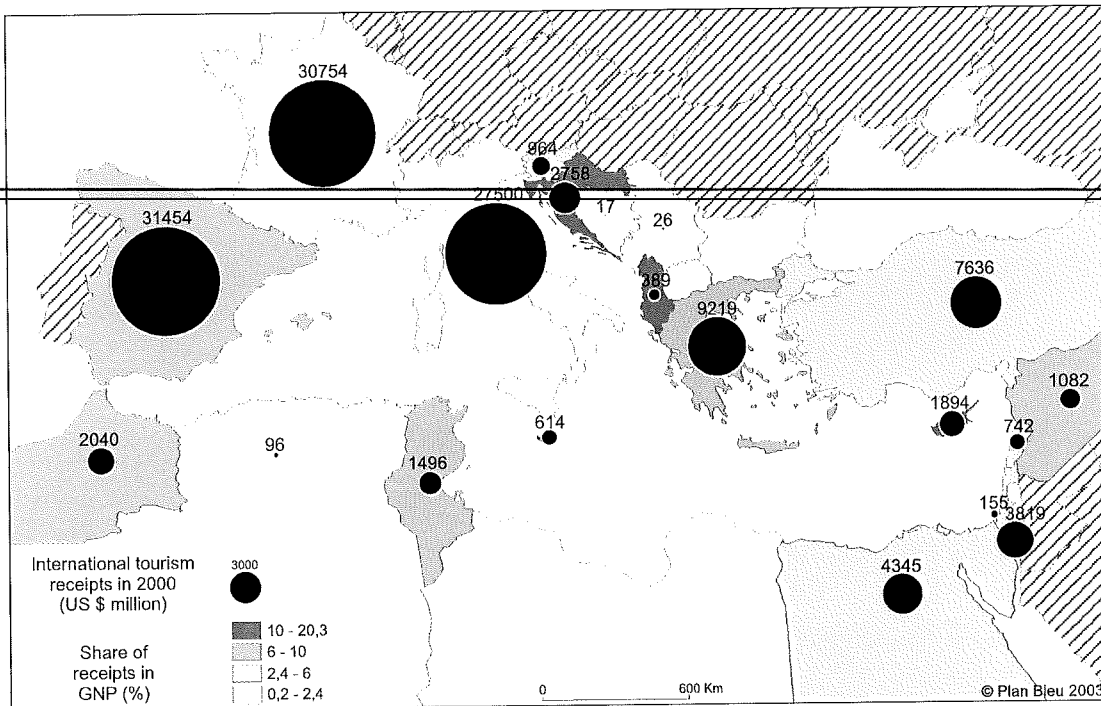
ΜΣΔ, Dossier On Tourism And Sustainable Development In The Mediterranean, Athènes, 2005

Η αύξηση των διεθνών τουριστικών εσόδων έχει παρουσιάσει μεγαλύτερη αύξηση από αυτή των αφίξεων. Από το 1970 μέχρι το 2000 τα έσοδα παγκοσμίως είχαν πολλαπλασιαστεί περισσότερες από 26 φορές. Στην περιοχή της Μεσογείου για την ίδια περίοδο τα έσοδα πολλαπλασιάστηκαν σχεδόν 23 φορές, με μια μέση ετήσια αύξησης της τάξης του 11%. Το 2000 η Μεσόγειος αποκόμισε το 26,8% των παγκόσμιων εσόδων, δηλαδή 126 δισεκατομμύρια δολάρια⁴⁹.

⁴⁹ Op. cit.,σελ 27

Ενδιαφέρον έχει ωστόσο να διαπιστώσουμε πώς κατανέμονται εσωτερικά στη Μεσόγειο αυτά τα έσοδα.

Έσοδα εισερχόμενου τουρισμού για το 2000

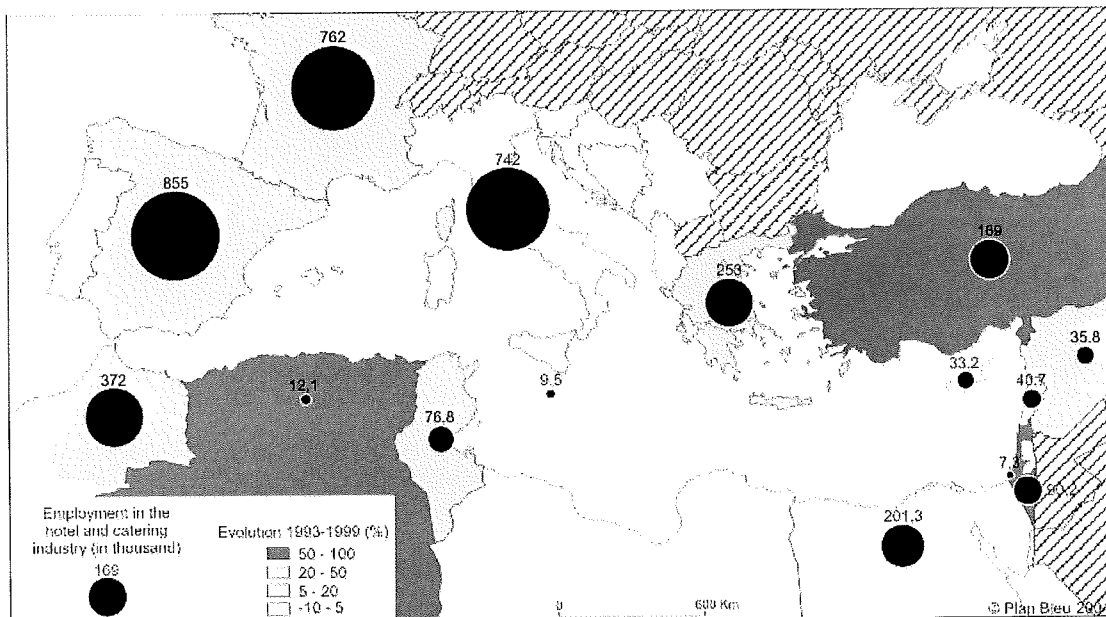
ΜΣΔ, Dossier On Tourism And Sustainable Development In The Mediterranean, Athènes, 2005

Στην παραπάνω εικόνα παρατηρούμε ότι οι τρεις ηγέτιδες χώρες προφανώς και απολαμβάνουν το μεγαλύτερο ποσοστό τουριστικών εσόδων. Έπονται η Ελλάδα και η Τουρκία με σημαντικά τουριστικά έσοδα επίσης. Οι ανεπτυγμένες χώρες λοιπόν του Βορρά υπερτερούν και στον τουριστικό τομέα έναντι των αναπτυσσόμενων χωρών του Νότου και της Μέσης Ανατολής. Αυτό που έχει αξία να παρατηρήσουμε είναι ότι ενώ και για την Γαλλία και για την Ιταλία τα τουριστικά έσοδα ήταν πάνω από 25 δισεκατομμύρια δολάρια για καθεμία, η συμβολή τους στο εθνικό τους ΑΕΠ ήταν κάτω από 2,5%. Αντιθέτως τα τουριστικά έσοδα συνιστούν σημαντική εισροή για το εθνικό ΑΕΠ της Κύπρου, της Μάλτας, της Κροατίας και ακολούθως για την Ισπανία, την Ελλάδα, το Μαρόκο, την Τυνησία. Αυτό φυσικά σημαίνει ότι ιδίως στην

περίπτωση των τριών πρώτων χωρών η εξάρτηση της οικονομίας από την τουριστική δραστηριότητα είναι πολύ μεγάλη.

Τέλος είναι σημαντικό να αναφερθούμε στον τουρισμό στη Μεσόγειο ως τομέα που συμβάλει στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης. Η αλήθεια είναι ότι είναι δύσκολο να υπολογίσεις ακριβώς τον αριθμό των θέσεων απασχόλησης στον τουριστικό τομέα αφενός γιατί είναι μια διατομεακή δραστηριότητα και αφετέρου γιατί υπάρχει μεγάλο ποσοστό αδήλωτης εργασίας. Ωστόσο, σύμφωνα με υπολογισμούς του ΟΟΣΑ ο αριθμός άμεσων και έμμεσων θέσεων εργασίας το 1994 ήταν 6,1 εκατομμύρια. Το 1999 μόνο στον ξενοδοχειακό τομέα και τον τομέα εστίασης υπήρχαν 3,5 εκατομμύρια άμεσες θέσεις απασχόλησης.

Απασχόληση σε τουριστικά καταλύματα και υπηρεσίες εστίασης (1993-1999)

ΜΣΔ, Dossier On Tourism And Sustainable Development In The Mediterranean, Athènes, 2005

Κατά την περίοδο 1993-1999 μεγάλες αυξήσεις στη δημιουργία θέσεων εργασίας σημειώθηκαν στην Τουρκία, την Αλγερία, τον Λίβανο, την Τυνησία

και την Ελλάδα, ενώ στην Αίγυπτο αναμένεται μέχρι το 2012 το 14% των θέσεων εργασίας που θα έχουν δημιουργηθεί θα είναι στον τουρισμό⁵⁰.

Από τα λίγα αυτά στατιστικά στοιχεία προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο τουρισμός συνιστά μια πολύ σημαντική δραστηριότητα στη Μεσόγειο, που στηρίζει οικονομίες, παρουσιάζει σχετικά σταθερούς αυξητικούς δείκτες, αποτελεί παράγοντα πίεσης στο περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους αλλά παράλληλα οδηγεί σε οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Οι συσχετισμοί του μεσογειακού τουρισμού με τις βασικές παραμέτρους της βιώσιμης ανάπτυξης είναι σαφείς. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στα βασικά χαρακτηριστικά του μεσογειακού τουρισμού και στην εφαρμογή του βιώσιμου τουρισμού σε αυτή τη λεκάνη.

Γ.2 Χαρακτηριστικά τουρισμού στη Μεσόγειο

Ολόκληρη η λεκάνη της Μεσογείου λοιπόν συνιστά έναν τόπο έλξης για εκατομμύρια τουρίστες ετησίως, και μάλιστα από τις απαρχές εμφάνισης και μαζικοποίησης του τουρισμού. Τα χαρακτηριστικά εκείνα που αποτελούν «θησαυρούς» για τις μεσογειακές χώρες και δικαιολογούν την έλευση τόσων τουριστών είναι αρκετά.

Καταρχάς, στη μεσογειακή λεκάνη γεννήθηκαν οι πιο σημαντικοί και σπουδαίοι αρχαίοι πολιτισμοί γεγονός που σημαίνει ότι η ιστορική και πολιτισμική κληρονομιά της περιοχής είναι ανεκτίμητη. Μάλιστα, είναι τέτοια η ποικιλομορφία και ο πλούτος στην ιστορική και φυσική παράδοση που η μεσογειακή λεκάνη μπορεί να αποτελέσει τόπο προορισμού πολλάκις. Βέβαια στην παραπάνω εικόνα υπάρχει το κοινό κεφάλαιο των τοπίων, της ελιάς, της γεωργικής παράδοσης, των ρωμαϊκών πόλεων που όμως διαφοροποιούνται από περιοχή σε περιοχή από τη γλώσσα, την ιστορία, τη θρησκεία, κλπ. Στα παραπάνω, προστίθεται και η ζωντανή παράδοση που συνιστά επίσης πόλο έλξης. Παραδοσιακή κουζίνα, εορτές, μουσικά φεστιβάλ, σινεμά, όπερα, μια

⁵⁰ Op. cit., σελ. 35

ολόκληρη παραγωγή πολιτισμικών αγαθών, μεσογειακών, που κερδίζει τους επισκέπτες, και μάλιστα τελευταία τείνει να αποτελέσει και βασικό λόγο επίσκεψης των χωρών της Μεσογείου. Η Μεσόγειος παράλληλα είναι μια περιοχή όπου παγκοσμίως ξεχωρίζει για τη βιοποικιλότητά της ιδίως σε φυτά και πτηνά. Η ποικιλομορφία αυτή της φυσικής κληρονομιάς αποτελεί σημαντικό στήριγμα και αφορμή για την ανάπτυξη του οικοτουρισμού, όπως θα αναλύσουμε και στη συνέχεια.

~~Βασικός~~ ωστόσο πόλος έλξης δεκαετίες τώρα, είναι το καλό κλίμα και οι εκτενείς ακτογραμμές. Το ζεστό και ξηρό καλοκαιρινό κλίμα που επικρατεί στις παραθαλάσσιες χώρες της λεκάνης έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη του παραθαλάσσιου τουρισμού κατά το 2^ο μισό του 20^{ου} αιώνα. Οι ακτές, οι οποίες κατοικούνται και έχουν αναπτυχθεί, σε συνδυασμό με τη φύση και τον πολιτισμό, δημιουργούν προφανώς έναν προνομιούχο τουριστικό προορισμό. Η ανάπτυξη του τουρισμού των 3 S (sea, sun, sand) πήρε με τα χρόνια τέτοιες διαστάσεις που ταυτίστηκε με την ανάπτυξη του λεγόμενου μαζικού τουρισμού στις ακτές της Μεσογείου. Τεράστιες ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις, ανεξέλεγκτη χωροταξική κυρίως διαχείριση των παράκτιων ζωνών, εμφάνιση των μεγάλων τουριστικών πρακτόρων (Tour operators) και τα αποτελέσματα υπήρξαν καταστροφικά όπως θα καταδείξουμε στη συνέχεια.

Η εγγύτητα επίσης της μεσογειακής λεκάνης στην ευρωπαϊκή αγορά παίζει επίσης έναν σημαντικό ρόλο. Μάλιστα, οι ευρωπαϊκές χώρες αποτελούν και τους βασικούς «παρόχους» τουριστών στις τουριστικές αγορές των μεσογειακών χωρών⁵¹. Αυτό από τη μία για την περιφέρεια συνολικά σημαίνει και μια σταθερότητα στις ροές, καθόσον μιλάμε για μια ανεπτυγμένη και πλούσια ήπειρο που θα συνεχίσει να θέλει να πηγαίνει ταξίδια και να κάνει διακοπές, αλλά από την άλλη μεμονωμένα για κάθε χώρα, η εξάρτηση από συγκεκριμένες μόνο αγορές δυνητικά μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα, αν για παράδειγμα στραφεί η αγορά της χώρας αυτής σε έναν άλλο προορισμό.

⁵¹ Στην Ελλάδα περίπου το 60% του εισερχόμενου τουρισμού είναι από πέντε χώρες της Ευρώπης, τη Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γαλλία, την Ιταλία και την Ολλανδία, βλ. για περισσότερα στατιστικά τον ιστότοπο του ΠΟΤ

Παρολαυτά, και σε συνολικό επίπεδο, οι μεσογειακές χώρες είναι ελκυστικές γιατί αποτελούν κοντινούς προορισμούς και τα μέσα μαζικής μεταφοράς με προορισμό αυτές έχουν εξελιχτεί τόσο που τις κάνουν ακόμα πιο προσίτες.

Τέλος, ας μην ξεχνάμε ότι και παραδοσιακά η Μεσόγειος αποτελούσε πάντα τουριστικό προορισμό. Η ανάπτυξη προορισμών διεθνούς εμβέλειας το 19^ο αιώνα, όπως η Βενετία, η Νίκαια, οι Συρακούσες, η Κέρκυρα και η Μαγιόρκα και το γεγονός ότι καλλιτέχνες και άνθρωποι του πνεύματος και της πολιτικής ζωής την προτιμούσαν, της δίνουν μια αίγλη και μια «εμπορική αξία» που θα την κεφαλαιοποιεί για πολλές δεκαετίες ακόμα.⁵²

Δεν είναι τυχαίο ότι η Mare Nostrum έχει χαρακτηριστεί ως ένας μικρόκοσμος. Ο συνδυασμός της φυσικής ομορφιάς και της ιστορίας, της παράδοσης και της εξέλιξης, του ανεπτυγμένου και του αναπτυσσόμενου, όλα αυτά αποτελούν κεφάλαια που μπορεί να εξαργυρώσει μέσω του τουρισμού. Η ξέφρενη όμως τουριστική ανάπτυξη, ιδίως στις ακτές έχει δημιουργήσει πολλά προβλήματα, τα οποία πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα.

Γ.3 Τουρισμός και περιβάλλον στη Μεσόγειο

Η Μεσόγειος είναι αναμφίβολα η περιοχή που επηρεάζεται περισσότερο από τον τουρισμό. Το 1995 τα στοιχεία του Ευρωβαρόμετρου έδειχναν ότι το 46% των Ελλήνων, το 26% των Ισπανών, το 24% των Πορτογάλων και το 18% των Ιταλών ήταν ιδιαίτερα προβληματισμένοι με τις επιδράσεις του τουρισμού στο περιβάλλον. Οι επιδράσεις του τουρισμού στο περιβάλλον χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες σύμφωνα με το Blue Plan (Grenon and Batisse, 1989).

Καταρχάς δημιουργείται μεγάλη κατανάλωση υδάτινων πόρων. Δεύτερον δημιουργούνται απορρίμματα και μόλυνση⁵³. Ένα πολύ σημαντικό ποσοστό

⁵² MAP, *Dossier On Tourism And Sustainable Development In The Mediterranean*, Athènes, 2005

⁵³ Το 1984 οι τουρίστες δημιούργησαν 2,9 εκατομμύρια τόνους απορριμμάτων και σπατάλησαν 341,4 κυβικά εκατομμύρια νερού, *John Wainwright and John B. Thornes*,

από αυτά τα απορρίμματα απολήγουν στη θάλασσα, καταστρέφοντας με αυτόν τον τρόπο το βασικό πόρο που εκμεταλλεύεται η τουριστική βιομηχανία⁵⁴. Η επίδραση του τουρισμού και στην ατμοσφαιρική ρύπανση είναι σημαντική, κυρίως λόγω των καυσαερίων από τα μέσα μαζικής μεταφοράς, που είναι απαραίτητα για τη μετακίνηση των τουριστών, καθώς και στην ηχορύπανση για τους ίδιους λόγους. Η τρίτη επίδραση του τουρισμού προκύπτει από τη φυσική παρουσία καταρχάς των πολλών τουριστών σε μια περιορισμένη έκταση και τις κοινωνικο-πολιτισμικές αλλαγές που επιφέρουν.

Οι περισσότερες από τις πιέσεις που δέχεται το περιβάλλον πολλαπλασιάζονται εξαιτίας και του εποχιακού χαρακτήρα του τουρισμού. Για παράδειγμα, πρέπει να δημιουργηθούν περισσότερα καταλύματα για να καλύψουν τις ανάγκες των συσσωρευμένων τουριστών σε μια μικρή περίοδο παρά αν αυτοί κατανέμονταν καθόλη τη διάρκεια του έτους⁵⁵. Ομοίως και τα οικοσυστήματα αντιμετωπίζουν πιέσεις συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Η ανάγκη για υδάτινους πόρους εντείνεται τους καλοκαιρινούς μήνες, οι οποίοι όμως συμπίπτουν και με την ξηρή περίοδο που διανύει η Μεσόγειος. Ο εποχικός χαρακτήρας του τουρισμού έχει και κοινωνικές επιπτώσεις εφόσον πολλοί εργαζόμενοι χάνουν τη δουλειά τους μετά το πέρας της καλοκαιρινής περιόδου.

Η κατασκευή προορισμών συνιστά μια άμεση επίδραση του τουρισμού στο περιβάλλον, εφόσον είναι απαραίτητη η κατασκευή ξενοδοχείων, υποδομών, εστιατορίων κλπ. Έχει υπολογιστεί από το Blue Plan ότι σχετικά με τη χρήση γης σε έναν προορισμό που γίνεται τουριστικός αντιστοιχούν 30 m² ανά κρεβάτι για ένα ξενοδοχείο και 100 m² για ένα σπίτι παραθερισμού.

Environmental Issues in the Mediterranean, Processes And Perspectives From The Past And Present, Routledge, 2004

⁵⁴ Η νομοθεσία της ΕΕ έχει από πολύ νωρίς στρέψει το ενδιαφέρον της στη βελτίωση της ποιότητας των υδάτων στα οποία κολυμπάμε, όπως προηγουμένως

⁵⁵ Αν θεωρητικά, στη Γαλλία, τα καταλύματα χρησιμοποιούνταν και τις 365 μέρες του χρόνου, θα χρειαζόμασταν για τον ίδιο αριθμό τουριστών 2 εκατομμύρια κλίνες. Το 1999 ωστόσο υπήρχαν πάνω από 20 εκατομμύρια, όπως προηγουμένως.

Οι πιο ανησυχητικές επιπτώσεις του τουρισμού εμφανίζονται στους φυσικούς πόρους και στο περιβάλλον των παράκτιων ζωνών: απώλεια πόρων, ρύπανση, καταστροφή τοπίων, υπερεκμετάλλευση εκτάσεων, διάβρωση, κα. Τα λίγα μέτρα γης που συνορεύουν με τη θάλασσα είναι και αυτά που εποφθαλμιά ο τουρισμός περισσότερο και διατρέχουν τον μεγαλύτερο κίνδυνο.

Η Μεσόγειος υπολογίζεται ότι έχει περίπου 13.000 ενδημικά φυτά. Το 2000, υπήρχαν περισσότερα από 42.000km² προστατευόμενων περιοχών σε παράκτιες ζώνες. Στη Μάλτα, περισσότερο από το 30% των ακτογραμμών είναι χτισμένο. Στο Côte d'Azur της Γαλλίας το ποσοστό αυτό αγγίζει το 80%. Στη Τυνησία το 80% των καταλυμάτων βρίσκεται σε παραθαλάσσια θέρετρα ενώ μόνο οι Βαlearίδες Νήσοι διαθέτουν το 21% του συνόλου των καταλυμάτων στην Ισπανία. Τα ¾ των αμμόλοφων από την Ισπανία ως τη Σικελία έχουν εξαφανιστεί εξαιτίας της ανάπτυξης του αστικού τουρισμού. Οι φώκιες *monachus monachus*, χαρακτηριστικές της Μεσογείου, κινδυνεύουν με εξαφάνιση στη Γαλλία, την Ισπανία, την Κροατία, την Ιταλία και την Τυνησία. Όλα τα παραπάνω κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου για τις ακτές της Μεσογείου και απαιτούν τώρα σωστή διαχείριση.

Τάσεις εξέλιξης σημαντικών ακτών της Μεσογείου

Area	no information %	stability %	erosion %	sedimentation %	irrelevant %	Total (km)
The Balearics (Spain)	0,5	68,8	9,6	2,4	8,7	2861
Lion Gulf (France/ Spain)	4,1	46	14,4	7,8	27,8	1366
Sardinia (Italy)	16	57	18,4	3,6	5	5521
Adriatic sea	3,9	51,7	25,6	7,6	11,1	970
Ionian sea	19,7	52,3	22,5	1,2	4,3	3890
Aegean sea	37,5	49,5	7,4	2,9	2,6	3408

Source: European Community, 1998

Πηγή: ΜΣΔ, *Dossier On Tourism And Sustainable Development In The Mediterranean*, Athènes, 2005

Η εκτενής αρνητική επίδραση του τουρισμού συμπερασματικά οδηγεί και σε δυσμενή θέση τα πολλά νησιά της Μεσογείου, τα οποία από τη μια εξαρτώνται πολύ από την τουριστική δραστηριότητα αλλά από την έχουν να αντιμετωπίσουν πολλούς κινδύνους. Σε ορισμένα νησιά, όπως στη Μαγιόρκα,

στη Μάλτα ή στην Έλμπα, αντιστοιχούν 3.000 τουρίστες αν τετραγωνικό χιλιόμετρο.

Η αλόγιστη ανάπτυξη υπήρξε χαρακτηριστικό της ανάπτυξης του τουρισμού στη Μεσόγειο. Σε αυτό συνέβαλε ως ένα σημείο και η απουσία γνώσης σχετικά με την αξιολόγηση των κινδύνων και τον υπολογισμό της φέρουσας ικανότητας μιας περιοχής. Στο πλαίσιο τόσο του ΠΟΤ όσο και του ΜΣΔ έχει αναπτυχθεί η έννοια της φέρουσας ικανότητας μιας περιοχής σε ό,τι αφορά τον τουρισμό. Ο υπολογισμός αυτής θεωρείται πλέον απαραίτητος και αναγκαίος για την υλοποίησης μιας βιώσιμης αναπτυξιακής πολιτικής σε τουριστικές περιοχές.

Γ.4 Η έννοια της φέρουσας ικανότητας

Η έννοια της φέρουσας ικανότητας αναπτύχθηκε αρχικά για την προστασία του περιβάλλοντος. Έτσι, οι περισσότεροι ορισμοί αφορούσαν τον μέγιστο αριθμό τουριστών που μπορεί να δεχθεί μια περιοχή χωρίς να προκαλείται καταστροφή στο φυσικό τοπίο. Αργότερα, ο ορισμός επεκτάθηκε και γενικεύτηκε για να περιλάβει κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια καθώς και το ποσοστό ικανοποίησης ενός τουρίστα. Σήμερα ο προσδιορισμός της φέρουσας ικανότητας ενός τουριστικού προορισμού συνιστά εργαλείο και βοηθά στην ολοκληρωμένη χάραξη τουριστικής πολιτικής και την επίτευξη βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, αλλά εξασφαλίζει ταυτόχρονα και ένα θετικό ανατροφοδοτικό αποτέλεσμα στην τουριστική αγορά⁵⁶.

Ο ΠΟΤ ορίζει τη φέρουσα ικανότητα ως τον μέγιστο δυνατό αριθμό ατόμων που μπορεί να φιλοξενήσει ταυτοχρόνως ένας τουριστικός προορισμός, χωρίς να προκαλείται καταστροφή του φυσικού, οικονομικού, κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος, αλλά και μια μη αποδεκτή μείωση στην ποιότητα της

⁵⁶ PAP/RAC, *Guidelines for Carrying Capacity Assessment for Tourism in Mediterranean Coastal Areas*, PAP-9/1997/G.1. Split, Priority Actions Programme Regional Activity Centre, 1997.

ικανοποίησης των επισκεπτών⁵⁷. Η σχέση μεταξύ του τρόπου χρήσης της γης και της ικανοποίησης του τουρίστα αλλάζει ανάλογα με το «τουριστικό προϊόν», ανάλογα δηλαδή με αυτό που επιθυμεί να δει ένα τουρίστας, ένα διατηρημένο φυσικό τοπίο ή μια περιοχή με επαρκείς τουριστικές υποδομές για να ξεκουραστεί. Με άλλα λόγια θα μπορούσαμε να πούμε ότι και για κάθε τουρίστα αντιστοιχεί μια δική του «φέρουσα ικανότητα» ανάλογα με τις περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές του προσδοκίες⁵⁸.

Πρακτικά, οι πρώτες οδηγίες για τη μέτρηση της τουριστικής φέρουσας ικανότητας (tourist carrying capacity assessment/TCCA) προετοιμάστηκαν στο πλαίσιο του ΜΣΔ (ωστόσο δεν αφορούσαν μόνο τη μεσογειακή λεκάνη) και συγκεκριμένα έπειτα από πιλοτικές μελέτες που είχαν διεξαχθεί σε Κροατία, Ελλάδα και Αίγυπτο, το 1997. Οι οδηγίες εστιάζονταν στις παράκτιες περιοχές που όπως ήδη περιγράψαμε ταλανίζονται ιδιαίτερα από την τουριστική ανάπτυξη.

Στόχος της φέρουσας ικανότητας είναι να προσδιορίσει ποια είναι τα όρια ανάπτυξης βιώσιμου τουρισμού σε μια περιοχή και με αυτόν τον τρόπο να προσδιορίσει ποιες είναι οι δυνατότητες να διατηρείται η τουριστική ροή και η χρήση των πόρων για μια συγκεκριμένη περίοδο. Ο αριθμός των τουριστών θα πρέπει να είναι συμβατός με τα αντικειμενικά όρια που θέτει το περιβάλλον, με τους κανόνες που ήδη υπάρχουν και με τις προθέσεις της τοπικής κοινωνίας. Η οδηγία για τη μέτρηση της τουριστικής φέρουσας ικανότητας απευθύνεται στις τοπικές αρχές, στην κρατική εξουσία και σε όλους όσους δουλεύουν στον τουριστικό τομέα ώστε να διασφαλίζεται η συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων στη χάραξη πολιτικής για τουριστική ανάπτυξη, σύμφωνα με μία από τις αρχές της βιωσιμότητας.

⁵⁷ Βλέπε περισσότερα για τον ορισμό στη σελίδα http://ec.europa.eu/environment/iczm/pdf/tcca_material.pdf

⁵⁸ S. Amico - P. Lo Giudice, *The Importance Of Tourism In The European Mediterranean Area*, European Regional Science Association, ανακοίνωση συνεδρίου με αριθμό ersa06p474, 2006

Η μέτρηση της τουριστικής φέρουσας ικανότητας απαρτίζεται από τρία στοιχεία: το φυσικό-οικολογικό στοιχείο, το κοινωνικο-δημογραφικό στοιχείο και το πολιτικό-οικονομικό στοιχείο. Προφανώς η σημασία που πρέπει να δίνεται στους τρεις αυτούς πυλώνες είναι διαφορετική ανάλογα με τον προορισμό τον οποίο εξετάζουμε. Η διαφορά αυτή οφείλεται στις διαφορετικές ιδιαιτερότητες ενός μέρους, τους τύπους του τουρισμού που αναπτύσσεται (παράκτιος, σε προστατευόμενες περιοχές, αγροτικός, ορεινός, ιστορικός) και την αλληλεπίδραση ανάμεσα στον τουρισμό και στο περιβάλλον. Εντούτοις, τα τρία συστατικά συνδέονται μεταξύ τους σε κάποιο βαθμό⁵⁹.

A. Περιβαλλοντική συνιστώσα

Το φυσικό-οικολογικό σύνολο αποτελείται από όλα τα αμετάβλητα και εύκαμπτα συστατικά του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος καθώς και της υποδομής. Τα αμετάβλητα συστατικά αναφέρονται στην ικανότητα των φυσικών συστημάτων. Κατά περίπτωση, εκφράζονται ως οικολογική ικανότητα, αφομοιωτική ικανότητα, κ.ά. Δεν μπορεί να υπάρξει εύκολα σε αυτά ανθρώπινη επέμβαση που να τα κατευθύνει. Τα όρια είναι δυνατό να εκτιμηθούν, και ως τέτοια θα πρέπει να εξεταστούν προσεκτικά και να αποτελέσουν αντικείμενο σεβασμού. Τα εύκαμπτα συστατικά αναφέρονται πρωτίστως στα συστήματα υποδομής όπως είναι αυτά που αφορούν την ύδρευση, τα απορρίμματα, τον ηλεκτρισμό, τη συγκοινωνία, καθώς και τις κοινωνικές διευκολύνσεις όπως είναι οι ταχυδρομικές και τηλεπικοινωνιακές υπηρεσίες, οι υπηρεσίες υγείας, ο νόμος, οι τράπεζες, τα εμπορικά καταστήματα κ.ά. Τα όρια της ικανότητας των συστατικών υποδομής μπορούν να προσδιοριστούν μέσω επενδύσεων στις υποδομές, μέσω φόρων, οργανωτικών-ρυθμιστικών μέτρων κ.ά. Για το λόγο αυτό, οι αξίες τους δεν είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν τόσο ως βάση για τον προσδιορισμό της φέρουσας ικανότητας, αλλά περισσότερο ως ένα πλαίσιο προσανατολισμού και λήψης αποφάσεων σχετικών με τις πτυχές της διαχειριστικής δράσης.

⁵⁹ Πανεπιστήμιο Αιγαίου, *Defining, Measuring And Evaluating Carrying Capacity In European Tourism Destinations*, B4-3040/2000/294577/MAR/D2, Αθήνα, 2002, βλ. http://ec.europa.eu/environment/iczm/pdf/tcca_en.pdf

Β. Κοινωνικο-δημογραφική συνιστώσα

Το κοινωνικο-δημογραφικό σύνολο αναφέρεται σε εκείνες τις κοινωνικές πλευρές οι οποίες είναι σημαντικές για τις τοπικές κοινωνίες. Σχετίζονται με την παρουσία και την ανάπτυξη του τουρισμού. Κοινωνικά και δημογραφικά ζητήματα, όπως είναι το διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό ή το καταρτισμένο προσωπικό κ.ά. Επίσης, περιλαμβάνονται κοινωνικο-πολιτιστικά ζητήματα όπως είναι η αίσθηση της ταυτότητας της τοπικής κοινωνίας ή η τουριστική εμπειρία κ.ά. Μερικά από αυτά μπορούν να εκφραστούν με ποσοτικούς όρους, αλλά τα περισσότερα απαιτούν κατάλληλη κοινωνικο-ψυχολογική έρευνα. Σε σύγκριση με τα φυσικο-οικολογικά και οικολογικά συστατικά, η κοινωνική φέρουσα ικανότητα είναι ίσως η πιο δύσκολη στο να εκτιμηθεί, καθώς εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από αξίες κρίσης. Οι πολιτικές και οικονομικές αποφάσεις μπορεί να επηρεάζουν κάποιες κοινωνικο-δημογραφικές παραμέτρους όπως, για παράδειγμα, οι πολιτικές μετανάστευσης. Η κοινωνική φέρουσα ικανότητα χρησιμοποιείται ως γενικός όρος για να περιλάβει και τα επίπεδα αντοχής του φιλοξενούμενου πληθυσμού, καθώς και την ποιότητα της εμπειρίας των επισκεπτών στην περιοχή.

Γ. Πολιτικό-οικονομική συνιστώσα

Το πολιτικό-οικονομικό σύνολο αναφέρεται στις επιπτώσεις που έχει ο τουρισμός στην τοπική οικονομική δομή, τις δραστηριότητες, κ.ά., περιλαμβανομένου του ανταγωνισμού με άλλους τομείς. Περιλαμβάνονται, επίσης, θεσμικά ζητήματα στο βαθμό που εμπλέκουν τοπικές ικανότητες διαχείρισης της παρουσίας του τουρισμού. Οι μελέτες των πολιτικο-οικονομικών παραμέτρων είναι απαραίτητες για να εκφραστεί η διαφορά στις αξίες και τις συμπεριφορές εντός μιας τοπικής κοινωνίας όσον αφορά τον τουρισμό.

Τέλος, αυτό που πρέπει να τονιστεί και να καταστεί σαφές είναι ότι η προσέγγιση της φέρουσας ικανότητας ενός τουριστικού προορισμού εξαρτάται από τον τύπο του τουρισμού που αναπτύσσεται στην περιοχή. Δεν πρόκειται δηλαδή για μια γενικευμένη εκτίμηση αλλά για μια εκτίμηση σύμφωνα με

συγκεκριμένη περιοχή και συγκεκριμένο τύπο τουρισμού. Στην περιοχή της Μεσογείου ο τουρισμός που αναπτύσσεται στις παράκτιες ζώνες, και στα νησιά, όπως είδαμε είναι και ο επικρατέστερος. Γι' αυτό και στη συνέχεια της παρούσας θα αναλύσουμε τι σημαίνει βιώσιμος παράκτιος τουρισμός με τη βοήθεια της φέρουσας τουριστικής ικανότητας, ενώ τελικά θα αναλύσουμε την ανάπτυξη μιας εναλλακτικής μορφής τουρισμού, του οικοτουρισμού, που μπορεί να αναπτυχθεί στη Μεσόγειο εξαιτίας των φυσικών πόρων που διαθέτει και που προωθεί ένα βιώσιμο πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης.

Γ.5 Βιώσιμος παράκτιος τουρισμός στη Μεσόγειο

Η υποβάθμιση της θάλασσας της Μεσογείου εξαιτίας των κοινωνικο-οικονομικών δραστηριοτήτων που αναπτύχθηκαν στις παράκτιες ζώνες της, έθεσαν την προστασία αυτής και των ακτών ως βασική προτεραιότητα της Σύμβασης της Βαρκελώνης και του ΜΣΔ. Επιγραμματικά τα βασικότερα προβλήματα που έρχονταν και χρήζουν άμεσων λύσεων είναι⁶⁰:

- η εντατικοποίηση της παράκτιας αστικοποίησης, με αποτέλεσμα τη μείωση των οικοσυστημάτων και της βιοποικιλότητάς τους, η αύξηση της ζήτησης για νερό οικιακής χρήσης και η διαχείριση του ζητήματος των απορριμμάτων
- η ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού, με αποτέλεσμα τις εκτεταμένες χρήσεις για κάλυψη τουριστικών αναγκών, την άσκηση πίεσης για νερό, την αύξηση της μόλυνσης και των απορριμμάτων, την ολλανδική ασθένεια, κα
- η δημιουργία εστιών μόλυνσης σε παράκτιες περιοχές που συνορεύουν με λιμάνια, μεγάλες πόλεις και βιομηχανικές περιοχές
- η δυσχερής επιβίωση χλωρίδας και πανίδας.

Για την αντιμετώπιση όλων των παραπάνω, όπου και εντάσσεται και ο τουρισμός, αφού και εξαρτάται αλλά και επιδρά πάνω στις παράκτιες δράσεις, το ΜΣΔ προέβη σε μια σειρά από ενέργειες. Οι σημαντικότερες για την

⁶⁰ <http://www.unepmap.org/index.php?module=content2&catid=001003003>

αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργεί ο τουρισμός, είναι κατά τη γνώμη μου η προώθηση της ολοκληρωμένης διαχείρισης παράκτιων περιοχών (Integrated Coastal Area Management/ICAM), όπου η εκτίμηση της φέρουσας ικανότητας συνιστά βασικό εργαλείο εργασίας που εφαρμόζεται και στην ανάπτυξη προγραμμάτων διαχείρισης παράκτιων περιοχών (Coastal Area Management Programmes/CAMP)⁶¹. Η σπουδαιότητα των προγραμμάτων αυτών έγκειται στο γεγονός ότι πρόκειται πλέον για μια πρακτική εφαρμογή ολοκληρωμένων σχεδίων διαχείρισης παράκτιων περιοχών σε συγκεκριμένες μεσογειακές χώρες. Τα CAMP ξεκίνησαν το 1989 και μέχρι σήμερα έχουν ολοκληρωθεί 13 τέτοια προγράμματα ενώ 2 βρίσκονται αυτή τη στιγμή σε εξέλιξη.

Γ.5.1 Ολοκληρωμένη διαχείριση παράκτιων περιοχών (ICAM)

Σύμφωνα με το ΜΣΔ, η ICAM είναι *μια διαδικασία επίτευξης σκοπών και στόχων βιώσιμης ανάπτυξης σε παράκτιες περιοχές, μέσα στα όρια που θέτουν οι φυσικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και μέσα στο πλαίσιο των νομικών, οικονομικών και διοικητικών συστημάτων και θεσμών. Δεν πρόκειται για μια τομεακή πολιτική, αλλά δίνει έμφαση στις διασυνδέσεις μεταξύ διάφορων τομεακών δραστηριοτήτων με στόχο την επίτευξη περισσότερο ολοκληρωμένων (comprehensive) στόχων*⁶². Τελικά η ICAM δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια συνεχής, προληπτική αλλά και προσαρμοστική διαδικασία διαχείρισης πόρων με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη στις παράκτιες περιοχές. Βασική προϋπόθεση για την ICAM είναι η διερεύνηση όλων των σχέσεων μεταξύ των παράκτιων πόρων, των χρήσών τους και των αμοιβαίων επιδράσεων της ανάπτυξης στην οικονομία και το περιβάλλον. Οι παράκτιοι πόροι χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα για την κάλυψη διαφορετικών οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων συνεπώς οι παραπάνω διασυνδέσεις είναι απαραίτητο να έχουν μελετηθεί και αποσαφηνιστεί. Ταυτόχρονα, βασική συστατική

⁶¹ Όλες αυτές οι δράσεις αποτέλεσαν προπαρασκευαστικό στάδιο για την τελική υιοθέτηση το 2008 ενός δεσμευτικού πρωτοκόλλου στο πλαίσιο της Σύμβασης της Βαρκελώνης, με τίτλο Ολοκληρωμένη Διαχείριση Παράκτιας Ζώνης στη Μεσόγειο (ή Πρωτόκολλο ICZM)

⁶² http://www.pap-thecoastcentre.org/about.php?blob_id=21&lang=en

παράμετρος για την ICAM είναι η διευκόλυνση της οριζόντιας και κάθετης επικοινωνίας μεταξύ όλων των μερών που εμπλέκονται στη χρήση των παράκτιων πόρων. Το στοιχείο δηλαδή της συμμετοχής αποτελεί και το κλειδί της επιτυχίας για την ολοκληρωμένη καταγραφή των συνθηκών και αναγκών.

Στην τομεακή δραστηριότητα με το όνομα τουρισμός, έργο προτεραιότητας για το ΜΣΔ (και συγκεκριμένα για το κέντρο PAP/RAC) είναι η διάδοση της χρήσης του εργαλείου της εκτίμησης φέρουσας ικανότητας (TCCA).

Όπως ήδη αναφέραμε η φέρουσα ικανότητα προσεγγίζεται διαφορετικά ανάλογα με τον τύπο τουρισμού που αναπτύσσεται σε μια περιοχή. Στην παρούσα δεν έχει σημασία να παρουσιάσουμε τον τρόπο που εκπονείται μια τέτοια μελέτη. Άλλωστε μέσω του ΜΣΔ οι ενδιαφερόμενοι φορείς μπορούν να βρουν λεπτομερείς οδηγίες για την υλοποίηση μιας μέτρησης τουριστικής φέρουσας ικανότητας. Θα αρκεστούμε μόνο να σημειώσουμε ότι η φέρουσα ικανότητα σε παράκτιες περιοχές σχετίζεται με τα χαρακτηριστικά του μαζικού τουρισμού, την εντατικοποίηση και έκταση της χωροταξικής ανάπτυξης και της αστικοποίησης, μοντέλο δηλαδή που κυριαρχεί στους μεσογειακούς προορισμούς. Συνεπώς τα ζητήματα που απασχολούν είναι αυτά της πυκνότητας τουριστών, της χρήσης των παραλιών, των τουριστικών υποδομών, της θαλάσσιας ρύπανσης, κα. Εκτός όμως από τις παράκτιες περιοχές, η Μεσόγειος έχει και πολλά νησιά, τα οποία αν δεν εμπίπτουν στην προηγούμενη περίπτωση ως προς τα χαρακτηριστικά τους (π.χ. Μάλτα, Κύπρος που είναι νησιά κράτη) τότε τα ζητήματα φέρουσας ικανότητας σχετίζονται με έναν τύπο τουρισμού που στηρίζεται σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις καταλυμάτων, αγροτικές κοινωνίες, μικρές κοινότητες κα. Σε αυτήν την περίπτωση το ενδιαφέρον εστιάζεται στη σχέση μεταξύ τουρισμού και τοπικής κοινωνίας, στις επιπτώσεις του τουρισμού στις παραδοσιακές τοπικές οικονομικές δραστηριότητες, στη ζήτηση για νερό και ενέργεια, στη διαχείριση των απορριμμάτων, κα⁶³.

⁶³ Πανεπιστήμιο Αιγαίου, *Defining, Measuring And Evaluating Carrying Capacity In European Tourism Destinations*, B4-3040/2000/294577/MAR/D2, Αθήνα, 2002

Γ.5.2 Πρόγραμμα διαχείρισης παράκτιας περιοχής (CAMP)

Το 1989 στη Αθήνα, στην 6^η τακτική Σύνοδο των Μερών, εγκρίθηκε η έναρξη των CAMPs. Τα προγράμματα αυτά στόχο έχουν την εφαρμογή της ICAM σε επιλεγμένες παράκτιες περιοχές της Μεσογείου. Η επιλογή των περιοχών γίνεται κατόπιν κριτηρίων, όπως τη βιωσιμότητα ενός προγράμματος, την αντιπροσωπευτικότητα της περιοχής, το τοπικό ενδιαφέρον για την αντιμετώπιση των προβλημάτων, την πολιτική δέσμευση των τοπικών αρχών, το επαρκές θεσμικό πλαίσιο της χώρας για την υποστήριξη του προγράμματος και τη δυνατότητα ενσωμάτωσης των αποτελεσμάτων του προγράμματος στις τοπικές και εθνικές πολιτικές ανάπτυξης. Η ανάπτυξη ενός CAMP έχει χαρακτήρα πολυεπίπεδο καθώς προσανατολίζεται

- σε τοπικό επίπεδο, εφαρμόζοντας έργα για την επίλυση περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών προβλημάτων στην περιοχή
- σε εθνικό επίπεδο, συνεισφέροντας στη διαμόρφωση και εφαρμογή σχετικών εθνικών πολιτικών και στρατηγικών με τα αποτελέσματα των έργων και τα συμπεράσματα που προκύπτουν, καθώς και με τις μεθοδολογίες και διαδικασίες που προτείνονται εφόσον έχουν δοκιμαστεί στις συγκεκριμένες εθνικές και τοπικές συνθήκες
- σε περιφερειακό επίπεδο, διαχέοντας τα αποτελέσματα και την αποκτηθείσα εμπειρία και συμπράττοντας έτσι στη διαμόρφωση σχετικών περιφερειακών στρατηγικών
- σε ευρύτερο διεθνές επίπεδο, μέσω της συνεργασίας, της ανταλλαγής εμπειριών και της διάχυσης των αποτελεσμάτων, των μεθοδολογιών και των διαδικασιών και σε άλλες περιοχές.

Η συνήθης διάρκεια υλοποίησης ενός CAMP είναι περίπου 6 χρόνια. Την περίοδο 1990-2000 υλοποιήθηκαν προγράμματα στην Αλβανία (αλβανική ακτή), στην Κροατία (κόλπος Kastela), στην Ελλάδα (Ρόδος), στη Συρία (συριακή ακτή), στην Τυνησία (Sfax), στην Τουρκία (κόλπος Izmir), στην Αίγυπτο (Fuka) και στο Ισραήλ. Το 1997 ξεκίνησε ένας ακόμα κύκλος του προγράμματος στη Μάλτα (ολοκληρώθηκε το 2002), στο Λίβανο

(ολοκληρώθηκε το 2004), στην Αλγερία (ολοκληρώθηκε το 2005), στη Σλοβενία (ολοκληρώθηκε το 2007) και στην Κύπρο (ολοκληρώθηκε το 2008). Σε εξέλιξη βρίσκεται το CAMP του Μαρόκο ενώ αναμένονται τα ξεκινήσουν αυτά της Ισπανίας, του Μαυροβουνίου και της Ιταλίας.

Γ.6 Μελέτες εργασίας

Γ.6.1 Ρόδος (CAMP)

Η Ρόδος είναι το τέταρτο σε έκταση νησί της Ελλάδας και ο πληθυσμός της ανέρχεται περίπου στους 164.000 κατοίκους. Η Ρόδος συνιστά έναν μεγάλο τουριστικό προορισμό για όσους αναζητούν ηλιόλουστες παραλίες. Αν και η Ρόδος απέχει αρκετά από την ηπειρωτική Ελλάδα, η εξαιρετική ανάπτυξη εναέριας κυρίως σύνδεσης πολλών χωρών του εξωτερικού με το νησί εξασφαλίζει και μεγάλες τουριστικές ροές. Επιπλέον, η Ρόδος, όπως η Κρήτη, η Κως και η Κέρκυρα αποτέλεσαν «ευρήματα» τουριστικών παραδείσων των μεγάλων tour operator τη δεκαετία του '80 με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλη ζήτηση για το νησί και να έχουν αναπτυχθεί ήδη από τότε επαρκείς τουριστικές υπηρεσίες. Σήμερα η Ρόδος συνιστά έναν από τους πιο ανεπτυγμένους τουριστικά προορισμούς συγκεντρώνοντας ετησίως μέχρι και το 20% των τουριστών της χώρας. Το νησί εξαρτάται κυρίως από δύο ευρωπαϊκές αγορές, τη Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο⁶⁴.

Η ανάπτυξη του τουρισμού τις τελευταίες δεκαετίες ήταν αποτέλεσμα μιας ανεξέλεγκτης πολιτικής με αποτέλεσμα τα κακά αποτελέσματα του μαζικού παραθεριστικού τουρισμού να κάνουν την εμφάνισή τους αρκετά γρήγορα. Η πλειονότητα του τουρισμού στη Ρόδο βρίσκεται συγκεντρωμένη σε μια πολύ μικρή περιοχή στα βόρεια του νησιού γύρω από την πρωτεύουσα του νησιού. Η μεγάλη αυτή συγκέντρωση ανθρώπων σε μια τόσο μικρή περιοχή σημαίνει ότι η τελευταία δέχεται μεγάλες πιέσεις ενώ υπάρχουν άλλα μέρη της Ρόδου τα οποία δεν έχουν τύχει εκμετάλλευσης και βρίσκονται θα λέγαμε σε

⁶⁴ Το 2009, η Ρόδος ήταν η τουριστική περιοχή με τη μικρότερη μείωση στις αεροπορικές αφίξεις, ωστόσο τα έσοδα από τον τουρισμό σημείωσαν σημαντική μείωση. Βλ. ΙΤΕΠ, *Ετήσια Έκθεση Ελληνικού Τουρισμού 2009*, Αθήνα Δεκέμβριος 2009

ευμενέστερη θέση. Το 1993, όπως ήδη είπαμε, και με τη βόρεια Ρόδο ήδη κορεσμένη υπό τουριστικούς όρους, επιλέχθηκε η περιοχή της κεντρο-ανατολικής Ρόδου ως υποψήφια για την επέκταση του τουριστικού προϊόντος και η υλοποίηση ενός CAMP για τη διασφάλιση μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης στην περιοχή.

Στόχος του CAMP στη Ρόδο ήταν να υπολογιστεί η φέρουσα ικανότητα της περιοχής. Με αυτόν τον τρόπο θα δημιουργούταν η βάση για τον καθορισμό εννοιών ισορροπίας τουριστικής ανάπτυξης σε όλο το νησί και από την άλλη θα αποτελούσε ένα πλαίσιο εργασίας για τοπικές και εθνικές αρχές για την προώθηση περισσότερο βιώσιμου τουρισμού. Η καινοτομία της μελέτης στην εποχή της ήταν το γεγονός ότι στην ανάλυση συμπεριλήφθησαν δείκτες οικολογικοί-χωροταξικοί, κοινωνικο-πολιτισμικοί και οικονομικοί⁶⁵. Πρόκειται για την περίοδο όπου η έννοια της φέρουσας ικανότητας στον τουρισμό είχε αρχίσει να παίρνει τη μορφή που αναπτύξαμε σε προηγούμενη ενότητα. Η εκτίμηση φέρουσας ικανότητας της Ρόδου ήταν και η περίπτωση κλειδί για τη διαμόρφωση των σχετικών οδηγιών για τις μεσογειακές παράκτιες περιοχές από το PAP/RAC του ΜΣΔ.

Τα στοιχεία που έπρεπε να ληφθούν υπόψη για το σχεδιασμό της μελλοντικής ανάπτυξης της περιοχής ήταν⁶⁶:

- Η μεγάλη εξάρτηση του νησιού από το τουριστικό εισόδημα. Εκτός από τα εμφανή θετικά μιας τέτοιας ανάπτυξης, είχαν αρχίσει προβλήματα, όπως έλλειψη τοπικού εργατικού δυναμικού, διαδικασίες μετανάστευσης, συγκέντρωση του πληθυσμού στο βόρειο μέρος του νησιού, εξάρτηση από εξωτερικές επενδύσεις, ακαμψία της οικονομίας του νησιού σε σχέση με τις αλλαγές που σημειώνονταν στην αγορά, μειωμένες τιμές ανά κλίνη για την κάλυψη της διαθεσιμότητας, κ.α

⁶⁵ PAP/RAC, *Guide to Good Practice in Tourism Carrying Capacity Assessment*, Priority Actions Programme Regional Activity Centre, Split, 2003

⁶⁶ Brachya V., Juhasz F., Pavasovic A., Trumbic I., *Guidelines for Integrated Management of Coastal and Marine Areas with Special Reference to the Mediterranean Basin*, Split, Croatia, PAP/RAC (MAP-UNEP), 1994

- Η περιβαλλοντική υποβάθμιση. Σύμφωνα με δείκτες η μόλυνση της θάλασσας είχε αυξηθεί, οι υδάτινοι πόροι εμφάνιζαν υφαλμύρωση, υπήρχαν πολλές φωτιές και διάβρωση του εδάφους, μη ελεγχόμενες κατασκευές τουριστικών καταλυμάτων στις ακτές, κα
- Η ακατάλληλη χρήση των φυσικών πόρων, κυρίως σε ό,τι αφορά τη γη και το νερό.
- Η αποσπασματική θεσμική αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Ο συντονισμός μεταξύ των διάφορων δημόσιων υπηρεσιών ήταν ανύπαρκτος και δεν υπήρχαν σαφείς διαδικασίες ή οδηγίες για τη διαχείριση περιβαλλοντικής πολιτικής.

Η υλοποίηση του CAMP βασίστηκε στη μελέτη τριών προτεινόμενων σεναρίων:

1. αυτό της έντονης τουριστικής ανάπτυξης της κεντρο-ανατολικής Ρόδου, όπως συνέβη στα βόρεια του νησιού
2. αυτό της τουριστικής ανάπτυξης μικρής κλίμακας
3. αυτό της ελεγχόμενης τουριστικής ανάπτυξης.

Η εφαρμογή ενός τουριστικού μοντέλου που είχε ήδη φτάσει σε επίπεδα κορεσμού στη βόρεια Ρόδο αποδείχτηκε ανεπαρκής καθώς θα παρήγαγε λιγότερα οικονομικά οφέλη σε σχέση με ένα ελεγχόμενο αναπτυξιακό μοντέλο που θα διασφάλιζε ένα παρόμοιο εισόδημα με μικρότερο δυναμικό καταλυμάτων. Το μοντέλο μιας ανάπτυξης μικρής κλίμακας θεωρήθηκε μη ρεαλιστικό εξαιτίας της μεγάλης εξάρτησης που έχει το νησί από τον τουρισμό και της ανάγκης που έχει διαμορφωθεί για μεγάλα τουριστικά εισοδήματα. Μπορεί να προωθούσε καλύτερα την περιβαλλοντική προστασία στο νησί αλλά δεν ικανοποιούσε την οικονομική βιωσιμότητα. Τελικά το σενάριο της ελεγχόμενης τουριστικής ανάπτυξης θεωρήθηκε το καταλληλότερο και παρουσιάστηκε με δύο εναλλακτικές, με ορίζοντα εφαρμογής έως το 2010:

1. η μία εναλλακτική ήταν η δημιουργία έως 25.000 κλινών και ο προσανατολισμός προς την προσέλκυση τουριστών μεσαίας τάξης

2. η άλλη ήταν η δημιουργία έως 36.000 κλινών με στόχο τουρίστες κατώτερης και μεσαίας τάξης.

Οι δύο αυτές εναλλακτικές σύμφωνα με τη μέτρηση της τουριστικής φερουσας ικανότητας θεωρήθηκαν ότι μπορούν να ικανοποιήσουν τον στόχο του επαρκούς τουριστικού εισοδήματος χωρίς να προκληθούν οι αρνητικές επιπτώσεις σε περιβαλλοντικό και κοινωνικο-πολιτισμικό επίπεδο που εμφανίστηκαν στον κορεσμένο βορρά. Παράλληλα προτάθηκε η προστασία μιας μεγάλης περιοχής που περιλαμβάνει τη νοτιο-δυτική ακτογραμμή και την ηπειρωτική Ρόδο, με στόχο τη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος. Συνεπώς επρόκειτο για ένα μοντέλο βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης. Ωστόσο θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι τότε ο βασικός λόγος που απορρίφθηκε το μοντέλο εντατικής τουριστικής ανάπτυξης δεν ήταν η ανάγκη για περιβαλλοντική προστασία και διατήρηση των κοινωνικοπολιτισμικών συνθηκών, αλλά η διατήρηση των οικονομικών πλεονεκτημάτων και των σταθερών εισοδημάτων⁶⁷. Ωστόσο, τελικά, όποια και αν ήταν η προτεραιότητα, το αποτέλεσμα ήταν η προώθηση ενός μοντέλου βιώσιμου σύμφωνα με τις τρεις παραμέτρους που το απαρτίζουν.

Το πρόγραμμα ολοκληρώθηκε, οι προτάσεις παρουσιάστηκαν και ο χρονικός ορίζοντας καθορίστηκε. Δυστυχώς, όμως μέχρι πρόσφατα δεν υπήρχαν ενδείξεις ότι η μελέτη μέτρησης της τουριστικής φερουσας ικανότητας χρησιμοποιήθηκε για τον τουριστικό σχεδιασμό της περιοχής. Αντιθέτως πολλές περιοχές της κεντρο-ανατολικής Ρόδου εμφανίζουν αυξημένη κατασκευαστική δραστηριότητα για την κάλυψη τουριστικών αναγκών.

Γ.6.2 Βαλεαρίδες Νήσοι – Η περίπτωση της Κάλβια

Οι Βαλεαρίδες Νήσοι είναι ένα σύμπλεγμα έντεκα νήσων στα ανατολικά της Ισπανίας, στη Μεσόγειο, οι οποίες συναποτελούν μια από τις 17 αυτόνομες

⁶⁷ PAP/RAC, *Guidelines for Carrying Capacity Assessment for Tourism in Mediterranean Coastal Areas*, PAP-9/1997/G.1. Split, Priority Actions Programme Regional Activity Centre, 1997

κοινότητες της χώρας. Το μεγαλύτερο νησί του συμπλέγματος είναι η Μαγιόρκα, όπου και υπάρχει η περιοχή της Κάλβια. Η περιοχή των Βαlearίδων Νήσων αναπτύχθηκε τουριστικά ήδη πολύ νωρίς. Το προσφερόμενο προϊόν όπως και στην περίπτωση των δικών μας νησιών, είναι ο ήλιος και η θάλασσα. Συνεπώς και τα νησιά αυτά της Ισπανίας ανέπτυξαν μαζικό τουρισμό, σε συνθήκες συγκρίσιμες με αυτές της χώρας μας. Η γρήγορη τουριστική ανάπτυξη ιδίως της Μαγιόρκα (ήδη από τη δεκαετία του '60), η οποία αποτελεί το βασικότερο νησί προορισμού, είχε σαν αποτέλεσμα την καταστροφή των

παράκτιων περιοχών της ιδίως λόγω της άναρχης και κακής οικοδόμησης τουριστικών θερέτρων. Ο δήμος με την μεγαλύτερη πυκνότητα ατόμων είναι η Κάλβια. Μια περιοχή 145 km², με ακτογραμμή που ξεπερνά τα 56km. Ο πληθυσμός της αγγίζει τις 50.000, ενώ διαθέτει 120.000 τουριστικές κλίνες και δέχεται ετησίως πάνω από 1,5 εκατομμύρια τουριστών. Η κατασκευή των τουριστικών καταλυμάτων εκτεινόταν σε όλο το μήκος της ακτογραμμής, μπροστά στη θάλασσα, δυσχεραίνοντας πολλές φορές και την πρόσβαση σε αυτή. Η Κάλβια αποτελούσε παράδειγμα προς αποφυγή τουριστικού προορισμού κυρίως σε ό,τι αφορά τις χωροταξικές αυθαιρεσίες και την υπερφόρτωση στην οποία οδηγήθηκε.

Όταν το Δημοτικό Συμβούλιο της Κάλβια ένωσε την κατάσταση να φτάνει σε κρίσιμο σημείο προς τα τέλη του 1994, ανέθεσε σε μια ομάδα ειδικών συμβούλων το δύσκολο έργο του επαναπροσδιορισμού των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών στόχων της πόλης προς μια πιο βιώσιμη κατεύθυνση. Έτσι το Νοέμβριο του 1995 διαμορφώθηκε μια «Τοπική Ατζέντα 21 για την Κάλβια». Το πρόγραμμα εστίασε σε τέσσερις βασικές θεματικές: την ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος, τον χωροταξικό σχεδιασμό, την κοινωνική συνοχή και ποιότητα ζωής και την τοπική οικονομία⁶⁸. Σύμφωνα με το υλοποιούμενο σχέδιο η υπερβολική τουριστική και αστική ανάπτυξη είχε οδηγήσει σε καταστροφή του βασικού οικοσυστήματος. Κατά την εφαρμογή της τοπικής Ατζέντας 21 ο στόχος ήταν ο ίδιος, να υπολογιστεί η φέρουσα

⁶⁸ PAP/RAC, Guide to Good Practice in Tourism Carrying Capacity Assessment, Priority Actions Programme Regional Activity Centre, Split, 2003

ικανότητα της περιοχής, ώστε να προωθηθεί ένα περισσότερο βιώσιμο αναπτυξιακό μοντέλο. Τελικά μετά από υπολογισμούς και πιθανά σενάρια προτάθηκαν ορισμένες λύσεις και στόχοι, όπως:

- η αποκατάσταση της υπερβολικής οικοδόμησης και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης
- η απόρριψη του μοντέλου μιας κατασκευασμένης πόλης, μονοθεματικής που περιορίζεται μόνο στον ήλιο και τη θάλασσα
- η ανακαίνιση και ανανέωση των γηρασμένων τουριστικών υποδομών

Συγκεκριμένα προτάθηκαν τα ακόλουθα⁶⁹:

- Σταμάτημα της επέκτασης των υποδομών σε αδόμητες (φυσικές) περιοχές και αξιολόγηση της υπάρχουσας κατάστασης και των ορθών εναλλακτικών για τη μετάβαση σε μια νέα κουλτούρα βιώσιμης ανάπτυξης.
- Ανάπτυξη ενός μοντέρνου και συμμετοχικού μοντέλου για τον σχεδιασμό χρήσεων γης, με έμφαση σε οικολογικές και περιβαλλοντικές αξίες και τον επαναπροσδιορισμό των μελλοντικών αναγκών με βάση τη φιλοσοφία της Τοπικής ατζέντα 21.
- Ενδυνάμωση των πρωτοβουλιών σχετικών με την διαλογή των απορριμμάτων στην πηγή και την ανακύκλωση
- Αναζήτηση συναινετικών στόχων ανάμεσα σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών εταίρων της περιοχής για την πλήρη αποδοχή του σχεδίου της Τοπικής Ατζέντας 21.
- Την προώθηση της βιώσιμης και σταθερής απασχόλησης για τους κατοίκους αλλά και την ενδυνάμωση των επαγγελματικών ικανοτήτων των εργαζομένων.
- Ανάλυση σε μεγαλύτερο βάθος των μηχανισμών για πιο ενεργή συμμετοχή των πολιτών στην λήψη αποφάσεων και την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των νέων.

⁶⁹http://medsos.gr/medsos/index.php?view=article&id=142%3A2008-11-24-12-05-22&option=com_content&Itemid=92

Η Τοπική Ατζέντα 21 αποτέλεσε τη βάση ενός μακροχρόνιου σχεδιασμού αλλά παράλληλα με αυτή τη διαδικασία, πολλά και διαφορετικά πιλοτικά έργα εκτελέστηκαν βραχυπρόθεσμα για την εξυγίανση του παράκτιου περιβάλλοντος, στα πλαίσια πάντα των αρχών και στόχων της βιωσιμότητας που είχε δεσμευτεί το Δημοτικό Συμβούλιο. Μερικές από τις πιο ενδιαφέρουσες πιλοτικές δράσεις αφορούσαν τα εξής:

- Εκτέλεση ενός Σχεδίου Κατεδάφισων (1995 – 1997), το οποίο περιελάμβανε την κατεδάφιση δώδεκα κτιρίων στην παράκτια ζώνη και την αποκατάσταση των περιοχών αυτών με βάση τις αρχές της αστικής οικολογίας.
- Αποχαρακτηρισμό 1350 εκταρίων οικοδομήσιμης γης και αλλαγή του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου με ταυτόχρονη ματαίωση της κατασκευής τουριστικών υποδομών χωρητικότητας 40.000 κλινών.
- Ενδυνάμωση των πρωτοβουλιών για μείωση των απορριμμάτων και ανακύκλωση, για εξοικονόμηση πόσιμου νερού και επαναχρησιμοποίηση των επεξεργασμένων λυμάτων
- Ανάπτυξη επιμορφωτικών προγραμμάτων για την κατάρτιση σε νέες μορφές απασχόλησης όπως τα «πράσινα επαγγέλματα»
- Ευρεία δημοσιοποίηση της στρατηγικής για την βιώσιμη ανάπτυξη της Κάλβια (Τοπική Ατζέντα 21) σε όλα τα επίπεδα
- Επαναπροσδιορισμό των δημοτικών υπηρεσιών σε συνάρτηση με τους στόχους για βιωσιμότητα
- Σύναψη συμφωνητικού ανάμεσα σε όλους τους εμπλεκομένους κοινωνικούς εταίρους για την αποτελεσματική εφαρμογή της Τοπικής Ατζέντα 21
- Αποδοχή της «Διακήρυξης της Κάλβια» που πρότεινε το Δημοτικό Συμβούλιο και δέχτηκαν οι 490 πολίτες που συμμετείχαν σε ένα διεθνές συνέδριο με θέμα «Τουρισμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη»
- Διαμόρφωση του αιγιαλού και διευκόλυνση της ελεύθερης πρόσβασης στην ακτογραμμή με την μετατροπή του παράκτιου δρόμου σε χώρο περιπάτου και αναψυχής και πάρκου

- Δημιουργία γραφείου Διαμεσολαβητή για τους πολίτες και τους επισκέπτες.

Ο δήμος της Κάλβια αντιπροσωπεύει μέχρι σήμερα το πιο προχωρημένο παράδειγμα βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης της Μεσογείου. Οι τοπικές αρχές έχουν προβεί σε ουσιαστικές παρεμβάσεις, όπως κατεδάφιση ξενοδοχείων, δημιουργία περιπατητικών μονοπατιών, κα. Η Κάλβια συνιστά το παράδειγμα πόλης στην Ισπανία που δείχνει το δρόμο για ανάλογες πρωτοβουλίες και στη χώρα μας, καθώς από γερασμένο θέρετρο έγινε βιώσιμος τουριστικός πόλος, με την εξυγίανση του παράκτιου περιβάλλοντος. Βασικό στοιχείο επιτυχίας της περιοχής ήταν η συνειδητοποίηση της σοβαρότητας της κατάστασης, τόσο για την τουριστική βιωσιμότητα της περιοχής, όσο και για την περιβαλλοντική υποβάθμιση, η δέσμευση εθνικών και τοπικών αρχών και πάνω από όλα η ευρεία συμμετοχή και αποδοχή από την τοπική κοινωνία και όλους τους εμπλεκόμενους φορείς. Η Κάλβια κατάφερε και αξιοποίησε τη γνώση και τα εργαλεία διεθνών και περιφερειακών οργανισμών και πέτυχε την «ανανέωσή» της σε αντίθεση με το προηγούμενο παράδειγμα της Ρόδου, όπου η εμπειρία δεν αξιοποιήθηκε και κάθε χρόνο η συζήτηση γύρω από τα προβλήματά της αναζωπυρώνει τους καλοκαιρινούς μήνες.

Γ.7 Οικοτουρισμός στη Μεσόγειο

Γ.7.1 Πρότυπο βιώσιμου τουρισμού με χρήση ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού

Όπως έχουμε ήδη καταστήσει σαφές από τον χρησιμοποιούμενο ορισμό στην παρούσα εργασία, η επίτευξη της βιωσιμότητας στην τουριστική ανάπτυξη μιας χώρας ή περιοχής, αφορά σε οποιονδήποτε τύπο τουρισμού και αν αναπτύσσεται. Οι αρχές της βιωσιμότητας πρέπει να εφαρμόζονται ακόμα και όταν μια μορφή τουρισμού δεν έχει στο επίκεντρό της το περιβάλλον, αλλά μπορεί να είναι του τύπου μαζικού τουρισμού, όπως άλλωστε καταδείχτηκε και στην προηγούμενη ενότητα. Ωστόσο, η συζήτηση και προβληματική γύρω από την προώθηση ενός προτύπου βιώσιμου τουρισμού, με έμφαση στην περιβαλλοντική προστασία, διαπιστώθηκε ότι ενισχύεται αποτελεσματικότερα

με τη χρήση ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού, και ιδίως με μορφές τουρισμού ήπιας ανάπτυξης με βασικό πόρο έλξης το περιβάλλον.

Σύμφωνα με τους Κοκκώση και Τσάρτα, *οι ειδικές μορφές τουρισμού χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη ενός ειδικού κινήτρου στη ζήτηση (π.χ. συνέδρια, οικολογία, πολιτισμός) και από την ανάπτυξη μιας αντίστοιχης υποδομής στις τουριστικές περιοχές που αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση των τουριστών της κάθε ειδικής μορφής. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, αποτελούν τμήμα των ειδικών μορφών και χαρακτηρίζονται επίσης από την ύπαρξη ενός κυρίαρχου ειδικού κινήτρου στη ζήτηση το οποίο συνδέεται με συγκεκριμένα θέματα όπως: φυσιολατρία, ταξίδια περιπέτειας, αθλητισμός, περιήγηση, περιβάλλον, γνωριμία με την τοπική παράδοση. Στις εναλλακτικές μορφές, οι τουρίστες συχνά επιλέγουν ένα τρόπο οργάνωσης και διεξαγωγής του ταξιδιού στο οποίο κυριαρχεί η αυτονομία στις επιλογές και η περιήγηση με μικρή ή ελάχιστη χρήση υπηρεσιών οργανωμένου τουρισμού.[...] Τέλος, κοινός παρανομαστής, τόσο στη ζήτηση όσο και στην προσφορά των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, αποτελεί ο σεβασμός της τοπικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής δομής⁷⁰.*

Παραδείγματα ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού είναι ο πολιτιστικός, ο ορεινός, ο αστικός, ο τουρισμός υγείας, ο θαλάσσιος, ο αγροτουρισμός, ο οικοτουρισμός, κλπ. Οι ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού τίθενται στις υπηρεσία της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης στο πλαίσιο ενός προγραμματισμού που έχει δύο στόχους:

1. την προσφορά μεγαλύτερου αριθμού υπηρεσιών που καλύπτουν τη ζήτηση ειδικών ομάδων τουριστών
2. τη συγκρότηση ενός προτύπου ανάπτυξης που εντάσσεται ισόρροπα σε μια υπάρχουσα δομή, είτε βελτιώνοντάς της, είτε διαμορφώνοντας μια νέα παραγωγική δομή, όπου θα κυριαρχούν οι υποδομές και οι υπηρεσίες των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

⁷⁰ Χ. Κοκκώσης-Π.Τσάρτας, *Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον*, Κριτική, 2001, σελ.82

Το πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης που στηρίζεται σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού έχει αρχίσει να αναπτύσσεται και μάλιστα εντυπωσιακά σε πολλές περιοχές του κόσμου. Συνήθως εντοπίζεται σε περιοχές του υπαίθρου με πλούσιους περιβαλλοντικούς και πολιτιστικούς πόρους. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να αναπτυχθεί είτε μια μορφή είτε περισσότερες. Η λεκάνη της Μεσογείου διαθέτει φυσικό πλούτο ο οποίος μπορεί να στηρίξει την προσφορά τέτοιων υπηρεσιών που καλύπτουν ανάγκες εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Στην ενότητα αυτή της εργασίας θα αναλύσουμε συγκεκριμένα τις δυνατότητες του οικοτουρισμού και θα αναφερθούμε σε πετυχημένες πρακτικές οικοτουριστικής ανάπτυξης περιοχών στη Μεσόγειο.

Γ.7.2 Ορισμός οικοτουρισμού

Ο οικοτουρισμός αναπτύχθηκε στα σπλάχνα του περιβαλλοντικού κινήματος τις δεκαετίες '70 και '80. Η περιβαλλοντική υποβάθμιση οδήγησε σε περιβαλλοντική ανησυχία και με τη σειρά της σε μια απόρριψη και μια δυσaréσκεια προς το μέχρι τότε κυρίαρχο μοντέλο, αυτό του μαζικού τουρισμού, και την ανάδειξη μιας νέας ζήτησης για τουριστική εμπειρία που να βασίζεται στη φύση. Είχε γίνει πια σαφές ότι οι περιβαλλοντικοί πόροι συνιστούν ένα πολύ καλό μέσο απόκτησης εισοδήματος όχι μόνο για τις ανεπτυγμένες αλλά και τις αναπτυσσόμενες χώρες.

Ο πρώτος επίσημος ορισμός του οικοτουρισμού ανήκει στο Ceballos-Lascurain, το 1987, σύμφωνα με τον οποίο οικοτουρισμός είναι *να ταξιδεύεις σε σχετικά μη διαταραγμένες ή μη μολυσμένες φυσικές περιοχές με σκοπό τη μελέτη, το θαυμασμό και την απόλαυση του τοπίου με την άγρια χλωρίδα και πανίδα της, καθώς και οποιαδήποτε πολιτισμική εκδήλωση βρίσκεται στην περιοχή*⁷¹. Η Διεθνής Κοινότητα Τουρισμού (International Ecotourism Society) ορίζει τον οικοτουρισμό πιο σύντομα και *πρόκειται για υπεύθυνο ταξίδι σε φυσικές περιοχές που συντηρεί το περιβάλλον και βελτιώνει την ευημερία των*

⁷¹ Ceballos-Lascurain, H, *Tourism, Ecotourism and Protected Areas*, IUCN, Switzerland and Cambridge, UK, 1996

ντόπιων⁷². Συμπληρώνει δε τον ορισμό προσθέτοντας ότι ο οικοτουρισμός έχει τις ακόλουθες αρχές:

- ελαχιστοποιεί τις αρνητικές επιδράσεις
- προωθεί τον περιβαλλοντικό και πολιτισμικό σεβασμό
- προσφέρει θετική εμπειρία και στον επισκέπτη και στον «οικοδεσπότη»
- προσφέρει οικονομικά οφέλη για τη διατήρηση του περιβάλλοντος
- προσφέρει οικονομικά οφέλη στον ντόπιο πληθυσμό
- ευαισθητοποιεί απέναντι στην πολιτική, περιβαλλοντική και κοινωνική πραγματικότητα της χώρας προορισμού
- υποστηρίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις εργασιακές συμφωνίες.

Αυτό που έχει σημασία να τονίσουμε είναι ότι στο παρελθόν οι ορισμοί ήταν περισσότερο περιγραφικοί βασιζόμενοι στην εμπειρία που προσφέρει το περιβάλλον ενώ με το πέρασμα των χρόνων και την εδραίωση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης, η προσοχή στρέφεται προς την ενσωμάτωση των αρχών της βιωσιμότητας στον τύπο αυτό τουρισμού.

Όλοι οι προτεινόμενοι ορισμοί ωστόσο θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνοψίζουν τρία βασικά κριτήρια:

1. βασίζονται στη φύση
2. προάγουν τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα αυτού του τύπου τουρισμού
3. επιζητούν βιώσιμη διαχείριση⁷³.

Η συζήτηση γύρω από τον ορισμό του οικοτουρισμού είναι μεγάλη και γι' αυτό η διεθνής κοινότητα δεν έχει καταλήξει σε έναν και μοναδικό ορισμό που να συνιστά βάση εργασίας για όλους. Στην πραγματικότητα, όμως, οικοτουριστική μπορεί να χαρακτηριστεί οποιαδήποτε δραστηριότητα καλύπτει τα παρακάτω επτά χαρακτηριστικά:

- το ταξίδι πραγματοποιείται σε φυσικό προορισμό
- ελαχιστοποιούνται οι αρνητικές συνέπειες που προκαλούνται από τα ξενοδοχεία, τις μεταφορές και λοιπές υποδομές, αναπτύσσοντας

⁷²

http://www.ecotourism.org/site/c.orLQKXPCLmF/b.4835303/k.C64B/What_is_Ecotourism.htm

⁷³ David B. Weaver, *The Encyclopedia Of Ecotourism*, CABI Publishing, 2001

συμπεριφορές και χρησιμοποιώντας τεχνικές και μεθόδους περιβαλλοντικά υπεύθυνες

- βοηθά στην εξάπλωση της περιβαλλοντικής ευαισθησίας
- παρέχει άμεσα οικονομικά οφέλη για τη διατήρηση και συμβάλει έτσι στην περιβαλλοντική προστασία
- συμβάλει στην άμεση οικονομική στήριξη του τοπικού πληθυσμού
- σέβεται την τοπική παράδοση⁷⁴.

Ακολουθώντας τις αρχές της βιωσιμότητας, και στην περίπτωση του οικοτουρισμού, η λέξη κλειδί για το σχεδιασμό και τη εφαρμογή του είναι ο σεβασμός στη φέρουσα ικανότητα του φυσικού τόπου. Όπως και στη διαχείριση των παράκτιων ζωνών, για την ανάπτυξη θαλάσσιου τουρισμού έτσι και στην περίπτωση του οικοτουρισμού σε παρθένα μέρη η ανάπτυξη δεν μπορεί να γίνεται αλόγιστα, χωρίς όρια και περιορισμούς. Θεωρώ αυτονόητη την επισήμανση ότι ο οικοτουρισμός μπορεί να έχει και αρνητικές συνέπειες σε μια περιοχή και τον ντόπιο πληθυσμό. Αυτό είναι αποτέλεσμα ενός κακού σχεδιασμού τουριστικής ανάπτυξης και ελλιπούς στήριξής της. Όπως και η περίπτωση του μαζικού τουρισμού, έτσι και οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο οικοτουρισμός μπορούν να συμβάλουν στην περιβαλλοντική και πολιτισμική υποβάθμιση μιας περιοχής και να πλήξει την τοπική κοινωνία. Ασφαλώς και δεν αναφερόμαστε σε καμία προσπάθεια «μουσειοποίησης» της φύσης, ώστε να μείνει ανέπαφη. Όπως και η διατήρηση της φύσης έτσι και ο οικοτουρισμός θεωρείται ως δυναμική διαδικασία που αναζητά την ισορροπία ανάμεσα στην προστασία του περιβάλλοντος (φυσικού, ανθρωπογενούς, κοινωνικού και οικονομικού) και την ανάπτυξη⁷⁵. Βασικό εργαλείο λοιπόν για τον οικοτουρισμό αλλά και εν γένει για τη βιώσιμη ανάπτυξη οποιασδήποτε εναλλακτικής μορφής τουρισμού είναι ο υπολογισμός της φέρουσας ικανότητας.

⁷⁴ Martha Honey, *Ecotourism and Sustainable Development, Second Edition: Who Owns Paradise?*, Island Press, 2008

⁷⁵ Υπουργείο Ανάπτυξης, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, WWF, *Σχεδιασμός Δράσεων Πιλοτικού Χαρακτήρα Για Την Ανάπτυξη Του Οικολογικού Τουρισμού*, 1999

Εφόσον η επιτυχία του οικοτουρισμού σχετίζεται άμεσα με τη φέρουσα ικανότητα, αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να υπάρχει μια αρχή η οποία θα καταγράφει, θα αναλύει και θα εκτιμά τις συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή ώστε να μπορεί να παρέμβει προληπτικά ή κατασταλτικά σε περίπτωση ανάγκης. Γι' αυτό το λόγο και ο οικοτουρισμός συνήθως εφαρμόζεται ευκολότερα και επιτυχέστερα σε προστατευόμενες περιοχές. Ο οικοτουρισμός χρειάζεται συνεχή παρακολούθηση και αξιολόγηση των επιπτώσεών του. Είναι απαραίτητη η ύπαρξη αρμόδιας αρχής για το σκοπό αυτό. Οι προστατευόμενες περιοχές, με φορείς διαχείρισης, συνεπώς, εξασφαλίζουν τα εχέγγυα για την ορθή εφαρμογή του οικοτουρισμού. Αυτό δε σημαίνει ότι οικοτουρισμός πρέπει να γίνεται μόνο στις προστατευόμενες περιοχές. Ίσως μάλιστα για μερικές προστατευόμενες περιοχές να είναι εντελώς ακατάλληλη η οικοτουριστική ανάπτυξη. Το νομικό καθεστώς προστασίας και ο φορέας διαχείρισης δεν είναι ικανή συνθήκη για την ανάπτυξη οικοτουρισμού. Κρίνεται, όμως, στις παρούσες συνθήκες της ελληνικής πραγματικότητας, αναγκαία. Σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο υπάρχει νομικό καθεστώς προστασίας για προστατευόμενες περιοχές το οποίο αν εφαρμοστεί και λειτουργήσει σωστά στη χώρα μας, θα είναι ένα σημαντικό βήμα προς την εξασφάλιση αυτής της αναγκαίας συνθήκης.

Στο πλαίσιο αυτό ο οικοτουρισμός προτείνεται ως το βασικότερο μέσο αυτοχρηματοδότησης των προστατευόμενων περιοχών, αφού εντάσσει την προστασία του περιβάλλοντος, ως ειδική μορφή χρήσης γης, στο παραγωγικό πρότυπο των προστατευόμενων περιοχών⁷⁶.

Γ.7.3 Μεγέθη οικοτουρισμού

Από την έρευνα προκύπτει ότι επίσημα και ακριβή στατιστικά στοιχεία για τους τουρίστες που επιλέγουν να κάνουν οικοτουρισμό και για τα οικονομικά μεγέθη του οικοτουρισμού δεν υπάρχουν. Αυτό εξηγείται κυρίως από το γεγονός ότι ο οικοτουρισμός δεν αποτελεί συνήθως αυτόνομα κίνητρο για

⁷⁶ WWF, Ε. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, Μέθοδοι Διαχείρισης Του Οικοτουρισμού Και Του Τουρισμού Σε Προστατευόμενες Περιοχές, Αθήνα, 2003

έναν τουρίστα αλλά εμπλέκεται σε ένα σύνολο μορφών τουρισμού που κάνει ένας τουρίστας: συνδυασμός για παράδειγμα τουρισμού ήλιου και θάλασσα με επίσκεψη σε φυσικούς τόπους. Ωστόσο, η διεθνής εταιρεία οικοτουρισμού έχει προσπαθήσει με τα δεδομένα που διαθέτει να αποτυπώσει βασικά μεγέθη οικοτουρισμού, κυρίως από το 2000 κι έπειτα.

Σε ό,τι αφορά λοιπόν διεθνώς τον οικοτουρισμό παρατηρείται από την αρχή της δεκαετίας του '90 μια αυξητική τάση του οικοτουρισμού μεταξύ 20-34% ετησίως. Σύμφωνα και με στοιχεία του ΠΟΤ⁷⁷, το 2004 ο οικοτουρισμός αυξανόταν 3 φορές ταχύτερα από το σύνολο της τουριστικής βιομηχανίας. Στις επόμενες 2 δεκαετίες, με δεδομένο ότι ο μαζικός τουρισμός αποτελεί ένα ώριμο πλέον προϊόν και αναμένεται να παραμείνει σε σταθερά επίπεδα, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, μέσα στις οποίες εντάσσεται και ο οικοτουρισμός, αναμένονται να αυξηθούν. Ακόμα και το Πρόγραμμα για ο Περιβάλλον των Ηνωμένων Εθνών υποστηρίζει ότι η επέκταση του τουρισμού θα πραγματοποιηθεί στους εναπομείναντες φυσικούς τόπους⁷⁸.

Στην Ευρώπη συγκεκριμένα, το 20-30% των ταξιδιωτών είναι συνειδητοποιημένοι ως προς τις ανάγκες και τις αξίες του βιώσιμου τουρισμού. 10-20% αυτών αποζητούν «πράσινες» εναλλακτικές ενώ το 5-10% αυτών αποζητούν αποκλειστικά «πράσινες» διακοπές⁷⁹. Στη Γερμανία, το 65% των ταξιδιωτών περιμένουν τη λεγόμενη περιβαλλοντική ποιότητα στο τουριστικό προϊόν που αγοράζουν και το 42% πιστεύουν ότι είναι πολύ σημαντικό να διαμένουν σε οικοφιλικό κατάλυμα⁸⁰. Ομοίως και έρευνες στην Αγγλία καταδεικνύουν την τάση των τουριστών πλέον να επιλέγουν ταξιδιωτικά γραφεία που θα διασφαλίζουν την «ηθική του τουρισμού», μέσα στην οποία εντάσσεται και η περιβαλλοντική συνείδηση.

⁷⁷ World Tourism Organization, press release, June 2004

⁷⁸ Costas Christ., *Ecotourism is Transforming the Travel Industry*, Maine Center for Economic Policy, 2005, http://www.mecp.org/MeChoices05/ch_06242005.htm.

⁷⁹ The International Ecotourism Society (Ties), Ties Global Ecotourism Fact Sheet, 2006

⁸⁰ op. cit.

Το προφίλ του τουρίστα, όπως και ολόκληρη η φύση του τουρισμού, έχει δυναμικό χαρακτήρα. Η βελτίωση του τρόπου ζωής μας, η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου και ο εμπλουτισμός των ενδιαφερόντων μας διαφοροποιούν τα κίνητρά μας ακόμα και στην επιλογή ενός τουριστικού προορισμού. Έτσι, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι οι τουρίστες σήμερα εμφανίζονται πιο απαιτητικοί, με ενδιαφέρον στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον μιας περιοχής και με επιλογές που δίνουν έμφαση στην ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών⁸¹. Και ασφαλώς όσο το περιβάλλον θα μπαίνει όλο και πιο ψηλά στην ατζέντα, η στροφή προς εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο οικοτουρισμός, αποδεικνύουν τις προβλέψεις για αύξηση των μεγεθών.

Γ.7.4 Προστατευόμενες περιοχές

Εφόσον ο καλύτερος τρόπος ελέγχου της ανάπτυξης του οικοτουρισμού είναι μέσω των προστατευόμενων περιοχών, σκόπιμο είναι να αναφερθούμε συνοπτικά στο θεσμικό πλαίσιο που τις διέπει διεθνώς και ευρωπαϊκά.

Διεθνές Θεσμικό πλαίσιο⁸²

Διεθνώς, η προστασία των οικοτόπων και των προστατευόμενων περιοχών καλύπτεται από τη Σύμβαση για την Προστασία των Διεθνούς Ενδιαφέροντος Οικοτόπων, η οποία υπεγράφη το 1971 στην πόλη Ραμσάρ του Ιράν και τέθηκε σε ισχύ τον Δεκέμβριο του 1975. Ο σκοπός της Σύμβασης σύμφωνα με το Προοίμιο αυτής, είναι διττός: Από την μια πλευρά, άμεσος σκοπός είναι η προστασία των υγροτόπων από κινδύνους, οι οποίοι ενδέχεται να προκαλέσουν οριστική απώλεια, ρύπανση, μόλυνση και υποβάθμιση των υγροτόπων. Από την άλλη πλευρά, ως έμμεσος σκοπός ορίζεται η ευρύτερη-οικοσυστημική προστασία των υγροτόπων, με ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία των υδρόβιων πτηνών αλλά και την διατήρηση της υπόλοιπης

⁸¹ op. cit.

⁸² Οι κατηγορίες Προστατευομένων Περιοχών τις οποίες θέτει η Διεθνής Ένωση για τη Φύση είναι έξι : Ια) Αυστηρά Φυσικά Καταφύγια, Ιβ) Περιοχές Άγριας Ζωής, ΙΙ) Εθνικά Πάρκα, ΙΙΙ) Φυσικά Μνημεία, ΙV) Περιοχές Διατήρησης Ειδών και Βιοτόπων, V) Προστατευόμενα Χερσαία και Θαλάσσια Τοπία, VI) Προστατευόμενες Περιοχές Διαχειριζόμενων Φυσικών Πόρων

χαρακτηριστικής χλωρίδας και πανίδας των εν λόγω περιοχών⁸³. Η χώρα μας ήταν η 7η χώρα η οποία προσχώρησε στην Σύμβαση. Η Σύμβαση επικυρώθηκε με το Νομοθετικό Διάταγμα (εφεξής Ν.Δ.) 191/1974, ενώ παράλληλα ορίστηκαν 11 υγρότοποι συνολικής έκτασης 1.678.000 στρεμμάτων που συμπεριλαμβάνονται στον Κατάλογο Υγροτόπων Διεθνούς Σημασίας. Εντούτοις, η χώρα μας, έχει προχωρήσει, σε εφαρμογή του άρθρου 4 της Συνθήκης, στην οριοθέτηση ζωνών προστασίας μόνο για 5 περιοχές⁸⁴.

Άλλες σημαντικές διεθνείς συμβάσεις είναι:

- η Σύμβαση της Βόννης για την διατήρηση μεταναστευτικών ειδών αγρίων ζώων (1979)
- η Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς (1972)
- η Σύμβαση της Βέρνης για την Διατήρηση της Ευρωπαϊκής Άγριας Ζωής και των Φυσικών Βιοτόπων (1979)
- η Σύμβαση της Βαρκελώνης για την προστασία της Μεσογείου Θάλασσας (1976)
- η Σύμβαση του Ρίο ντε Τζανέιρο για τη Βιολογική Ποικιλότητα (1992)
- το Πρωτόκολλο της Καρθαγένης για την Βιοασφάλεια (1992)
- το Πρόγραμμα της UNESCO για τον Άνθρωπο και την Βιόσφαιρα (Man And the Biosphere/ MAB).

Στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι σχετικές με την προστασία οικοτόπων Οδηγίες είναι:

- η Οδηγία 79/409 του Συμβουλίου της Ε.Ε. για τη Διατήρηση των Αγρίων Πουλίων, η οποία παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με την Σύμβαση της Βέρνης για την Διατήρηση της Ευρωπαϊκής Άγριας Ζωής και των Φυσικών Βιοτόπων· βέβαια, το αντικείμενο προστασίας το οποίο θεσπίζει η Σύμβαση της Βέρνης είναι ευρύτερο εκείνου της Οδηγίας.

⁸³ Γιώργος Σαμιώτης, Το Διεθνές Δίκαιο της Άγριας Ζωής, Οι Διεθνείς Ρυθμίσεις για την Προστασία της Βιολογικής Ποικιλομορφίας, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996

⁸⁴ Λίμνη Πρέσπα (1974), Λίμνη Αμβρακικού, Λίμνη Κερκίνη, Λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου και Λιμνοθάλασσα Κοτυχίου - Στροφυλιάς (1986)

- η Οδηγία 92/43 του Συμβουλίου της Ε.Ε. για τη Διατήρηση των Φυσικών Οικοτόπων, της Άγριας Πανίδας και Αυτοφυούς Χλωρίδας. Υιοθετήθηκε τον Μάιο του 1992, έπειτα από μακρά και επίπονη διαδικασία διαπραγματεύσεων μεταξύ της Επιτροπής, του Συμβουλίου και ποικίλων ομάδων συμφερόντων. Η Οδηγία υιοθετεί την αρχή της προστασίας ζωνών και φυσικών οικοτόπων ως αυτόνομων αγαθών, ανεξάρτητα δηλαδή από το να αποτελούν ή όχι οικοτόπους ειδών πανίδας, τα οποία τελούν υπό καθεστώς προστασίας⁸⁵. Η διατήρηση και προστασία των Φυσικών Οικοτόπων επιδιώκεται μέσω της δημιουργίας Ειδικών Ζωνών Διατήρησης (εφεξής Ε.Ζ.Δ.) (Special Areas of Conservation, SAC's) με σκοπό την δημιουργία ενός «συνεκτικού ευρωπαϊκού οικολογικού δικτύου ειδικών ζωνών», το δίκτυο NATURA 2000. Στόχος του δικτύου **NATURA 2000**, σύμφωνα με το άρθρο 3, παρ.1, είναι να διασφαλίσει την διατήρηση ή αποκατάσταση σε μια ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης των τύπων φυσικών οικοτόπων καθώς και των οικοτόπων οικείων ειδών στην περιοχή κατανομή τους.

Οι Κοινοτικές Οδηγίες δεσμεύουν άμεσα και ως προς όλα τα μέρη τους τα κράτη – μέλη, τα οποία υποχρεούνται στην εφαρμογή των διατάξεών τους επί απειλής επιβολής κυρώσεων σύμφωνα με την διαδικασία του άρθρου 226 της Συνθήκης του Μάαστριχ. Έτσι, χωρίς να παραγνωρίζεται η συμβολή των Διεθνών Συμβάσεων στην προστασία του περιβάλλοντος γενικά και την διατήρηση των Προστατευομένων Περιοχών ειδικότερα, αντιλαμβανόμαστε ότι στην περίπτωση των Κοινοτικών Οδηγιών μιλάμε για κείμενα *hard law* τα οποία θεσπίζουν αυστηρές νομικές υποχρεώσεις για τα κράτη – μέλη της Ε.Ε., για την ορθή τήρηση των οποίων μεριμνά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

⁸⁵ Τάκης Νικολόπουλος, *Η Προστασία των Φυσικών Οικοτόπων στο Κοινοτικό Δίκαιο*, Νόμος και Φύση, Νοέμβριος 1997

Γ.8 Μελέτες εργασίας

Γ.8.1 Οικοτουρισμός στο δάσος της Δαδιάς

Το δάσος της Δαδιάς-Λευκίμης-Σουφλίου βρίσκεται στο νόμο Έβρου και συνιστά ένα σπάνιο οικοσύστημα που εδώ και πολλά χρόνια προσελκύει επισκέπτες με ενδιαφέρον για τη φύση, ακόμα και επιστημονικό. Σήμερα η περιοχή, με βασικό πόλο έλξης τα αρπακτικά πουύλια, έχει εξελιχθεί σε έναν από τους πιο δημοφιλείς οικοτουριστικούς προορισμούς της Ελλάδας με ετήσιο αριθμό επισκεπτών που ξεπερνά τις 50.000. Παράλληλα στις παρυφές

του Δάσους βρίσκονται χωριά των οποίων η ανάπτυξη συνδέεται άμεσα με το δάσος. Είναι χαρακτηριστικό ότι παρά το γεγονός ότι ο Νομός Έβρου αντιμετωπίζει έντονο δημογραφικό πρόβλημα, η Δαδιά παρουσιάζει αύξηση πληθυσμού στην οποία συνέβαλε το δάσος, κύρια πηγή απασχόλησης των κατοίκων. Παραδοσιακά οι περισσότεροι κάτοικοι της Δαδιάς έχουν ως βασική βιοποριστική τους ενασχόληση τις δασοπονικές εργασίες, ενώ επίσης ασχολούνται με την γεωργία και την κτηνοτροφία. Κάποιες γυναίκες του χωριού εμπλέκονται στις δράσεις του τοπικού γυναικείου αγροτουριστικού συνεταιρισμού που έπαιξε σημαντικό ρόλο στη χειραφέτησή τους.⁸⁶

Το Δάσος Δαδιάς έχει ανακηρυχτεί Προστατευόμενη Περιοχή με Κοινή Υπουργική Απόφαση το 1980, βρίσκεται ενταγμένο στο δίκτυο NATURA 2000, έχει ιδρυθεί γι' αυτό φορέας διαχείρισης ενώ το 2006 με κοινή υπουργική απόφαση η περιοχή χαρακτηρίστηκε Εθνικό Πάρκο με την ονομασία «Εθνικό Πάρκο Δάσους Δαδιάς – Λευκίμης – Σουφλίου». Ο χαρακτηρισμός του Δάσους ως Προστατευόμενη Περιοχή σήμαινε ταυτόχρονα και την προστασία του από δραστηριότητες υλοτομίας. Ο πληθυσμός της περιοχής αντέδρασε καθώς ήταν ιδιαίτερα δραστηριοποιημένος στον τομέα της υλοτομίας. Ως αντιστάθμισμα έπρεπε να βρεθεί μια άλλο αναπτυξιακή δραστηριότητα για τους κατοίκους, και δεν ήταν άλλη από τον οικοτουρισμό.

Η ανάπτυξη του οικοτουρισμού απαιτούσε και κρατική χρηματοδότηση για επενδύσεις και υποδομές. Ακολουθεί ένας πίνακας με τις βασικότερες δράσεις

⁸⁶ Υπουργείο Ανάπτυξης, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, WWF, *Σχεδιασμός Δράσεων Πιλοτικού Χαρακτήρα Για Την Ανάπτυξη Του Οικολογικού Τουρισμού*, 1999

και υποδομές προώθησης του οικοτουρισμού και τις πηγές χρηματοδότησης τους:

Έτος	Χρηματοδοτούμενη δράση	Φορέας-Πηγή χρηματοδότησης	Προϋπολογισμός
1984	Σύνταξη μελέτης Προτεινόμενα έργα: κατασκευή ταϊστρας,	Υπουργείο Νέας Γενιάς	
	εκπόνηση διαχειριστικού σχεδίου, οικοτουριστική ανάπτυξη, φύλαξη και παρακολούθηση των αρπακτικών		
1986-1989	Τζιπ, τρέιλερ, μηχανή, ταϊστρα, παρατηρητήριο, φύλακες, μπάρες, εκπαίδευση φυλάκων, εξοπλισμός, αναψυκτήριο, μελέτες, περιβαλλοντική εκπαίδευση.	Ευρωπαϊκή Ένωση, πρόγραμμα ACE (Actions Communautaires pour l'Environnement)	20.000.000 δρχ
1986	Αξιοποίηση τουριστικών πόρων Δασικού συγκροτήματος Δαδιάς», Στο πρόγραμμα αργότερα εντάσσεται η μελέτη και κατασκευή του ξενώνα.	ΜΟΠ	153.600.000 δρχ
1987	Εξοπλισμός του αναψυκτηρίου του οικοτουριστικού κέντρου	Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς	2.500.000 δρχ
1992-1995	Φύλαξη και παρακολούθηση των αρπακτικών, μελέτη διαχείρισης των πυρήνων, οικοτουριστική	Ευρωπαϊκή Ένωση, πρόγραμμα	200.000.000 δρχ

	ανάπτυξη.	ACNAT	
1992-1997	Συμπλήρωση του προγράμματος ACNAT	WWF, ALLIANZ	80.000.00 0 δρχ
1996	Κέντρα ενημέρωσης, μέτρα, διαχείρισης για τους πυρήνες, Εξειδίκευση πλαισίου διαχείρισης περιφερειακής ζώνης, Ενέργειες ευαισθητοποίησης και	Ευρωπαϊκή Ένωση, Δεύτερο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης	196.000.0 00 δρχ
	ενημέρωσης, Αγορά υλικού παρακολούθησης βιοτόπου		
1996	Κατασκευή, στην περιοχή Κατραντζίδες, λυομένων οικοτουριστικών καταλυμάτων	Ευρωπαϊκή Ένωση, πρόγραμμα LEADER I	80.000.00 0 δρχ
1996	Κατασκευή, στην περιοχή Κατραντζίδες, λυομένων οικοτουριστικών καταλυμάτων	Ευρωπαϊκή Ένωση, πρόγραμμα LEADER II	80.000.00 0 δρχ
1997-1999	Χρηματοδότηση Εξοπλισμού των λυομένων από πρόγραμμα	Β' Κοινοτικό πλαίσιο στήριξης	40.000.00 0 δρχ
1997	Πρόγραμμα του Γυναικείου Αγροτουριστικού συνεταιρισμού Δαδιάς	Ευρωπαϊκή Ένωση, πρόγραμμα LEADER II	40.000.00 0 δρχ
1997	Επέκταση οικοτουριστικού ξενώνα Δαδιάς	Πρόγραμμα ΣΑΝΑ 2	160.000.0 00 δρχ

Πηγή: Υπουργείο Ανάπτυξης, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, WWF, Σχεδιασμός Δράσεων Πιλοτικού Χαρακτήρα Για Την Ανάπτυξη Του Οικολογικού Τουρισμού

Στοιχεία αποδεικνύουν ότι ο αριθμός των επισκεπτών στο Δάσος Δαδιάς παρουσιάζει σημαντική αυξητική τάση. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι το

1995 οι επισκέπτες ήταν 10.243 ενώ το 2003 οι επισκέπτες έφτασαν τους 50.592⁸⁷, αύξηση δηλαδή 394% σε μια οκταετία!

Λίγο έξω από το χωριό Δαδιά λειτουργεί Οικοτουριστικό Κέντρο (ΟΚ). Το ΟΚ αποτελεί τόπο διανυκτέρευσης και «βάση εξόρμησης» για την οικοτουριστική απασχόληση του επισκέπτη. Ορισμένες από τις προσφερόμενες δραστηριότητες είναι:

- επίσκεψη και ξενάγηση στο κέντρο ενημέρωσης
- επίσκεψη στα κλουβιά με τα αρπακτικά
- παρατήρηση πουλιών
- περιήγηση σε σηματοδοτημένα μονοπάτια
- περιβαλλοντικά παιχνίδια για παιδιά
- ποδηλασία

Ο οικοτουρισμός στην περιοχή του Δάσους της Δαδιάς έχει πολλά από τα χαρακτηριστικά του άρτιου περιβαλλοντικά και κοινωνικά οικοτουρισμού, συμβάλλοντας από πολλές απόψεις στην προστασία του περιβάλλοντος και τη διατήρηση του κοινωνικού ιστού. Συμβάλλει σε σημαντικό βαθμό στην κοινωνική και οικονομική αναζωογόνηση της περιοχής, καθώς ο αριθμός επισκεπτών που προσελκύει είναι ικανός ώστε οι οικοτουριστικές εγκαταστάσεις να είναι βιώσιμες και κερδοφόρες. Στοχεύει στην ευαισθητοποίηση και ενημέρωση των επισκεπτών για ζητήματα προστασίας του πολίτη και σε γενικές γραμμές φροντίζει να διατηρεί τους ήπιους ρυθμούς ανάπτυξης που απαιτούνται ώστε να μην καταστρέφεται η περιοχή. Ωστόσο, χρειάζεται να προσεχτούν κάποιες παράμετροι, όπως η επαναχρησιμοποίηση των κερδών προς όφελος της Προστατευόμενης Περιοχής. Βασικό χαρακτηριστικό του οικοτουρισμού είναι τα κέρδη να προορίζονται για τη διατήρηση και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Στην προκείμενη περίπτωση αυτό δεν αποτελεί κανόνα. Επίσης, οικοτουρισμός σημαίνει και «πράσινα» καταλύματα. Στο πεδίο αυτό η χώρα μας υστερεί χαρακτηριστικά.

⁸⁷ Eleni Svoronou-Andrew Holden, Ecotourism As A Tool For Nature Conservation, The Role Of WWF Greece In The Dadia-Lefkimi-Soufli Forest Reserve In Greece, Journal Of Sustainable Tourism, 2005

Γι' αυτό και ένα πεδίο εφαρμογής και προώθησης των επιδοτήσεων του ΕΣΠΑ στον τουρισμό είναι και τα πράσινα καταλύματα. Ωστόσο, η περίπτωση της Δαδιάς μπορεί να θεωρηθεί ένα πετυχημένο οικοτουριστικό μοντέλο για τη χώρα μας για το οποίο έχουν ληφθεί υπόψη οι παράμετροι για οικονομική ανάπτυξη, κοινωνική ευμάρεια και περιβαλλοντική προστασία.

Γ.8.2 Valle del Crocchio⁸⁸

Η περιοχή της Καλαβρίας στη Νότιο Ιταλία θεωρείται ως μια περιοχή μειονεκτική, με πανέμορφο φυσικό περιβάλλοντα χώρο αλλά με μικρές αναπτυξιακές προοπτικές. Κύριο πρόβλημα της περιοχής τις προηγούμενες δεκαετίες ήταν η εσωτερική μετανάστευση, καθώς πολλοί επέλεγαν να φύγουν για βιοποριστικούς λόγους. Η οικονομία της περιοχής στηριζόταν βασικά στη γεωργία⁸⁹, χωρίς όμως μεγάλη επιτυχία αφού το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής προοριζόταν για την κάλυψη των αναγκών της περιοχής και μικρό ποσοστό αποτελούσε εξαγωγίμο προϊόν. Η αδυναμία αυτή και του γεωργικού τομέα ήταν ο λόγος που το εργατικό δυναμικό αναζητούσε την τύχη του άλλου. Η πλειονότητα τελικά των κατοίκων απασχολούνταν και απασχολείται στον τομέα των υπηρεσιών και ιδίως στο δημόσιο τομέα. Προφανώς και το πρόβλημα της ανεργίας ταλάνιζε την περιοχή με ποσοστά που άγγιζαν το 37% σε σύνολο, 66% σε νέους και 42% σε γυναίκες! Σε μια τέτοια δύσκολη κατάσταση έπρεπε να βρεθεί λύση για ανάπτυξη στον τόπο.

Η λύση δόθηκε μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συγκεκριμένα του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού και Εγγυήσεων και των προγραμμάτων Leader⁹⁰. Το Leader ήταν μία από τις τέσσερις πρωτοβουλίες που χρηματοδοτούνται από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της ΕΕ και στόχος του ήταν να στηρίξει τους φορείς των αγροτικών περιοχών να εξετάσουν το δυναμικό της περιοχής τους κάτω από μία περισσότερο μακροπρόθεσμη προοπτική. Το τελευταίο πρόγραμμα που έτρεξε ήταν το Leader+ που

⁸⁸ <http://www.vallecrocchio.it/gal.aspx>

⁸⁹ Ada Cavazzani-Malcolm J. Moseley, *The practice of rural development partnerships in Europe: 24 case studies in six european countries*, Rubettino 2001

⁹⁰ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Επιλογή Βέλτιστων Πρακτικών Leader+, 2009

επέτρεπε την υλοποίηση έργων μέχρι το 2008. Προωθώντας την εφαρμογή ολοκληρωμένων, υψηλής ποιότητας και πρωτότυπων στρατηγικών για την αειφόρο ανάπτυξη, το Leader έδινε μεγάλη έμφαση στις **εταιρικές σχέσεις** και στα **δίκτυα ανταλλαγής εμπειριών**. Στο πλαίσιο αυτό και εφόσον δικαιούχοι των χρηματοδοτήσεων ήταν οι λεγόμενες Ομάδες Τοπικής Δράσης (ΟΤΔ), στην περιοχή της Καλαβρίας δημιουργήθηκε το 1996 η ΟΤΔ Valle des Crocchio, η οποία αποτελείται από εταίρους του ιδιωτικού τομέα, του δημοσίου τομέα και των εμπορικών ενώσεων. Ο στόχος του συνασπισμού αυτού ήταν κοινός: η περιφερειακή ανάπτυξη του τόπου τους. Και το μέσο για την επίτευξη αυτής, τα ευρωπαϊκά κονδύλια.

Η στρατηγική τοπικής ανάπτυξης της ΟΤΔ Valle des Crocchio αποσκοπεί κυρίως στη διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Συγκεκριμένα επιδιώκεται η καλύτερη χρήση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων της περιοχής μέσω της ενθάρρυνσης του αγροτουρισμού⁹¹. Το παράδειγμα της ΟΤΔ Valle des Crocchio παρότι στο επίκεντρο του τοποθετείται ο αγροτουρισμός, ένα διακριτό είδος τουρισμού, με άλλα χαρακτηριστικά από αυτά του οικοτουρισμού, ωστόσο παρουσιάζει έναν ολοκληρωμένο χαρακτήρα σε ό,τι αφορά την αξιοποίηση του φυσικού αλλά και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Έτσι, παρά το γεγονός ότι βασικός στόχος ήταν η ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος, είχε γίνει απόλυτα κατανοητό ότι η προστασία του περιβάλλοντος ήταν απαραίτητο κλειδί για την προσέλκυση τουριστών.

Το έργο αποτελεί ένα ολοκληρωμένο σύνολο δραστηριοτήτων που συμβάλει στην ανάπτυξη της υποδομής αγροτουρισμού στην περιοχή και συνδέει τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις με τη γεωργία, τους συνεταιρισμούς αγροτικών προϊόντων, τα πολιτιστικά αξιοθέατα και τις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, όπως τα δίκτυα πεζοπορίας. Μέσω της ΟΤΔ Valle del Crocchio στόχος ήταν να δημιουργηθούν υπηρεσίες αγροτουρισμού, εστιατόρια και ξενοδοχεία που υποχρεωτικά θα έπρεπε να έχουν το εμπορικό σήμα της αγροτικής

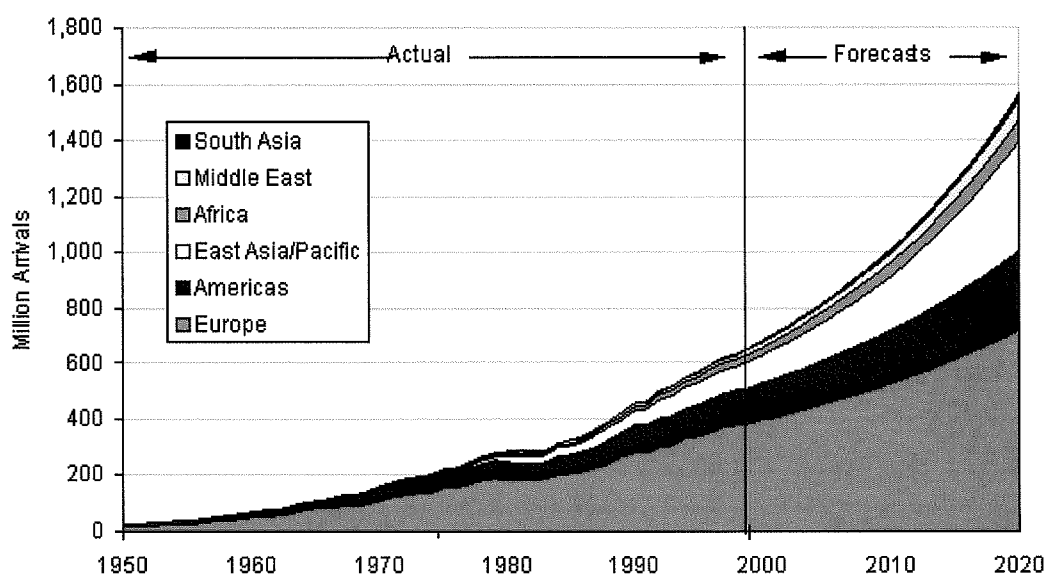
⁹¹ Ο αγροτουρισμός είναι μια ήπια μορφή τουριστικής ανάπτυξης που αναπτύσσεται σε αγροτικές περιοχές και στοχεύει στην ενίσχυση του εισοδήματος των αγροτών. Συνήθως ενθαρρύνεται η συμμετοχή του τουρίστα στην αγροτική ζωή

περιοχής. Ενισχύθηκαν οι κλάδοι των χειροποίητων προϊόντων και τοπικών τροφίμων, ενισχύοντας τη γαστρονομική εικόνα της περιοχής. Υλοποιήθηκαν φυσιολατρικές δραστηριότητες, χαρακτηριστικό του οικοτουρισμού, στον εθνικό δρυμό Sila της περιοχής δημιουργώντας ένα κέντρο υποδοχής επισκεπτών και αποκαταστάθηκαν μονοπάτια πεζοπορίας και αρχαιολογικών χώρων. Στην περιοχή έχουν καταγραφεί 11 οικότοποι σπουδαίας βιοποικιλότητας, οι οποίοι έχουν χαρακτηριστεί ως προστατευόμενοι. Δημιουργήθηκε αρχαιολογικό μουσείο καλύπτοντας και τα πολιτιστικά κίνητρα των επισκεπτών.

Εν ολίγοις η περιοχή της Καλαβρία μέσω της ΟΤΔ Valle des Crocchio αναπτύχθηκε βάσει ενός ολοκληρωμένου σχεδίου και έγινε ένας μικροθύλακας πολλών τύπων τουρισμού ήπιας όμως ανάπτυξης, όπως ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο γαστρονομικός και ο πολιτιστικός τουρισμός. Το ρητό «η ισχύς εν τη ενώσει» στην περίπτωση αυτή απέδωσε καρπούς αφού ο συνεταιρισμός και η εμπλοκή όλων των εταίρων ήταν το καλύτερο φάρμακο για τα χρόνια προβλήματα της περιοχής.

Επίλογος

Το ταξίδι και ο τουρισμός συνιστούν αναμφισβήτητα μία από τις μεγαλύτερες «βιομηχανίες» διεθνώς, με 700.000.000 ανθρώπους να ταξιδεύουν σε ολόκληρο τον πλανήτη ετησίως. Οι προβλέψεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού είναι ότι μέχρι το 2020 ο τουρισμός σε όρους αφίξεων θα διπλασιαστεί σε σχέση με τα μεγέθη του 2001.

Πηγή: ΠΟΤ, 2001

Ο τουρισμός υπό τη μορφή που αναπτύχθηκε στις περισσότερες τουριστικές περιοχές βασιζόταν σε μια άναρχη ανάπτυξη που όμως υπήρξε αποτελεσματική για την οικονομική ευημερία της περιοχής. Αποτέλεσμα όμως παροδικό, καθώς η δυναμική ενός τέτοιου μοντέλου ανάπτυξης απέδειξε από τα τέλη ήδη της δεκαετίας του '80 τα όρια του. Τα περιβαλλοντικά, κοινωνικά και σε λιγότερη ένταση οικονομικά προβλήματα που προέκυψαν κατέστησαν σαφές ότι το μαζικό πρότυπο τουρισμού δεν ήταν δυνατό να συνεχίσει να υπερισχύει. Πολύ κουβέντα έγινε για εναλλακτικά είδη τουρισμού και παράλληλα με την ανάδειξη της διεθνούς περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, αναδείχθηκε και η έννοια της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης.

Ο τουρισμός αποτελεί αρμοδιότητα των κρατών μελών και σε διεθνές αλλά και περιφερειακό επίπεδο δεν υπάρχουν hard law κείμενα που να δεσμεύουν τα κράτη. Υπάρχει όμως μια πληθώρα κειμένων χαλαρής δεσμευτικής ισχύος, οδηγίες, συστάσεις και κείμενα κατευθύνσεων που φανερώνουν τη σημασία που έχει για τη διεθνή κοινότητα το θέμα μιας από τις μεγαλύτερες «βιομηχανίες» παγκοσμίως. Εκτός από την εξέλιξη της έννοιας σε διεθνές θεσμικό πλαίσιο, παρουσιάστηκαν και οι σημαντικότερες εξελίξεις σε περιφερειακό επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και Μεσογείου, με τη Σύμβαση της Βαρκελώνης και το Μεσογειακό Σχέδιο Δράσης της να επιδεικνύουν σημαντικό έργο.

Εν συνεχεία, η εργασία επικεντρώθηκε στη λεκάνη της Μεσογείου, όπου ο ανταγωνισμός μεταξύ των χωρών είναι μεγάλος εξαιτίας του παρόμοιου προϊόντος που προσφέρουν. Εξαιρώντας τις Γαλλία, Ιταλία και Ισπανία, οι υπόλοιπες χώρες έχουν αναπτύξει το ίδιο μοντέλο τουρισμού και έχουν αντιμετωπίσει τα ίδια προβλήματα. Στο πλαίσιο αυτό αναλύθηκε η έννοια της φέρουσας ικανότητας για μια παράκτια περιοχή και παρουσιάστηκαν εργαλεία για τη μέτρησή της, όπως αποτυπώθηκαν μέσω του ΜΣΔ. Δόθηκε έμφαση σε δύο περιπτώσεις εφαρμογής αυτού του εργαλείου, στην Ισπανία και την Ελλάδα. Η εφαρμογή του εργαλείου θεωρείται πετυχημένη, ωστόσο δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο για τα προγράμματα δράσης που υλοποιήθηκαν στις περιοχές αυτές.

Τέλος προτάθηκε και μια μορφή τουρισμού ήπιας ανάπτυξης, που μπορεί να αναπτυχθεί με επιτυχία στη λεκάνη της Μεσογείου, που είναι πλούσια σε φυσικούς πόρους, και δεν είναι άλλη από τον οικοτουρισμό. Διερευνήθηκε η σχέση μεταξύ οικοτουρισμού και προστατευόμενων περιοχών και πώς αυτός ο συνδυασμός μπορεί να θεωρηθεί πετυχημένος. Το παράδειγμα προς επιβεβαίωση της παραδοχής αυτής αντλήθηκε από την ελληνική επικράτεια. Ανεξάρτητα όμως με αυτή τη διασύνδεση, ο οικοτουρισμός με την κατάλληλη σχεδίαση και εφαρμογή του μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη μιας περιφέρειας. Αυτή τη φορά, μια περιοχή της Ιταλίας μας το απέδειξε.

Η απάντηση λοιπόν στις προκλήσεις του σήμερα διεθνώς είναι ο βιώσιμος τουρισμός, δηλαδή οποιαδήποτε μορφή τουρισμού που σέβεται το περιβάλλον, διασφαλίζει τη μακροπρόθεσμη διατήρηση των ιστορικών και πολιτισμικών πόρων μια περιοχής και είναι κοινωνικά αποδεκτή και δίκαιη. Σήμερα έχουμε γίνει μάρτυρες και κοινωνοί των αποτελεσμάτων που επιφέρει η προσκόλληση σε ένα σύστημα καπιταλιστικό, όπου το κεφάλαιο συνιστά προτεραιότητα και γι' αυτό και μέσω αυτού επιτρέπονται όλα. Ευτυχώς, κατά

τη γνώμη μου, οι φωνές ανησυχίας που σταθερά ακούγονταν στο παγκόσμιο σύστημα διακυβέρνησης, σήμερα μπορούν να επιβεβαιωθούν και πιο ενισχυμένες να διεκδικήσουν ένα άλλο αύριο για την ανθρωπότητα. Σε μια μικροκλίμακα, το ίδιο πρέπει να κάνει και η τοπική κοινωνία η οποία πρέπει να διεκδικήσει την τουριστική της ανάπτυξης με όρους βιωσιμότητας, σεβόμενη την ίδια την ταυτότητά της. Η αναζήτηση του γρήγορου κέρδους αποδεδειγμένα πια είναι λάθος τακτική. Και αυτό ελπίζω να έχει γίνει πια συνείδηση όλων μας.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Ada Cavazzani-Malcolm J. Moseley, *The practice of rural development partnerships in Europe: 24 case studies in six european countries*, Rubettino 2001
- Andrew Holden, *Environment And Tourism*, Routledge, 2008
- Brachya V., Juhasz F., Pavasovic A., Trumbic I., *Guidelines for Integrated Management of Coastal and Marine Areas with Special Reference to the Mediterranean Basin*, Split, Croatia, PAP/RAC (MAP-UNEP), 1994
- Ceballos-Lascurain, *Tourism, Ecotourism and Protected areas*, IUCN, Switzerland and Cambridge, UK, 1996
- David B. Weaver, *The Encyclopedia Of Ecotourism*, CABI Publishing, 2001
- James Higham, *Critical Issues In Ecotourism: Understanding A Complex Tourism Phenomenon*, Elsevier Ltd, 2007
- John Wainwright And John B. Thornes, *Environmental Issues In The Mediterranean, Processes And Perspectives From The Past And Present*, Routledge, 2004
- Lesley Roberts And Derek Hall, *Rural Tourism And Recreation, Principles To Practice*, CABI Publishing, 2001
- Martha Honey, *Ecotourism and Sustainable Development, Second Edition: Who Owns Paradise?*, Island Press, 2008
- Megan Epler Wood, *Ecotourism: Principles, Practices & Principles For Sustainability*, UNEP, 2002
- Paul F. J. Eagles, Stephen F. Mccool And Christopher D. Haynes, *Sustainable Tourism In Protected Areas, Guidelines For Planning And Management*, World Commission On Protected Areas (WCPA), Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 8, IUCN – The World Conservation Union, 2002
- Ralf Buckley, *Environmental Impacts Of Ecotourism*, CABI Publishing, 2004
- Richard Voase, *Tourism In Western Europe, A Collection Of Case Histories*, Uk, Cabi Publishing, 2002
- Rob Harris, Tony Griffin And Peter Williams, *Sustainable Tourism: A Global Perspective*, Butterworth-Heinemann, 2002
- Rosaleen Duffy, *A Trip Too Far, Ecotourism, Politics And Exploitation*, Earthscan Publications Ltd, 2002
- Salah Wahab And John J. Pigram, *Tourism, Development And Growth, The Challenge Of Sustainability*, Routledge, 2005
- Stephen Wearing-John Neil, *Ecotourism, Impacts, Potentials And Possibilities?*, University Of Technology School Of Leisure, Sport And Tourism Sydney, New South Wales, Australia, 2009

Ελληνική

- Γιώργος Σαμιώτης, *Το Διεθνές Δίκαιο της Άγριας Ζωής, Οι Διεθνείς Ρυθμίσεις για την Προστασία της Βιολογικής Ποικιλομορφίας*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996
- Θ. ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ, *Προστατευμένες Φυσικές Περιοχές*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθηνά, 2002
- ΙΤΕΠ, Ετήσια Έκθεση Ελληνικού Τουρισμού 2009, Αθήνα Δεκέμβριος 2009
- Κοκκώσης Χ-Τσάρτας Π, *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον*, Κριτική, Αθήνα 2001
- ΟΟΣΑ-Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας Και Δημοσίων Έργων, *Εκθέσεις Περιβαλλοντικών Επιδόσεων-Ελλάδα*, 2000
- Παναγιώτης Κομίλης, *Οικοτουρισμός, Η εναλλακτική προοπτική της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης*, εκδόσεις ΠΡΟΠΟΜΠΟΣ, 2001
- Τάκης Νικολόπουλος, *Η Προστασία των Φυσικών Οικοτόπων στο Κοινωνικό Δίκαιο*, Νόμος και Φύση, Νοέμβριος 1997
- Τσάρτας Π, *Τουρίστες, ταξίδια, τόποι: κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον Τουρισμό*, Εξάντας, 1996
- Υπουργείο Ανάπτυξης, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, WWF, *Σχεδιασμός Δράσεων Πιλοτικού Χαρακτήρα Για Την Ανάπτυξη Του Οικολογικού Τουρισμού*, 1999

Διεθνή κείμενα

- Commission On Sustainable Development, *Tourism And Sustainable Development*, Seventh Session, 19–30 April 1999
- European Travel Commission, *European Tourism Insights 2006 – Outlook for 2007*, Brussels, 2007
- Eurostat, *Euro-Mediterranean Statistics*, 2007
- IUCN, WWF Και Medpan1, *Status Of Marine Protected Areas In The Mediterranean Sea*, 2008
- MAP, *Dossier On Tourism And Sustainable Development In The Mediterranean*, Athènes, 2005
- MAP, *Promoting sustainable tourism in the Mediterranean: Proceedings of the Regional Workshop*, Sophia Antipolis, France, 2 - 3 July, 2008
- PAP/RAC, *Guide to Good Practice in Tourism Carrying Capacity Assessment*, Priority Actions Programme Regional Activity Centre, Split, 2003
- PAP/RAC, *Guidelines for Carrying Capacity Assessment for Tourism in Mediterranean Coastal Areas*, PAP-9/1997/G.1. Split, Priority Actions Programme Regional Activity Centre, 1997
- RAC/SPA - Regional Activity Centre For Specially Protected Areas, *Impact Of Tourism On Mediterranean Marine And Coastal Biodiversity*, 2003
- The International Ecotourism Society (Ties), *Ties Global Ecotourism Fact Sheet*, 2006
- UNEP, *Annual Report 2008*
- UNEP, Conference Of The Parties To The Convention On Biological Diversity, Decision Adopted By The Conference Of The Parties To The Convention On Biological Diversity At Its Seventh Meeting, Vii/15.

Biodiversity And Climate Change, UNEP/CBD/COP/DEC/VII/15 13 April 2004

- UNEP, *Disaster Risk Management For Coastal Tourism Destinations Responding To Climate Change, A Practical Guide For Decision Makers*, 2008
- UNEP, *Dossier on Tourism and Sustainable Development in the Mediterranean*, Plan Bleu, Athens 2005
- UNEP, *Forging Links Between Protected Areas And The Tourism Sector*, 2005
- UNEP, *Making Tourism More Sustainable, A Guide For Policy Makers*, 2005
- UNEP, *Tourism And Local Agenda 21, The Role Of Local Authorities In Sustainable Tourism*, United Nations Publications, 2003
- UNEP-MAP, *Guide To Good Practice In Tourism Carrying Capacity Assessment*, 2004
- UNEP-MAP, *Guidelines For Integrated Management Of Coastal And Marine Areas With Special Reference To The Mediterranean Basin*, Split, December 1994
- United Nations, *Guidelines for Tourism Statistics*, Νέα Υόρκη, 1971
- World Tourism Organization, *Recommendations on Tourism Statistics*, 1993
- WTO, *Tourism Highlights 2008 Edition*
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ατζέντα Για Έναν Αειφόρο Και Ανταγωνιστικό Ευρωπαϊκό Τουρισμό*, Ανακοίνωση COM(2007) 621 Τελικό
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Επιλογή Βέλτιστων Πρακτικών Leader+*, 2009
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Προσέγγιση Συνεργασίας Για Το Μέλλον Του Ευρωπαϊκού Τουρισμού*, Ανακοίνωση COM(2001) 665 Τελικό
- Συμβούλιο Της Ευρώπης, *RECOMMENDATION No. R (97) 9 On A Policy For The Development Of Sustainable Environment-Friendly Tourism In Coastal Areas*, 1997

Άρθρα

- Costas Christ., *Ecotourism is Transforming the Travel Industry*, Maine Center for Economic Policy, 2005
- Eleni Svoronou-Andrew Holden, *Ecotourism As A Tool For Nature Conservation, The Role Of WWF Greece In The Dadia-Lefkimi-Soufli Forest Reserve In Greece*, Journal Of Sustainable Tourism, 2005
- Frederico Neto, *Sustainable Tourism, Environmental Protection And Natural Resource Management: Paradise On Earth?*, International Colloquium On Regional Governance And Sustainable Development In Tourism-Driven Economies, Cancun, Mexico, 20-22 February 2002
- Perez-Salom, Jose-Roberto, *Sustainable tourism: Emerging global and regional regulation*, Georgetown International Environmental Law Review, Summer 2001
- S. Amico - P. Lo Giudice, *The Importance Of Tourism In The European Mediterranean Area*, European Regional Science Association, ανακοίνωση συνεδρίου με αριθμό ersa06p474, 2006

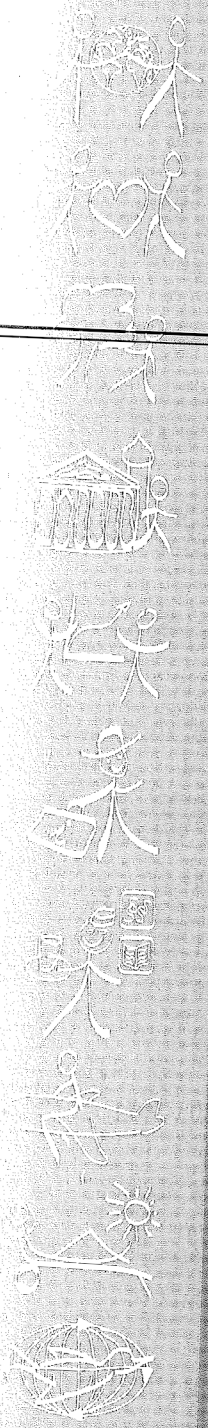
- WWF Ελλάς, Greenpeace, Αρκτούρος, Αρχέλων, Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, Ελληνική Εταιρεία Προστασίας Περιβάλλοντος Και Πολιτισμού, Ελληνική Εταιρεία Προστασίας Της Φύσης, Mom, Καλλιστώ Και Δίκτυο Μεσόγειος SOS, *Πρόταση Για Ένα Ολοκληρωμένο Θεσμικό Πλαίσιο Προστασίας Της Βιοποικιλότητας*, Οκτώβριος 2009
 - WWF, Ε. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, *Μέθοδοι Διαχείρισης Του Οικοτουρισμού Και Του Τουρισμού Σε Προστατευόμενες Περιοχές*, Αθήνα, 2003
 - WWF, *Tourism Threats In The Mediterranean*
 - WWF, *Οικοτουρισμός*
 - Πανεπιστήμιο Αιγαίου, *Defining, Measuring And Evaluating Carrying Capacity In European Tourism Destinations*, B4-3040/2000/294577/MAR/D2, Αθήνα, 2002
-

Παραρτήματα

1. ΠΟΤ, Global Code of Ethics

**2. WTTC-ΠΟΤ- Earth, Agenda 21 for the Travel & Tourism Industry:
Towards Environmentally Sustainable Development**

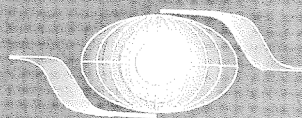
**3.ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ, ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ
ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ Ατζέντα για έναν αειφόρο και ανταγωνιστικό ευρωπαϊκό
τουρισμό, Βρυξέλλες, 19.10.2007, COM(2007) 621 τελικό**

GLOBAL CODE OF ETHICS FOR TOURISM

UNITED NATIONS

WORLD TOURISM ORGANIZATION

Resolution adopted by the General Assembly

21 December 2001

A/RES/56/212 Global Code of Ethics for Tourism

The General Assembly,

Recalling its resolution 32/156 of 19 December 1977, by which it approved the Agreement on Cooperation and Relationships between the United Nations and the World Tourism Organization,

Reaffirming paragraph 5 of its resolution 36/41 of 19 November 1981, in which it decided that the World Tourism Organization might participate, on a continuing basis, in the work of the General Assembly in areas of concern to that organization,

Recalling the Manila Declaration on World Tourism of 10 October 1980 adopted under the auspices of the World Tourism Organization,¹ the Rio Declaration on Environment and Development² and Agenda 21³ adopted at the United Nations Conference on Environment and Development on 14 June 1992, and taking note of the Amman Declaration on Peace through Tourism adopted at the Global Summit on Peace through Tourism on 11 November 2000,⁴

Considering that the Commission on Sustainable Development, at its seventh session, held in April 1999, expressed interest in a global code of ethics for tourism and invited the World Tourism Organization to consider the participation of informed major groups in the development, implementation and monitoring of its global code of ethics for tourism,⁵

Recalling its resolution 53/200 of 15 December 1998 on the proclamation of 2002 as the International Year of Ecotourism, in which, inter alia, it reaffirmed Economic and Social Council resolution 1998/40 of 30 July 1998, recognizing the support of the World Tourism Organization for the importance of ecotourism, in particular the designation of the year 2002 as the International Year of Ecotourism, in fostering better understanding among peoples everywhere, in leading to greater awareness of the rich heritage of various civilizations and in bringing about a better appreciation of the inherent values of different cultures, thereby contributing to the strengthening of world peace,

Recognizing the important dimension and role of tourism as a positive instrument towards the alleviation of poverty and the improvement of the quality of life for all people, its potential to make a contribution to economic and social development, especially of the developing countries, and its emergence as a vital force for the promotion of international understanding, peace and prosperity,

1. Takes note with interest of the Global Code of Ethics for Tourism adopted at the thirteenth session of the General Assembly of the World Tourism Organization,⁶ which outlines principles to guide tourism development and to serve as a frame of reference for the different stakeholders in the tourism sector, with the objective of minimizing the negative impact of tourism on environment and on cultural heritage while maximizing the benefits of tourism in promoting sustainable development and poverty alleviation as well as understanding among nations;

2. Emphasizes the need for the promotion of a responsible and sustainable tourism that could be beneficial to all sectors of society;

3. Invites Governments and other stakeholders in the tourism sector to consider introducing, as appropriate, the contents of the Global Code of Ethics for Tourism in relevant laws, regulations and professional practices, and, in this regard, recognizes with appreciation the efforts made and measures already undertaken by some States;

4. Encourages the World Tourism Organization to promote effective follow-up to the Global Code of Ethics for Tourism, with the involvement of relevant stakeholders in the tourism sector;

5. Requests the Secretary-General to follow up developments related to the implementation of the present resolution based on the reports of the World Tourism Organization and to report thereon to the General Assembly at its fifty-ninth session.

GLOBAL CODE OF ETHICS FOR TOURISM

adopted by resolution A/RES/406(XIII) at the thirteenth WTO General Assembly (Santiago, Chile, 27 September - 1 October 1999).

PREAMBLE

We, Members of the World Tourism Organization (WTO), representatives of the world tourism industry, delegates of States, territories, enterprises, institutions and bodies that are gathered for the General Assembly at Santiago, Chile on this first day of October 1999,

Reasserting the aims set out in Article 3 of the Statutes of the World Tourism Organization, and aware of the "decisive and central" role of this Organization, as recognized by the General Assembly of the United Nations, in promoting and developing tourism with a view to contributing to economic development, international understanding, peace, prosperity and universal respect for, and observance of, human rights and fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language or religion,

Firmly believing that, through the direct, spontaneous and non-media-tized contacts it engenders between men and women of different cultures and lifestyles, tourism represents a vital force for peace and a factor of friendship and understanding among the peoples of the world,

In keeping with the rationale of reconciling environmental protection, economic development and the fight against poverty in a sustainable manner, as formulated by the United Nations in 1992 at the "Earth Summit" of Rio de Janeiro and expressed in Agenda 21, adopted on that occasion,

Taking into account the swift and continued growth, both past and foreseeable, of the tourism activity, whether for leisure, business, culture, religious or health purposes, and its powerful effects, both positive and negative, on the environment, the economy and the society of both generating and receiving countries, on local communities and indigenous peoples, as well as on international relations and trade,

Aiming to promote responsible, sustainable and universally accessible tourism in the framework of the

1 A/36/236, annex, appendix I.

2 Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992 (United Nations publications, Sales No. E.93.I.8 and corrigenda), vol. I: Resolutions adopted by the Conference, resolution 1, annex I.

3 Ibid., annex II.

4 See A/55/640.

5 See Official Records of the Economic and Social Council, 1999, Supplement No. 9 (E/1999/29), decision 7/3.

6 See E/2001/61, annex.

Resolution adopted by the General Assembly

21 December 2001

A/RES/56/212 Global Code of Ethics for Tourism

The General Assembly,

Recalling its resolution 32/156 of 19 December 1977, by which it approved the Agreement on Cooperation and Relationships between the United Nations and the World Tourism Organization,

Reaffirming paragraph 5 of its resolution 36/41 of 19 November 1981, in which it decided that the World Tourism Organization might participate, on a continuing basis, in the work of the General Assembly in areas of concern to that organization,

Recalling the Manila Declaration on World Tourism of 10 October 1980 adopted under the auspices of the World Tourism Organization,¹ the Rio Declaration on Environment and Development² and Agenda 21³ adopted at the United Nations Conference on Environment and Development on 14 June 1992, and taking note of the Amman Declaration on Peace through Tourism adopted at the Global Summit on Peace through Tourism on 11 November 2000,⁴

Considering that the Commission on Sustainable Development, at its seventh session, held in April 1999, expressed interest in a global code of ethics for tourism and invited the World Tourism Organization to consider the participation of informed major groups in the development, implementation and monitoring of its global code of ethics for tourism,⁵

Recalling its resolution 53/200 of 15 December 1998 on the proclamation of 2002 as the International Year of Ecotourism, in which, inter alia, it reaffirmed Economic and Social Council resolution 1998/40 of 30 July 1998, recognizing the support of the World Tourism Organization for the importance of ecotourism, in particular the designation of the year 2002 as the International Year of Ecotourism, in fostering better understanding among peoples everywhere, in leading to greater awareness of the rich heritage of various civilizations and in bringing about a better appreciation of the inherent values of different cultures, thereby contributing to the strengthening of world peace,

Recognizing the important dimension and role of tourism as a positive instrument towards the alleviation of poverty and the improvement of the quality of life for all people, its potential to make a contribution to economic and social development, especially of the developing countries, and its emergence as a vital force for the promotion of international understanding, peace and prosperity,

1. Takes note with interest of the Global Code of Ethics for Tourism adopted at the thirteenth session of the General Assembly of the World Tourism Organization,⁶ which outlines principles to guide tourism development and to serve as a frame of reference for the different stakeholders in the tourism sector, with the objective of minimizing the negative impact of tourism on environment and on cultural heritage while maximizing the benefits of tourism in promoting sustainable development and poverty alleviation as well as understanding among nations;

2. Emphasizes the need for the promotion of a responsible and sustainable tourism that could be beneficial to all sectors of society;

3. Invites Governments and other stakeholders in the tourism sector to consider introducing, as appropriate, the contents of the Global Code of Ethics for Tourism in relevant laws, regulations and professional practices, and, in this regard, recognizes with appreciation the efforts made and measures already undertaken by some States;

4. Encourages the World Tourism Organization to promote effective follow-up to the Global Code of Ethics for Tourism, with the involvement of relevant stakeholders in the tourism sector;

5. Requests the Secretary-General to follow up developments related to the implementation of the present resolution based on the reports of the World Tourism Organization and to report thereon to the General Assembly at its fifty-ninth session.

1 A/36/236, annex, appendix I.

2 Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992 (United Nations publications, Sales No. E.93.I.8 and corrigenda), vol. I: Resolutions adopted by the Conference, resolution 1, annex I.

3 Ibid., annex II.

4 See A/55/640.

5 See Official Records of the Economic and Social Council, 1999, Supplement No. 9 (E/1999/29), decision 7/3.

6 See E/2001/61, annex.

GLOBAL CODE OF ETHICS FOR TOURISM

adopted by resolution A/RES/406(XIII) at the thirteenth WTO General Assembly (Santiago, Chile, 27 September - 1 October 1999).

PREAMBLE

We, Members of the World Tourism Organization (WTO), representatives of the world tourism industry, delegates of States, territories, enterprises, institutions and bodies that are gathered for the General Assembly at Santiago, Chile on this first day of October 1999,

Reasserting the aims set out in Article 3 of the Statutes of the World Tourism Organization, and aware of the "decisive and central" role of this Organization, as recognized by the General Assembly of the United Nations, in promoting and developing tourism with a view to contributing to economic development, international understanding, peace, prosperity and universal respect for, and observance of, human rights and fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language or religion,

Firmly believing that, through the direct, spontaneous and non-media-tized contacts it engenders between men and women of different cultures and lifestyles, tourism represents a vital force for peace and a factor of friendship and understanding among the peoples of the world,

In keeping with the rationale of reconciling environmental protection, economic development and the fight against poverty in a sustainable manner, as formulated by the United Nations in 1992 at the "Earth Summit" of Rio de Janeiro and expressed in Agenda 21, adopted on that occasion,

Taking into account the swift and continued growth, both past and foreseeable, of the tourism activity, whether for leisure, business, culture, religious or health purposes, and its powerful effects, both positive and negative, on the environment, the economy and the society of both generating and receiving countries, on local communities and indigenous peoples, as well as on international relations and trade,

Aiming to promote responsible, sustainable and universally accessible tourism in the framework of the

Resolution adopted by the General Assembly

21 December 2001

A/RES/56/212 Global Code of Ethics for Tourism

The General Assembly,

Recalling its resolution 32/156 of 19 December 1977, by which it approved the Agreement on Cooperation and Relationships between the United Nations and the World Tourism Organization,

Reaffirming paragraph 5 of its resolution 36/41 of 19 November 1981, in which it decided that the World Tourism Organization might participate, on a continuing basis, in the work of the General Assembly in areas of concern to that organization,

Recalling the Manila Declaration on World Tourism of 10 October 1980 adopted under the auspices of the World Tourism Organization,¹ the Rio Declaration on Environment and Development² and Agenda 21³ adopted at the United Nations Conference on Environment and Development on 14 June 1992, and taking note of the Amman Declaration on Peace through Tourism adopted at the Global Summit on Peace through Tourism on 11 November 2000,⁴

Considering that the Commission on Sustainable Development, at its seventh session, held in April 1999, expressed interest in a global code of ethics for tourism and invited the World Tourism Organization to consider the participation of informed major groups in the development, implementation and monitoring of its global code of ethics for tourism,⁵

Recalling its resolution 53/200 of 15 December 1998 on the proclamation of 2002 as the International Year of Ecotourism, in which, inter alia, it reaffirmed Economic and Social Council resolution 1998/40 of 30 July 1998, recognizing the support of the World Tourism Organization for the importance of ecotourism, in particular the designation of the year 2002 as the International Year of Ecotourism, in fostering better understanding among peoples everywhere, in leading to greater awareness of the rich heritage of various civilizations and in bringing about a better appreciation of the inherent values of different cultures, thereby contributing to the strengthening of world peace,

Recognizing the important dimension and role of tourism as a positive instrument towards the alleviation of poverty and the improvement of the quality of life for all people, its potential to make a contribution to economic and social development, especially of the developing countries, and its emergence as a vital force for the promotion of international understanding, peace and prosperity,

1. Takes note with interest of the Global Code of Ethics for Tourism adopted at the thirteenth session of the General Assembly of the World Tourism Organization,⁶ which outlines principles to guide tourism development and to serve as a frame of reference for the different stakeholders in the tourism sector, with the objective of minimizing the negative impact of tourism on environment and on cultural heritage while maximizing the benefits of tourism in promoting sustainable development and poverty alleviation as well as understanding among nations;

2. Emphasizes the need for the promotion of a responsible and sustainable tourism that could be beneficial to all sectors of society;

3. Invites Governments and other stakeholders in the tourism sector to consider introducing, as appropriate, the contents of the Global Code of Ethics for Tourism in relevant laws, regulations and professional practices, and, in this regard, recognizes with appreciation the efforts made and measures already undertaken by some States;

4. Encourages the World Tourism Organization to promote effective follow-up to the Global Code of Ethics for Tourism, with the involvement of relevant stakeholders in the tourism sector;

5. Requests the Secretary-General to follow up developments related to the implementation of the present resolution based on the reports of the World Tourism Organization and to report thereon to the General Assembly at its fifty-ninth session.

GLOBAL CODE OF ETHICS FOR TOURISM

adopted by resolution A/RES/406(XIII) at the thirteenth WTO General Assembly (Santiago, Chile, 27 September - 1 October 1999).

PREAMBLE

We, Members of the World Tourism Organization (WTO), representatives of the world tourism industry, delegates of States, territories, enterprises, institutions and bodies that are gathered for the General Assembly at Santiago, Chile on this first day of October 1999,

Reasserting the aims set out in Article 3 of the Statutes of the World Tourism Organization, and aware of the "decisive and central" role of this Organization, as recognized by the General Assembly of the United Nations, in promoting and developing tourism with a view to contributing to economic development, international understanding, peace, prosperity and universal respect for, and observance of, human rights and fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language or religion,

Firmly believing that, through the direct, spontaneous and non-mediatized contacts it engenders between men and women of different cultures and lifestyles, tourism represents a vital force for peace and a factor of friendship and understanding among the peoples of the world,

In keeping with the rationale of reconciling environmental protection, economic development and the fight against poverty in a sustainable manner, as formulated by the United Nations in 1992 at the "Earth Summit" of Rio de Janeiro and expressed in Agenda 21, adopted on that occasion,

Taking into account the swift and continued growth, both past and foreseeable, of the tourism activity, whether for leisure, business, culture, religious or health purposes, and its powerful effects, both positive and negative, on the environment, the economy and the society of both generating and receiving countries, on local communities and indigenous peoples, as well as on international relations and trade,

Aiming to promote responsible, sustainable and universally accessible tourism in the framework of the

1 A/36/236, annex, appendix I.

2 Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992 (United Nations publications, Sales No. E.93.I.8 and corrigenda), vol. I: Resolutions adopted by the Conference, resolution 1, annex I.

3 Ibid., annex II.

4 See A/55/640.

5 See Official Records of the Economic and Social Council, 1999, Supplement No. 9 (E/1999/29), decision 7/3.

6 See E/2001/61, annex.

it of all persons to use their free
for leisure pursuits or travel
respect for the choices of soci-
of all peoples,

I convinced that the world
ism industry as a whole has
ch to gain by operating in an
vironment that favours the mar-
economy, private enterprise
free trade and that serves to
imize its beneficial effects on
e creation of wealth and employ-
ent,

to firmly convinced that, provided
number of principles and a cer-
n number of rules are observed,
ponsible and sustainable tourism
by no means incompatible with
e growing liberalization of the
nditions governing trade in ser-
es and under whose aegis the
terprises of this sector operate
d that it is possible to reconcile
this sector economy and ecology,
vironment and development,
enness to international trade
d protection of social and cultural
entities,

nsidering that, with such an
approach, all the stakeholders in
urism development – national,
gional and local administrations,
terprises, business associations,
orkers in the sector, non-govern-
ental organizations and bodies
all kinds belonging to the
urism industry, as well as host
mmunities, the media and the
urists themselves, have different
beit interdependent responsibili-
s in the individual and societal
velopment of tourism and that
e formulation of their individual
hts and duties will contribute to
eting this aim,

mmitted, in keeping with the
ns pursued by the World
urism Organization itself since
opting resolution 364(XII) at its
neral Assembly of 1997
(anbul), to promote a genuine
rtnership between the public
d private stakeholders in
urism development, and wishing
see a partnership and coopera-
n of the same kind extend, in
open and balanced way, to the
ations between generating and

receiving countries and their
respective tourism industries,

Following up on the Manila
Declarations of 1980 on World
Tourism and of 1997 on the Social
Impact of Tourism, as well as on the
Tourism Bill of Rights and the
Tourist Code adopted at Sofia in
1985 under the aegis of WTO,

But believing that these instru-
ments should be complemented by
a set of interdependent principles
for their interpretation and appli-
cation on which the stakeholders in
tourism development should
model their conduct at the dawn of
the twenty-first century,

Using, for the purposes of this
instrument, the definitions and
classifications applicable to travel,
and especially the concepts of "vis-
itor", "tourist" and "tourism", as
adopted by the Ottawa Inter-
national Conference, held from 24
to 28 June 1991 and approved, in
1993, by the United Nations
Statistical Commission at its twenty-
seventh session,

Referring in particular to the fol-
lowing instruments:

- Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948;
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 16 December 1966;
- International Covenant on Civil and Political Rights of 16 December 1966;
- Warsaw Convention on Air Transport of 12 October 1929;
- Chicago Convention on International Civil Aviation of 7 December 1944, and the Tokyo, The Hague and Montréal Conventions in relation thereto;
- Convention on Customs Facilities for Tourism of 4 July 1954 and related Protocol;
- Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage of 23 November 1972;

- Manila Declaration on World Tourism of 10 October 1980;

- Resolution of the Sixth General Assembly of WTO (Sofia) adopting the Tourism Bill of Rights and Tourist Code of 26 September 1985;

- Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989;

- Resolution of the Ninth General Assembly of WTO (Buenos Aires) concerning in particular travel facilitation and the safety and security of tourists of 4 October 1991;

- Rio Declaration on the Environment and Development of 13 June 1992;

- General Agreement on Trade in Services of 15 April 1994;

- Convention on Biodiversity of 6 January 1995;

- Resolution of the Eleventh General Assembly of WTO (Cairo) on the prevention of organized sex tourism of 22 October 1995;

- Stockholm Declaration of 28 August 1996 against the Commercial Sexual Exploitation of Children;

- Manila Declaration on the Social Impact of Tourism of 22 May 1997;

- Conventions and recommendations adopted by the International Labour Organization in the area of collective conventions, prohibition of forced labour and child labour, defence of the rights of indigenous peoples, and equal treatment and non-discrimination in the work place;

affirm the right to tourism and the freedom of tourist movements,

state our wish to promote an equitable, responsible and sustainable world tourism order, whose benefits will be shared by all sectors of society in the context of an open and liberalized international economy, and

solemnly adopt to these ends the principles of the *Global Code of Ethics for Tourism*.

ent of all persons to use their free
for leisure pursuits or travel
h respect for the choices of soci-
of all peoples,

et convinced that the world
rism industry as a whole has
ch to gain by operating in an
vironment that favours the mar-
economy, private enterprise
d free trade and that serves to
timize its beneficial effects on
e creation of wealth and employ-
ent,

to firmly convinced that, provided
number of principles and a cer-
n number of rules are observed,
ponsible and sustainable tourism
by no means incompatible with
e growing liberalization of the
nditions governing trade in ser-
es and under whose aegis the
terprises of this sector operate
d that it is possible to reconcile
this sector economy and ecology,
vironment and development,
venness to international trade
d protection of social and cultural
entities,

nsidering that, with such an
proach, all the stakeholders in
urism development – national,
gional and local administrations,
terprises, business associations,
orkers in the sector, non-govern-
ental organizations and bodies
all kinds belonging to the
urism industry, as well as host
mmunities, the media and the
urists themselves, have different
beit interdependent responsibili-
s in the individual and societal
velopment of tourism and that
e formulation of their individual
hts and duties will contribute to
eting this aim,

mmitted, in keeping with the
ns pursued by the World
urism Organization itself since
opting resolution 364(XII) at its
eneral Assembly of 1997
(anbul), to promote a genuine
rtnership between the public
d private stakeholders in
urism development, and wishing
see a partnership and coopera-
n of the same kind extend, in
open and balanced way, to the
ations between generating and

receiving countries and their
respective tourism industries,

Following up on the Manila
Declarations of 1980 on World
Tourism and of 1997 on the Social
Impact of Tourism, as well as on the
Tourism Bill of Rights and the
Tourist Code adopted at Sofia in
1985 under the aegis of WTO,

But believing that these instru-
ments should be complemented by
a set of interdependent principles
for their interpretation and appli-
cation on which the stakeholders in
tourism development should
model their conduct at the dawn of
the twenty-first century,

Using, for the purposes of this
instrument, the definitions and
classifications applicable to travel,
and especially the concepts of "vis-
itor", "tourist" and "tourism", as
adopted by the Ottawa Inter-
national Conference, held from 24
to 28 June 1991 and approved, in
1993, by the United Nations
Statistical Commission at its twenty-
seventh session,

Referring in particular to the fol-
lowing instruments:

- Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948;
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 16 December 1966;
- International Covenant on Civil and Political Rights of 16 December 1966;
- Warsaw Convention on Air Transport of 12 October 1929;
- Chicago Convention on International Civil Aviation of 7 December 1944, and the Tokyo, The Hague and Montréal Conventions in relation thereto;
- Convention on Customs Facilities for Tourism of 4 July 1954 and related Protocol;
- Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage of 23 November 1972;

- Manila Declaration on World Tourism of 10 October 1980;

- Resolution of the Sixth General Assembly of WTO (Sofia) adopting the Tourism Bill of Rights and Tourist Code of 26 September 1985;

- Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989;

- Resolution of the Ninth General Assembly of WTO (Buenos Aires) concerning in particular travel facilitation and the safety and security of tourists of 4 October 1991;

- Rio Declaration on the Environment and Development of 13 June 1992;

- General Agreement on Trade in Services of 15 April 1994;

- Convention on Biodiversity of 6 January 1995;

- Resolution of the Eleventh General Assembly of WTO (Cairo) on the prevention of organized sex tourism of 22 October 1995;

- Stockholm Declaration of 28 August 1996 against the Commercial Sexual Exploitation of Children;

- Manila Declaration on the Social Impact of Tourism of 22 May 1997;

- Conventions and recommendations adopted by the International Labour Organization in the area of collective conventions, prohibition of forced labour and child labour, defence of the rights of indigenous peoples, and equal treatment and non-discrimination in the work place;

affirm the right to tourism and the freedom of tourist movements,

state our wish to promote an equitable, responsible and sustainable world tourism order, whose benefits will be shared by all sectors of society in the context of an open and liberalized international economy, and

solemnly adopt to these ends the principles of the *Global Code of Ethics for Tourism*.

of all persons to use their free time for leisure pursuits or travel with respect for the choices of societies of all peoples,

and convinced that the world tourism industry as a whole has much to gain by operating in an environment that favours the market economy, private enterprise and free trade and that serves to maximize its beneficial effects on the creation of wealth and employment,

and firmly convinced that, provided a number of principles and a certain number of rules are observed, responsible and sustainable tourism is by no means incompatible with the growing liberalization of the conditions governing trade in services and under whose aegis the enterprises of this sector operate and that it is possible to reconcile this sector economy and ecology, environment and development, openness to international trade and protection of social and cultural entities,

Considering that, with such an approach, all the stakeholders in tourism development – national, regional and local administrations, enterprises, business associations, workers in the sector, non-governmental organizations and bodies of all kinds belonging to the tourism industry, as well as host communities, the media and the tourists themselves, have different but interdependent responsibilities in the individual and societal development of tourism and that the formulation of their individual rights and duties will contribute to meeting this aim,

Committed, in keeping with the aims pursued by the World Tourism Organization itself since adopting resolution 364(XII) at its General Assembly of 1997 (Istanbul), to promote a genuine partnership between the public and private stakeholders in tourism development, and wishing to see a partnership and cooperation of the same kind extend, in an open and balanced way, to the relations between generating and

receiving countries and their respective tourism industries,

Following up on the Manila Declarations of 1980 on World Tourism and of 1997 on the Social Impact of Tourism, as well as on the Tourism Bill of Rights and the Tourist Code adopted at Sofia in 1985 under the aegis of WTO,

But believing that these instruments should be complemented by a set of interdependent principles for their interpretation and application on which the stakeholders in tourism development should model their conduct at the dawn of the twenty-first century,

Using, for the purposes of this instrument, the definitions and classifications applicable to travel, and especially the concepts of "visitor", "tourist" and "tourism", as adopted by the Ottawa International Conference, held from 24 to 28 June 1991 and approved, in 1993, by the United Nations Statistical Commission at its twenty-seventh session,

Referring in particular to the following instruments:

- Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948;
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 16 December 1966;
- International Covenant on Civil and Political Rights of 16 December 1966;
- Warsaw Convention on Air Transport of 12 October 1929;
- Chicago Convention on International Civil Aviation of 7 December 1944, and the Tokyo, The Hague and Montréal Conventions in relation thereto;
- Convention on Customs Facilities for Tourism of 4 July 1954 and related Protocol;
- Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage of 23 November 1972;

- Manila Declaration on World Tourism of 10 October 1980;

- Resolution of the Sixth General Assembly of WTO (Sofia) adopting the Tourism Bill of Rights and Tourist Code of 26 September 1985;

- Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989;

- Resolution of the Ninth General Assembly of WTO (Buenos Aires) concerning in particular travel facilitation and the safety and security of tourists of 4 October 1991;

- Rio Declaration on the Environment and Development of 13 June 1992;

- General Agreement on Trade in Services of 15 April 1994;

- Convention on Biodiversity of 6 January 1995;

- Resolution of the Eleventh General Assembly of WTO (Cairo) on the prevention of organized sex tourism of 22 October 1995;

- Stockholm Declaration of 28 August 1996 against the Commercial Sexual Exploitation of Children;

- Manila Declaration on the Social Impact of Tourism of 22 May 1997;

- Conventions and recommendations adopted by the International Labour Organization in the area of collective conventions, prohibition of forced labour and child labour, defence of the rights of indigenous peoples, and equal treatment and non-discrimination in the work place;

affirm the right to tourism and the freedom of tourist movements,

state our wish to promote an equitable, responsible and sustainable world tourism order, whose benefits will be shared by all sectors of society in the context of an open and liberalized international economy, and

solemnly adopt to these ends the principles of the *Global Code of Ethics for Tourism*.

Article 1

Tourism's contribution to mutual understanding and respect between peoples and societies

1. The understanding and promotion of the ethical values common to humanity, with an attitude of tolerance and respect for the diversity of religious, philosophical and moral beliefs, are both the foundation and the consequence of responsible tourism; stakeholders in tourism development and tourists themselves should observe the social and cultural traditions and practices of all peoples, including those of minorities and indigenous peoples and to recognize their worth;

2. Tourism activities should be conducted in harmony with the attributes and traditions of the host regions and countries and in respect for their laws, practices and customs;

3. The host communities, on the one hand, and local professionals, on the other, should acquaint themselves with and respect the tourists who visit them and find out about their lifestyles, tastes and expectations; the education and training imparted to professionals contribute to a hospitable welcome;

4. It is the task of the public authorities to provide protection for tourists and visitors and their belongings; they must pay particular attention to the safety of foreign tourists owing to the particular vulnerability they may have; they should facilitate the introduction of specific means of information, prevention, security, insurance and assistance consistent with their needs; any attacks, assaults, kidnappings or threats against tourists or workers in the tourism industry, as well as the wilful destruction of tourism facilities or of elements of cultural or natural

heritage should be severely condemned and punished in accordance with their respective national laws;

5. When travelling, tourists and visitors should not commit any criminal act or any act considered criminal by the laws of the country visited and abstain from any conduct felt to be offensive or injurious by the local populations, or likely to damage the local environment; they should refrain from all trafficking in illicit drugs, arms, ~~antiques, protected species and~~ products and substances that are dangerous or prohibited by national regulations;

6. Tourists and visitors have the responsibility to acquaint themselves, even before their departure, with the characteristics of the countries they are preparing to visit; they must be aware of the health and security risks inherent in any travel outside their usual environment and behave in such a way as to minimize those risks;

Article 2

Tourism as a vehicle for individual and collective fulfilment

1. Tourism, the activity most frequently associated with rest and relaxation, sport and access to culture and nature, should be planned and practised as a privileged means of individual and collective fulfilment; when practised with a sufficiently open mind, it is an irreplaceable factor of self-education, mutual tolerance and for learning about the legitimate differences between peoples and cultures and their diversity;

2. Tourism activities should respect the equality of men and women; they should promote human rights and, more particularly, the individual

rights of the most vulnerable groups, notably children, the elderly, the handicapped, ethnic minorities and indigenous peoples;

3. The exploitation of human beings in any form, particularly sexual, especially when applied to children, conflicts with the fundamental aims of tourism and is the negation of tourism; as such, in accordance with international law, it should be energetically combatted with the cooperation of all the States concerned and penalized ~~without concession by the national~~ legislation of both the countries visited and the countries of the perpetrators of these acts, even when they are carried out abroad;

4. Travel for purposes of religion, health, education and cultural or linguistic exchanges are particularly beneficial forms of tourism, which deserve encouragement;

5. The introduction into curricula of education about the value of tourist exchanges, their economic, social and cultural benefits, and also their risks, should be encouraged;

Article 3

Tourism, a factor of sustainable development

1. All the stakeholders in tourism development should safeguard the natural environment with a view to achieving sound, continuous and sustainable economic growth geared to satisfying equitably the needs and aspirations of present and future generations;

2. All forms of tourism development that are conducive to saving rare and precious resources, in particular water and energy, as well as avoiding so far as possible waste production, should be given priority and encouraged by national, regional and local public authorities;

Article 1

Tourism's contribution to mutual understanding and respect between peoples and societies

1. The understanding and promotion of the ethical values common to humanity, with an attitude of tolerance and respect for the diversity of religious, philosophical and moral beliefs, are both the foundation and the consequence of responsible tourism; stakeholders in tourism development and tourists themselves should observe the social and cultural traditions and practices of all peoples, including those of minorities and indigenous peoples and to recognize their worth;

2. Tourism activities should be conducted in harmony with the attributes and traditions of the host regions and countries and in respect for their laws, practices and customs;

3. The host communities, on the one hand, and local professionals, on the other, should acquaint themselves with and respect the tourists who visit them and find out about their lifestyles, tastes and expectations; the education and training imparted to professionals contribute to a hospitable welcome;

4. It is the task of the public authorities to provide protection for tourists and visitors and their belongings; they must pay particular attention to the safety of foreign tourists owing to the particular vulnerability they may have; they should facilitate the introduction of specific means of information, prevention, security, insurance and assistance consistent with their needs; any attacks, assaults, kidnappings or threats against tourists or workers in the tourism industry, as well as the wilful destruction of tourism facilities or of elements of cultural or natural

heritage should be severely condemned and punished in accordance with their respective national laws;

5. When travelling, tourists and visitors should not commit any criminal act or any act considered criminal by the laws of the country visited and abstain from any conduct felt to be offensive or injurious by the local populations, or likely to damage the local environment; they should refrain from all trafficking in illicit drugs, arms, antiques, ~~protected species and~~ products and substances that are dangerous or prohibited by national regulations;

6. Tourists and visitors have the responsibility to acquaint themselves, even before their departure, with the characteristics of the countries they are preparing to visit; they must be aware of the health and security risks inherent in any travel outside their usual environment and behave in such a way as to minimize those risks;

Article 2

Tourism as a vehicle for individual and collective fulfilment

1. Tourism, the activity most frequently associated with rest and relaxation, sport and access to culture and nature, should be planned and practised as a privileged means of individual and collective fulfilment; when practised with a sufficiently open mind, it is an irreplaceable factor of self-education, mutual tolerance and for learning about the legitimate differences between peoples and cultures and their diversity;

2. Tourism activities should respect the equality of men and women; they should promote human rights and, more particularly, the individual

rights of the most vulnerable groups, notably children, the elderly, the handicapped, ethnic minorities and indigenous peoples;

3. The exploitation of human beings in any form, particularly sexual, especially when applied to children, conflicts with the fundamental aims of tourism and is the negation of tourism; as such, in accordance with international law, it should be energetically combatted with the cooperation of all the States concerned and penalized ~~without concession by the national~~ legislation of both the countries visited and the countries of the perpetrators of these acts, even when they are carried out abroad;

4. Travel for purposes of religion, health, education and cultural or linguistic exchanges are particularly beneficial forms of tourism, which deserve encouragement;

5. The introduction into curricula of education about the value of tourist exchanges, their economic, social and cultural benefits, and also their risks, should be encouraged;

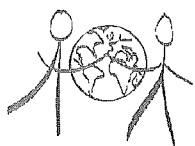

Article 3

Tourism, a factor of sustainable development

1. All the stakeholders in tourism development should safeguard the natural environment with a view to achieving sound, continuous and sustainable economic growth geared to satisfying equitably the needs and aspirations of present and future generations;

2. All forms of tourism development that are conducive to saving rare and precious resources, in particular water and energy, as well as avoiding so far as possible waste production, should be given priority and encouraged by national, regional and local public authorities;

Article 1

Tourism's contribution to mutual understanding and respect between peoples and societies

1. The understanding and promotion of the ethical values common to humanity, with an attitude of tolerance and respect for the diversity of religious, philosophical and moral beliefs, are both the foundation and the consequence of responsible tourism; stakeholders in tourism development and tourists themselves should observe the social and cultural traditions and practices of all peoples, including those of minorities and indigenous peoples and to recognize their worth;

2. Tourism activities should be conducted in harmony with the attributes and traditions of the host regions and countries and in respect for their laws, practices and customs;

3. The host communities, on the one hand, and local professionals, on the other, should acquaint themselves with and respect the tourists who visit them and find out about their lifestyles, tastes and expectations; the education and training imparted to professionals contribute to a hospitable welcome;

4. It is the task of the public authorities to provide protection for tourists and visitors and their belongings; they must pay particular attention to the safety of foreign tourists owing to the particular vulnerability they may have; they should facilitate the introduction of specific means of information, prevention, security, insurance and assistance consistent with their needs; any attacks, assaults, kidnappings or threats against tourists or workers in the tourism industry, as well as the wilful destruction of tourism facilities or of elements of cultural or natural

heritage should be severely condemned and punished in accordance with their respective national laws;

5. When travelling, tourists and visitors should not commit any criminal act or any act considered criminal by the laws of the country visited and abstain from any conduct felt to be offensive or injurious by the local populations, or likely to damage the local environment; they should refrain from all trafficking in illicit drugs, arms, ~~antiques, protected species and~~ products and substances that are dangerous or prohibited by national regulations;

6. Tourists and visitors have the responsibility to acquaint themselves, even before their departure, with the characteristics of the countries they are preparing to visit; they must be aware of the health and security risks inherent in any travel outside their usual environment and behave in such a way as to minimize those risks;

Article 2

Tourism as a vehicle for individual and collective fulfilment

1. Tourism, the activity most frequently associated with rest and relaxation, sport and access to culture and nature, should be planned and practised as a privileged means of individual and collective fulfilment; when practised with a sufficiently open mind, it is an irreplaceable factor of self-education, mutual tolerance and for learning about the legitimate differences between peoples and cultures and their diversity;

2. Tourism activities should respect the equality of men and women; they should promote human rights and, more particularly, the individual

rights of the most vulnerable groups, notably children, the elderly, the handicapped, ethnic minorities and indigenous peoples;

3. The exploitation of human beings in any form, particularly sexual, especially when applied to children, conflicts with the fundamental aims of tourism and is the negation of tourism; as such, in accordance with international law, it should be energetically combatted with the cooperation of all the States concerned and penalized ~~without concession by the national~~ legislation of both the countries visited and the countries of the perpetrators of these acts, even when they are carried out abroad;

4. Travel for purposes of religion, health, education and cultural or linguistic exchanges are particularly beneficial forms of tourism, which deserve encouragement;

5. The introduction into curricula of education about the value of tourist exchanges, their economic, social and cultural benefits, and also their risks, should be encouraged;

Article 3

Tourism, a factor of sustainable development

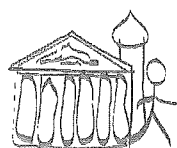
1. All the stakeholders in tourism development should safeguard the natural environment with a view to achieving sound, continuous and sustainable economic growth geared to satisfying equitably the needs and aspirations of present and future generations;

2. All forms of tourism development that are conducive to saving rare and precious resources, in particular water and energy, as well as avoiding so far as possible waste production, should be given priority and encouraged by national, regional and local public authorities;

the staggering in time and space of tourist and visitor flows, particularly those resulting from paid leave and school holidays, and a more even distribution of holidays should be sought so as to reduce the pressure of tourism activity on the environment and enhance its beneficial impact on the tourism industry and the local economy;

Tourism infrastructure should be designed and tourism activities programmed in such a way as to protect the natural heritage composed of ecosystems and biodiversity and to preserve endangered species of wildlife; the stakeholders of tourism development, and especially professionals, should agree to the imposition of limitations or constraints on their activities when these are exercised in particularly sensitive areas: desert, polar or high mountain regions, coastal areas, tropical forests or wetlands, propitious to the creation of nature reserves or protected areas;

Nature tourism and ecotourism are recognized as being particularly conducive to enriching and enhancing the standing of tourism, provided they respect the natural heritage and local populations and are in keeping with the carrying capacity of the sites;

Article 4

Tourism, a user of the cultural heritage of mankind and a contributor to its enhancement

Tourism resources belong to the common heritage of mankind; the communities in whose territories they are situated have particular rights and obligations to them;

Tourism policies and activities should be conducted with respect for the artistic, archaeological and cultural heritage, which they

should protect and pass on to future generations; particular care should be devoted to preserving and upgrading monuments, shrines and museums as well as archaeological and historic sites which must be widely open to tourist visits; encouragement should be given to public access to privately-owned cultural property and monuments, with respect for the rights of their owners, as well as to religious buildings, without prejudice to normal needs of worship;

3. Financial resources derived from visits to cultural sites and monuments should, at least in part, be used for the upkeep, safeguard, development and embellishment of this heritage;

4. Tourism activity should be planned in such a way as to allow traditional cultural products, crafts and folklore to survive and flourish, rather than causing them to degenerate and become standardized;

Article 5

Tourism, a beneficial activity for host countries and communities

1. Local populations should be associated with tourism activities and share equitably in the economic, social and cultural benefits they generate, and particularly in the creation of direct and indirect jobs resulting from them;

2. Tourism policies should be applied in such a way as to help to raise the standard of living of the populations of the regions visited and meet their needs; the planning and architectural approach to and operation of tourism resorts and accommodation should aim to integrate them, to the extent possible, in the local economic and social fabric; where skills are equal, priority should be given to local manpower;

3. Special attention should be paid to the specific problems of coastal areas and island territories and to vulnerable rural or mountain regions, for which tourism often represents a rare opportunity for development in the face of the decline of traditional economic activities;

4. Tourism professionals, particularly investors, governed by the regulations laid down by the public authorities, should carry out studies of the impact of their development projects on the environment and natural surroundings; they should also deliver, with the greatest transparency and objectivity, information on their future programmes and their foreseeable repercussions and foster dialogue on their contents with the populations concerned;

Article 6

Obligations of stakeholders in tourism development

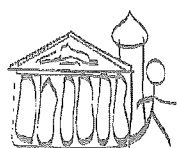
1. Tourism professionals have an obligation to provide tourists with objective and honest information on their places of destination and on the conditions of travel, hospitality and stays; they should ensure that the contractual clauses proposed to their customers are readily understandable as to the nature, price and quality of the services they commit themselves to providing and the financial compensation payable by them in the event of a unilateral breach of contract on their part;

2. Tourism professionals, insofar as it depends on them, should show concern, in cooperation with the public authorities, for the security and safety, accident prevention, health protection and food safety of those who seek

The staggering in time and space of tourist and visitor flows, particularly those resulting from paid leave and school holidays, and an uneven distribution of holidays should be sought so as to reduce the pressure of tourism activity on the environment and enhance its beneficial impact on the tourism industry and the local economy;

Tourism infrastructure should be designed and tourism activities programmed in such a way as to protect the natural heritage composed of ecosystems and biodiversity and to preserve endangered species of wildlife; the stakeholders in tourism development, and especially professionals, should agree to the imposition of limitations or constraints on their activities when these are exercised in particularly sensitive areas: desert, polar or high mountain regions, coastal areas, tropical forests or wetlands, propitious to the creation of nature reserves or protected areas;

Nature tourism and ecotourism are recognized as being particularly conducive to enriching and enhancing the standing of tourism, provided they respect the natural heritage and local populations and are in keeping with the carrying capacity of the sites;

Article 4

Tourism, a user of the cultural heritage of mankind and a contributor to its enhancement

Tourism resources belong to the common heritage of mankind; the communities in whose territories they are situated have particular rights and obligations to them;

Tourism policies and activities should be conducted with respect for the artistic, archaeological and cultural heritage, which they

should protect and pass on to future generations; particular care should be devoted to preserving and upgrading monuments, shrines and museums as well as archaeological and historic sites which must be widely open to tourist visits; encouragement should be given to public access to privately-owned cultural property and monuments, with respect for the rights of their owners, as well as to religious buildings, without prejudice to normal needs of worship;

3. Financial resources derived from visits to cultural sites and monuments should, at least in part, be used for the upkeep, safeguard, development and embellishment of this heritage;

4. Tourism activity should be planned in such a way as to allow traditional cultural products, crafts and folklore to survive and flourish, rather than causing them to degenerate and become standardized;

Article 5

Tourism, a beneficial activity for host countries and communities

1. Local populations should be associated with tourism activities and share equitably in the economic, social and cultural benefits they generate, and particularly in the creation of direct and indirect jobs resulting from them;

2. Tourism policies should be applied in such a way as to help to raise the standard of living of the populations of the regions visited and meet their needs; the planning and architectural approach to and operation of tourism resorts and accommodation should aim to integrate them, to the extent possible, in the local economic and social fabric; where skills are equal, priority should be given to local manpower;

3. Special attention should be paid to the specific problems of coastal areas and island territories and to vulnerable rural or mountain regions, for which tourism often represents a rare opportunity for development in the face of the decline of traditional economic activities;

4. Tourism professionals, particularly investors, governed by the regulations laid down by the public authorities, should carry out studies of the impact of their development projects on the environment and natural surroundings; they should also deliver, with the greatest transparency and objectivity, information on their future programmes and their foreseeable repercussions and foster dialogue on their contents with the populations concerned;

Article 6

Obligations of stakeholders in tourism development

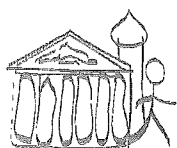
1. Tourism professionals have an obligation to provide tourists with objective and honest information on their places of destination and on the conditions of travel, hospitality and stays; they should ensure that the contractual clauses proposed to their customers are readily understandable as to the nature, price and quality of the services they commit themselves to providing and the financial compensation payable by them in the event of a unilateral breach of contract on their part;

2. Tourism professionals, insofar as it depends on them, should show concern, in cooperation with the public authorities, for the security and safety, accident prevention, health protection and food safety of those who seek

the staggering in time and space of tourist and visitor flows, particularly those resulting from paid leave and school holidays, and a more even distribution of holidays should be sought so as to reduce the pressure of tourism activity on the environment and enhance its beneficial impact on the tourism industry and the local economy;

Tourism infrastructure should be designed and tourism activities programmed in such a way as to protect the natural heritage composed of ecosystems and biodiversity and to preserve endangered species of wildlife; the stakeholders of tourism development, and especially professionals, should agree to the imposition of limitations or constraints on their activities when these are exercised in particularly sensitive areas: desert, polar or high mountain regions, coastal areas, tropical forests or wetlands, propitious to the creation of nature reserves or protected areas;

Nature tourism and ecotourism are recognized as being particularly conducive to enriching and enhancing the standing of tourism, provided they respect the natural heritage and local populations and are in keeping with the carrying capacity of the sites;

Article 4

Tourism, a user of the cultural heritage of mankind and a contributor to its enhancement

Tourism resources belong to the common heritage of mankind; the communities in whose territories they are situated have particular rights and obligations to them;

Tourism policies and activities should be conducted with respect for the artistic, archaeological and natural heritage, which they

should protect and pass on to future generations; particular care should be devoted to preserving and upgrading monuments, shrines and museums as well as archaeological and historic sites which must be widely open to tourist visits; encouragement should be given to public access to privately-owned cultural property and monuments, with respect for the rights of their owners, as well as to religious buildings, without prejudice to normal needs of worship;

3. Financial resources derived from visits to cultural sites and monuments should, at least in part, be used for the upkeep, safeguard, development and embellishment of this heritage;

4. Tourism activity should be planned in such a way as to allow traditional cultural products, crafts and folklore to survive and flourish, rather than causing them to degenerate and become standardized;

Article 5

Tourism, a beneficial activity for host countries and communities

1. Local populations should be associated with tourism activities and share equitably in the economic, social and cultural benefits they generate, and particularly in the creation of direct and indirect jobs resulting from them;

2. Tourism policies should be applied in such a way as to help to raise the standard of living of the populations of the regions visited and meet their needs; the planning and architectural approach to and operation of tourism resorts and accommodation should aim to integrate them, to the extent possible, in the local economic and social fabric; where skills are equal, priority should be given to local manpower;

3. Special attention should be paid to the specific problems of coastal areas and island territories and to vulnerable rural or mountain regions, for which tourism often represents a rare opportunity for development in the face of the decline of traditional economic activities;

4. Tourism professionals, particularly investors, governed by the regulations laid down by the public authorities, should carry out studies of the impact of their development projects on the environment and natural surroundings; they should also deliver, with the greatest transparency and objectivity, information on their future programmes and their foreseeable repercussions and foster dialogue on their contents with the populations concerned;

Article 6

Obligations of stakeholders in tourism development

1. Tourism professionals have an obligation to provide tourists with objective and honest information on their places of destination and on the conditions of travel, hospitality and stays; they should ensure that the contractual clauses proposed to their customers are readily understandable as to the nature, price and quality of the services they commit themselves to providing and the financial compensation payable by them in the event of a unilateral breach of contract on their part;

2. Tourism professionals, insofar as it depends on them, should show concern, in cooperation with the public authorities, for the security and safety, accident prevention, health protection and food safety of those who seek

their services; likewise, they should ensure the existence of suitable systems of insurance and assistance; they should accept the reporting obligations prescribed by national regulations and pay fair compensation in the event of failure to observe their contractual obligations;

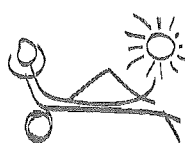
3. Tourism professionals, so far as this depends on them, should contribute to the cultural and spiritual fulfilment of tourists and allow them, during their travels, to practise their religions;

4. The public authorities of the generating States and the host countries, in cooperation with the professionals concerned and their associations, should ensure that the necessary mechanisms are in place for the repatriation of tourists in the event of the bankruptcy of the enterprise that organized their travel;

5. Governments have the right – and the duty – especially in a crisis, to inform their nationals of the difficult circumstances, or even the dangers they may encounter during their travels abroad; it is their responsibility however to issue such information without prejudicing in an unjustified or exaggerated manner the tourism industry of the host countries and the interests of their own operators; the contents of travel advisories should therefore be discussed beforehand with the authorities of the host countries and the professionals concerned; recommendations formulated should be strictly proportionate to the gravity of the situations encountered and confined to the geographical areas where the insecurity has arisen; such advisories should be qualified or cancelled as soon as a return to normality permits;

6. The press, and particularly the specialized travel press and the other media, including modern means of electronic communica-

tion, should issue honest and balanced information on events and situations that could influence the flow of tourists; they should also provide accurate and reliable information to the consumers of tourism services; the new communication and electronic commerce technologies should also be developed and used for this purpose; as is the case for the media, they should not in any way promote sex tourism;

Article 7

Right to tourism

1. The prospect of direct and personal access to the discovery and enjoyment of the planet's resources constitutes a right equally open to all the world's inhabitants; the increasingly extensive participation in national and international tourism should be regarded as one of the best possible expressions of the sustained growth of free time, and obstacles should not be placed in its way;

2. The universal right to tourism must be regarded as the corollary of the right to rest and leisure, including reasonable limitation of working hours and periodic holidays with pay, guaranteed by Article 24 of the Universal Declaration of Human Rights and Article 7.d of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights;

3. Social tourism, and in particular associative tourism, which facilitates widespread access to leisure, travel and holidays, should be developed with the support of the public authorities;

4. Family, youth, student and senior tourism and tourism for people with disabilities, should be encouraged and facilitated;

Article 8

Liberty of tourist movements

1. Tourists and visitors should benefit, in compliance with international law and national legislation, from the liberty to move within their countries and from one State to another, in accordance with Article 13 of the Universal Declaration of Human Rights; they should have access to places of transit and stay and to tourism and cultural sites without being subject to excessive formalities or discrimination;

2. Tourists and visitors should have access to all available forms of communication, internal or external; they should benefit from prompt and easy access to local administrative, legal and health services; they should be free to contact the consular representatives of their countries of origin in compliance with the diplomatic conventions in force;

3. Tourists and visitors should benefit from the same rights as the citizens of the country visited concerning the confidentiality of the personal data and information concerning them, especially when these are stored electronically;

4. Administrative procedures relating to border crossings whether they fall within the competence of States or result from international agreements, such as visas or health and customs formalities, should be adapted, so far as possible, so as to facilitate to the maximum freedom of travel

their services; likewise, they should ensure the existence of suitable systems of insurance and assistance; they should accept the reporting obligations prescribed by national regulations and pay fair compensation in the event of failure to observe their contractual obligations;

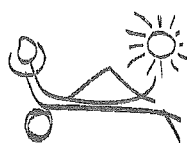
3. Tourism professionals, so far as this depends on them, should contribute to the cultural and spiritual fulfilment of tourists and allow them, during their travels, to practise their religions;

4. The public authorities of the generating States and the host countries, in cooperation with the professionals concerned and their associations, should ensure that the necessary mechanisms are in place for the repatriation of tourists in the event of the bankruptcy of the enterprise that organized their travel;

5. Governments have the right – and the duty – especially in a crisis, to inform their nationals of the difficult circumstances, or even the dangers they may encounter during their travels abroad; it is their responsibility however to issue such information without prejudicing in an unjustified or exaggerated manner the tourism industry of the host countries and the interests of their own operators; the contents of travel advisories should therefore be discussed beforehand with the authorities of the host countries and the professionals concerned; recommendations formulated should be strictly proportionate to the gravity of the situations encountered and confined to the geographical areas where the insecurity has arisen; such advisories should be qualified or cancelled as soon as a return to normality permits;

6. The press, and particularly the specialized travel press and the other media, including modern means of electronic communica-

tion, should issue honest and balanced information on events and situations that could influence the flow of tourists; they should also provide accurate and reliable information to the consumers of tourism services; the new communication and electronic commerce technologies should also be developed and used for this purpose; as is the case for the media, they should not in any way promote sex tourism;

Article 7

Right to tourism

1. The prospect of direct and personal access to the discovery and enjoyment of the planet's resources constitutes a right equally open to all the world's inhabitants; the increasingly extensive participation in national and international tourism should be regarded as one of the best possible expressions of the sustained growth of free time, and obstacles should not be placed in its way;

2. The universal right to tourism must be regarded as the corollary of the right to rest and leisure, including reasonable limitation of working hours and periodic holidays with pay, guaranteed by Article 24 of the Universal Declaration of Human Rights and Article 7.d of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights;

3. Social tourism, and in particular associative tourism, which facilitates widespread access to leisure, travel and holidays, should be developed with the support of the public authorities;

4. Family, youth, student and senior tourism and tourism for people with disabilities, should be encouraged and facilitated;

Article 8

Liberty of tourist movements

1. Tourists and visitors should benefit, in compliance with international law and national legislation, from the liberty to move within their countries and from one State to another, in accordance with Article 13 of the Universal Declaration of Human Rights; they should have access to places of transit and stay and to tourism and cultural sites without being subject to excessive formalities or discrimination;

2. Tourists and visitors should have access to all available forms of communication, internal or external; they should benefit from prompt and easy access to local administrative, legal and health services; they should be free to contact the consular representatives of their countries of origin in compliance with the diplomatic conventions in force;

3. Tourists and visitors should benefit from the same rights as the citizens of the country visited concerning the confidentiality of the personal data and information concerning them, especially when these are stored electronically;

4. Administrative procedures relating to border crossings whether they fall within the competence of States or result from international agreements, such as visas or health and customs formalities, should be adapted, so far as possible, so as to facilitate to the maximum freedom of travel

their services; likewise, they should ensure the existence of suitable systems of insurance and assistance; they should accept the reporting obligations prescribed by national regulations and pay fair compensation in the event of failure to observe their contractual obligations;

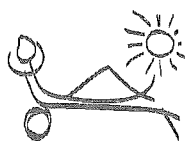
3. Tourism professionals, so far as this depends on them, should contribute to the cultural and spiritual fulfilment of tourists and allow them, during their travels, to practise their religions;

4. The public authorities of the generating States and the host countries, in cooperation with the professionals concerned and their associations, should ensure that the necessary mechanisms are in place for the repatriation of tourists in the event of the bankruptcy of the enterprise that organized their travel;

5. Governments have the right – and the duty – especially in a crisis, to inform their nationals of the difficult circumstances, or even the dangers they may encounter during their travels abroad; it is their responsibility however to issue such information without prejudicing in an unjustified or exaggerated manner the tourism industry of the host countries and the interests of their own operators; the contents of travel advisories should therefore be discussed beforehand with the authorities of the host countries and the professionals concerned; recommendations formulated should be strictly proportionate to the gravity of the situations encountered and confined to the geographical areas where the insecurity has arisen; such advisories should be qualified or cancelled as soon as a return to normality permits;

6. The press, and particularly the specialized travel press and the other media, including modern means of electronic communica-

tion, should issue honest and balanced information on events and situations that could influence the flow of tourists; they should also provide accurate and reliable information to the consumers of tourism services; the new communication and electronic commerce technologies should also be developed and used for this purpose; as is the case for the media, they should not in any way promote sex tourism;

Article 7

Right to tourism

1. The prospect of direct and personal access to the discovery and enjoyment of the planet's resources constitutes a right equally open to all the world's inhabitants; the increasingly extensive participation in national and international tourism should be regarded as one of the best possible expressions of the sustained growth of free time, and obstacles should not be placed in its way;

2. The universal right to tourism must be regarded as the corollary of the right to rest and leisure, including reasonable limitation of working hours and periodic holidays with pay, guaranteed by Article 24 of the Universal Declaration of Human Rights and Article 7.d of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights;

3. Social tourism, and in particular associative tourism, which facilitates widespread access to leisure, travel and holidays, should be developed with the support of the public authorities;

4. Family, youth, student and senior tourism and tourism for people with disabilities, should be encouraged and facilitated;

Article 8

Liberty of tourist movements

1. Tourists and visitors should benefit, in compliance with international law and national legislation, from the liberty to move within their countries and from one State to another, in accordance with Article 13 of the Universal Declaration of Human Rights; they should have access to places of transit and stay and to tourism and cultural sites without being subject to excessive formalities or discrimination;

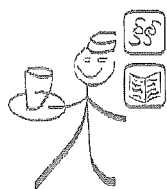
2. Tourists and visitors should have access to all available forms of communication, internal or external; they should benefit from prompt and easy access to local administrative, legal and health services; they should be free to contact the consular representatives of their countries of origin in compliance with the diplomatic conventions in force;

3. Tourists and visitors should benefit from the same rights as the citizens of the country visited concerning the confidentiality of the personal data and information concerning them, especially when these are stored electronically;

4. Administrative procedures relating to border crossings whether they fall within the competence of States or result from international agreements, such as visas or health and customs formalities, should be adapted, so far as possible, so as to facilitate to the maximum freedom of travel

widespread access to international tourism; agreements between groups of countries to harmonize and simplify these procedures should be encouraged; specific taxes and levies penalizing the tourism industry and undermining its competitiveness should be gradually phased out or corrected;

So far as the economic situation of the countries from which they come permits, travellers should have access to allowances of convertible currencies needed for their travels;

Article 9

Rights of the workers and entrepreneurs in the tourism industry

The fundamental rights of salaried and self-employed workers in the tourism industry and related activities, should be guaranteed under the supervision of national and local administrations, both of their States of origin and of the host countries with particular care, given the specific constraints linked in particular to the seasonality of their activity, the global dimension of their industry and the flexibility often required of them by the nature of their work;

Salaried and self-employed workers in the tourism industry and related activities have the right and the duty to acquire appropriate initial and continuous training; they should be given adequate social protection; job security should be limited so far as possible; and a specific status, with particular regard to their social welfare, should be offered

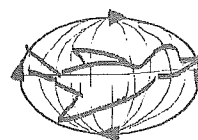
to seasonal workers in the sector;

3. Any natural or legal person, provided he, she or it has the necessary abilities and skills, should be entitled to develop a professional activity in the field of tourism under existing national laws; entrepreneurs and investors - especially in the area of small and medium-sized enterprises - should be entitled to free access to the tourism sector with a minimum of legal or administrative restrictions;

4. Exchanges of experience offered to executives and workers, whether salaried or not, from different countries, contributes to foster the development of the world tourism industry; these movements should be facilitated so far as possible in compliance with the applicable national laws and international conventions;

5. As an irreplaceable factor of solidarity in the development and dynamic growth of international exchanges, multinational enterprises of the tourism industry should not exploit the dominant positions they sometimes occupy; they should avoid becoming the vehicles of cultural and social models artificially imposed on the host communities; in exchange for their freedom to invest and trade which should be fully recognized, they should involve themselves in local development, avoiding, by the excessive repatriation of their profits or their induced imports, a reduction of their contribution to the economies in which they are established;

6. Partnership and the establishment of balanced relations between enterprises of generating and receiving countries contribute to the sustainable development of tourism and an equitable distribution of the benefits of its growth;

Article 10

Implementation of the principles of the Global Code of Ethics for Tourism

1. The public and private stakeholders in tourism development should cooperate in the implementation of these principles and monitor their effective application;

2. The stakeholders in tourism development should recognize the role of international institutions, among which the World Tourism Organization ranks first, and non-governmental organizations with competence in the field of tourism promotion and development, the protection of human rights, the environment or health, with due respect for the general principles of international law;

3. The same stakeholders should demonstrate their intention to refer any disputes concerning the application or interpretation of the Global Code of Ethics for Tourism for conciliation to an impartial third body known as the World Committee on Tourism Ethics.

...widespread access to international tourism; agreements between groups of countries to harmonize and simplify these procedures should be encouraged; specific taxes and levies penalizing the tourism industry and undermining its competitiveness should be gradually phased out or corrected;

...so far as the economic situation of the countries from which they come permits, travellers should have access to allowances of convertible currencies needed for their travels;

Article 9

Rights of the workers and entrepreneurs in the tourism industry

The fundamental rights of salaried and self-employed workers in the tourism industry and related activities, should be guaranteed under the supervision of national and local administrations, both of their States of origin and of the host countries with particular care, given the specific constraints linked in particular to the seasonality of their activity, the global dimension of their industry and the flexibility often required of them by the nature of their work;

Salaried and self-employed workers in the tourism industry and related activities have the right and the duty to acquire appropriate initial and continuous training; they should be given adequate social protection; job security should be limited so far as possible; and a specific status, with particular regard to their social welfare, should be offered

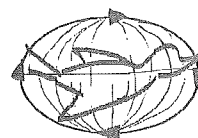
to seasonal workers in the sector;

3. Any natural or legal person, provided he, she or it has the necessary abilities and skills, should be entitled to develop a professional activity in the field of tourism under existing national laws; entrepreneurs and investors - especially in the area of small and medium-sized enterprises - should be entitled to free access to the tourism sector with a minimum of legal or administrative restrictions;

4. Exchanges of experience offered to executives and workers, whether salaried or not, from different countries, contributes to foster the development of the world tourism industry; these movements should be facilitated so far as possible in compliance with the applicable national laws and international conventions;

5. As an irreplaceable factor of solidarity in the development and dynamic growth of international exchanges, multinational enterprises of the tourism industry should not exploit the dominant positions they sometimes occupy; they should avoid becoming the vehicles of cultural and social models artificially imposed on the host communities; in exchange for their freedom to invest and trade which should be fully recognized, they should involve themselves in local development, avoiding, by the excessive repatriation of their profits or their induced imports, a reduction of their contribution to the economies in which they are established;

6. Partnership and the establishment of balanced relations between enterprises of generating and receiving countries contribute to the sustainable development of tourism and an equitable distribution of the benefits of its growth;

Article 10

Implementation of the principles of the Global Code of Ethics for Tourism

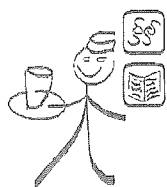
1. The public and private stakeholders in tourism development should cooperate in the implementation of these principles and monitor their effective application;

2. The stakeholders in tourism development should recognize the role of international institutions, among which the World Tourism Organization ranks first, and non-governmental organizations with competence in the field of tourism promotion and development, the protection of human rights, the environment or health, with due respect for the general principles of international law;

3. The same stakeholders should demonstrate their intention to refer any disputes concerning the application or interpretation of the Global Code of Ethics for Tourism for conciliation to an impartial third body known as the World Committee on Tourism Ethics.

widespread access to international tourism; agreements between groups of countries to harmonize and simplify these procedures should be encouraged; specific taxes and levies penalizing the tourism industry and undermining its competitiveness should be gradually phased out or corrected;

So far as the economic situation of the countries from which they come permits, travellers should have access to allowances of convertible currencies needed for their travels;

Article 9

Rights of the workers and entrepreneurs in the tourism industry

The fundamental rights of salaried and self-employed workers in the tourism industry and related activities, should be guaranteed under the supervision of a national and local administrations, both of their States of origin and of the host countries with particular care, given the specific constraints linked in particular to the seasonality of their activity, the global dimension of their industry and the flexibility often required of them by the nature of their work;

Salaried and self-employed workers in the tourism industry and related activities have the right and the duty to acquire appropriate initial and continuous training; they should be given adequate social protection; job security should be limited so far as possible; and a specific status, with particular regard to their social welfare, should be offered

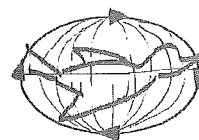
to seasonal workers in the sector;

3. Any natural or legal person, provided he, she or it has the necessary abilities and skills, should be entitled to develop a professional activity in the field of tourism under existing national laws; entrepreneurs and investors - especially in the area of small and medium-sized enterprises - should be entitled to free access to the tourism sector with a minimum of legal or administrative restrictions;

4. Exchanges of experience offered to executives and workers, whether salaried or not, from different countries, contributes to foster the development of the world tourism industry; these movements should be facilitated so far as possible in compliance with the applicable national laws and international conventions;

5. As an irreplaceable factor of solidarity in the development and dynamic growth of international exchanges, multinational enterprises of the tourism industry should not exploit the dominant positions they sometimes occupy; they should avoid becoming the vehicles of cultural and social models artificially imposed on the host communities; in exchange for their freedom to invest and trade which should be fully recognized, they should involve themselves in local development, avoiding, by the excessive repatriation of their profits or their induced imports, a reduction of their contribution to the economies in which they are established;

6. Partnership and the establishment of balanced relations between enterprises of generating and receiving countries contribute to the sustainable development of tourism and an equitable distribution of the benefits of its growth;

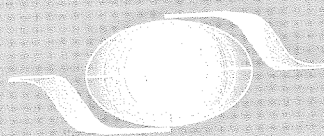
Article 10

Implementation of the principles of the Global Code of Ethics for Tourism

1. The public and private stakeholders in tourism development should cooperate in the implementation of these principles and monitor their effective application;

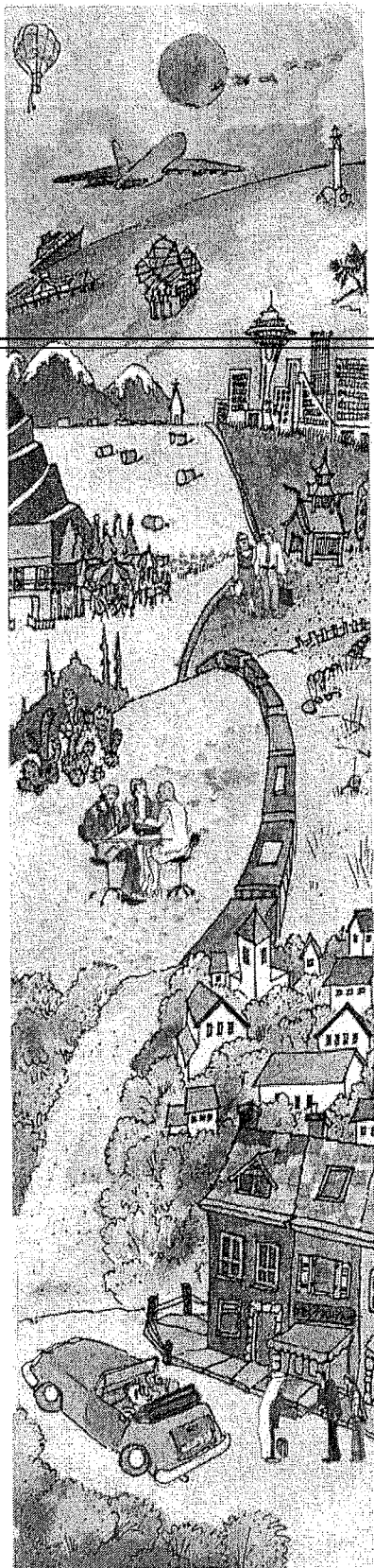
2. The stakeholders in tourism development should recognize the role of international institutions, among which the World Tourism Organization ranks first, and non-governmental organizations with competence in the field of tourism promotion and development, the protection of human rights, the environment or health, with due respect for the general principles of international law;

3. The same stakeholders should demonstrate their intention to refer any disputes concerning the application or interpretation of the Global Code of Ethics for Tourism for conciliation to an impartial third body known as the World Committee on Tourism Ethics.

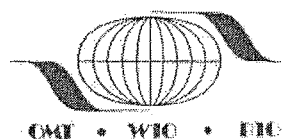
THE WORLD TOURISM ORGANIZATION
is the only intergovernmental organization that serves as a global forum for tourism policy and issues. Its Members include 144 countries and territories as well as over 350 Affiliate Members from the public and private sectors. WTO's mission is to promote and develop tourism as a significant means of fostering international peace and understanding, economic development and international trade.

INTERNET: www.world-tourism.org

AGENDA 21 FOR THE TRAVEL & TOURISM INDUSTRY

Towards Environmentally
Sustainable Development

Acknowledgments

INTER-CONTINENTAL
HOTELS AND RESORTS

Geoffrey H Lipman
President - World Travel & Tourism Council

Antonio Enriquez Savignac
Secretary General - World Tourism Organisation

Dr Maurice Strong
Chairman - Earth Council

Gentlemen,

Inter-Continental Hotels & Resorts are delighted to sponsor this report "Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry", which is an important tool in not only understanding but also shaping the environmental issues which are affecting our industry.

It is particularly appropriate as we at Inter-Continental approach 1996, our 50th Anniversary year with a renewed commitment to maintain the leading role we have played over many years in increasing environmental awareness and improving environmental practices.

Inter-Continental Hotels & Resorts are proud and active members of the International Hotels Environment Initiative and the International Hotel Association and a founder member of the GREEN GLOBE programme.

As a result we wholeheartedly support the "Agenda 21" initiative. By working together, the World Travel & Tourism Council, the World Tourism Organisation and the Earth Council are making a significant move forward for the entire industry a valued contribution that we can all share and take part in.

Yours sincerely
Bob Collier

Robert Collier
Joint Managing Director

Inter-Continental Hotels Group Limited. Registered Office: Devonshire House, Mayfair Place, London W1X 0PH. Registered in England 575569

Devonshire House, Mayfair Place, London W1X 5FH, United Kingdom Tel: 0171-495 2500 Fax: 0171-495 2769

The authors gratefully acknowledge the cooperation and support of the organizations which have contributed information for inclusion in this document.

CONTENTS

Foreword and Executive Summary

English	3
Spanish	6
German	9
French	12
Portuguese	15
Japanese	18
Arabic	21
Russian	24
Chinese	27

Definitions	30
-------------	----

Part 1 Introduction

Chapter 1	Agenda 21 and the Travel & Tourism Industry: A Summary Analysis	31
-----------	--	----

Part 2 A Framework for Action

Chapter 2	Responsibilities of Government Departments, National Tourism Authorities, and Representative Trade Organizations	37
Chapter 3	Responsibilities of Travel & Tourism Companies	54
Chapter 4	Conclusion	71

Appendices

Appendix 1	The United Nations Framework Convention on Climate Change	72
Appendix 2	The United Nations Framework Convention on Biological Diversity	73
Appendix 3	Resources	74

Works Referenced in the Text	78
------------------------------	----

FOREWORD

Geoffrey H Lipman

President, World Travel & Tourism Council

Antonio Enriquez Savignac

Secretary General, World Tourism Organization

Maurice F Strong

Chairman, The Earth Council

A key conclusion of the Earth Summit was the importance of harnessing the entrepreneurial drive of the private sector in the cause of environmentally compatible development. Here, Travel & Tourism has a primary business as well as moral interest. The environment is our core asset, the key component of product quality, and an increasing priority for our consumers.

In the WTTC, we have introduced a number of initiatives to enhance the industry's research and commitment. The most significant is the GREEN GLOBE environmental management and awareness programme for all Travel & Tourism companies, now supported by 22 industry organizations around the world. In the same spirit, we have joined with the Earth Council and the World Tourism Organization to take a strategic look at the implications of Agenda 21 for Travel & Tourism.

We are particularly pleased that this analysis has been undertaken at WTTTC and we are committed to its implementation.

Tourism growth is one of the greatest success stories of our times but, in recent years, there have been increasing warning signs: the over-saturation and deterioration of some destinations, the overwhelming of some cultures, bottlenecks in transport facilities, and a growing resentment by residents in some destinations.

The Earth Summit forced us all to realize that we are depleting our resources much faster than they can recover. A good deal of our Travel & Tourism activity relies on these fragile natural or cultural resources, so it is in our interests to protect them for the future.

We need to recognize that there are limits to the number of visitors in one place at one time, limits to the patience and welcome of our hosts, and limits to the numbers who can visit natural resources.

We can no longer assume that all demand can be met by unrestricted growth. To preserve means to plan carefully and then to take the hard policy decisions to implement these plans.

Travel & Tourism will inevitably continue to increase. Meeting this growth in a responsible, sustainable way, that preserves and enhances the beauty of the attraction, is the challenge we all face.

As Chairman of the Earth Council, a global non-governmental organization that was formed in response to the Earth Summit to follow up on implementation of Agenda 21 and the Rio agreements, I am a strong supporter of the Travel & Tourism industry's important initiative to define a set of concrete proposals for actions, whereby the diverse sectors of the industry can contribute to a better, more equitable and sustainable world.

There are so many ways in which Travel & Tourism can help to bring about a better future for us all. The overriding concern for the industry must be to seek out ways to enhance rather than degrade its core product, the environment, upon which all of humanity must depend for survival. In this regard, the challenge will be to give priority to actions that simultaneously improve the environment while fostering both economic and social development.

EXECUTIVE SUMMARY

Agenda 21 is a comprehensive programme of action adopted by 182 governments at the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), the Earth Summit, on 14 June 1992. The first document of its kind to achieve international consensus, Agenda 21 provides a blueprint for securing the sustainable future of the planet, from now into the twenty-first century. It identifies the environment and development issues which threaten to bring about economic and ecological catastrophe and presents a strategy for transition to more sustainable development practices.

This document translates Agenda 21 into a programme of action for Travel & Tourism. The Travel & Tourism industry has a vested interest in protecting the natural and cultural resources which are the core of its business. It also has the means to do so. As the world's largest industry, it has the potential to bring about substantial environmental and socio-economic improvements and to make a significant contribution to the sustainable development of the communities and countries in which it operates. Concerted action from governments and all sectors of the industry will be needed in order

to realize this potential and to secure long-term future development.

Part I of this document presents a summary analysis of Agenda 21 and the role that Travel & Tourism can play in achieving the aims of the Agenda. It emphasizes the importance of partnerships between government, industry, and other organizations. It analyses the strategic and economic importance of Travel & Tourism and demonstrates the enormous benefits in making the whole industry sustainable, rather than simply focusing on 'ecotourism'.

Part II of the document presents the programme of action. Chapter 2 addresses government departments with responsibility for Travel & Tourism, national tourism administrations (NTAs), and representative trade organizations. Chapter 3 addresses Travel & Tourism companies. Each chapter presents an overriding aim and a number of priority areas for action. For each priority area, an objective is defined and steps which can be taken to achieve the objective are outlined. Case studies show how organizations around the world are already beginning to tackle some areas.

For government departments, NTAs, and representative trade organizations, the overriding aim is to establish systems and procedures to incorporate sustainable development considerations at the core of the decision-making process and to identify actions necessary to bring sustainable tourism development into being. The nine priority areas for action are:

- (i) assessing the capacity of the existing regulatory, economic, and voluntary framework to bring about sustainable tourism
- (ii) assessing the economic, social, cultural, and environmental implications of the organization's operations
- (iii) training, education, and public awareness
- (iv) planning for sustainable tourism development
- (v) facilitating exchange of information, skills, and technology relating to sustainable tourism between developed and developing countries
- (vi) providing for the participation of all sectors of society
- (vii) design of new tourism products with sustainability at their core
- (viii) measuring progress in achieving sustainable development
- (ix) partnerships for sustainable development.

For companies, the main aim is to establish systems and procedures to incorporate sustainable development issues as a part of the core management function and to identify actions needed to bring sustainable tourism into being. The ten priority areas for action are:

- (i) waste minimization, reuse and recycling
- (ii) energy efficiency, conservation and management
- ~~(iii) management of fresh water resources~~
- (iv) waste water management
- (v) hazardous substances
- (vi) transport
- (vii) land-use planning and management
- (viii) involving staff, customers, and communities in environmental issues
- (ix) design for sustainability
- (x) partnerships for sustainable development.

The challenge of achieving the aims laid out in this document is not underestimated. It will require fundamental reorientation. However, the costs of inaction will far outweigh those of action. In the short term, damage to the industry's resources will continue and businesses may face increased regulatory or economic penalties – particularly in the wake of the United Nations follow-up to the Rio process. In the longer term, Travel & Tourism's future development will depend on the actions taken now in support of Agenda 21.

DEFINITIONS

Travel & Tourism

Travel & Tourism comprises the activities of persons travelling to and staying in places outside their usual environment for not more than one consecutive year for leisure, business, and other purposes.

Sustainable development

Development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs (Brundtland Commission).

Improving the quality of human life while living within the carrying capacity of supporting ecosystems ... If an activity is sustainable, for all practical purposes it can continue forever (IUCN, UNEP, WWF).

Environment

The physical and biological resources of the planet, on which human communities depend for their survival.

Sustainable tourism

Sustainable tourism development meets the needs of present tourists and host regions while protecting and enhancing opportunity for the future. It is envisaged as leading to management of all resources in such a way that economic, social, and aesthetic needs can be fulfilled while maintaining cultural integrity, essential ecological processes, biological diversity, and life support systems (World Tourism Organization).

Sustainable tourism products are products which are operated in harmony with the local environment, community, and cultures, so that these become the permanent beneficiaries not the victims of tourism development.

part one: introduction

1 AGENDA 21 AND THE TRAVEL & TOURISM INDUSTRY: A SUMMARY ANALYSIS

Humanity is confronted with major disparities within and between nations and a deepening of hunger, poverty, illiteracy, and ill health. The ecological consequences of ozone depletion, climate change, soil degradation, deforestation, loss of biodiversity, and air, water, and land pollution threaten our future. The development gap between the industrialized and developing countries has widened and the number of people living in poverty has not diminished. More than 1 billion people in the developing world live without

adequate food, health care, education, and housing, while those in developed countries consume most of the world's resources.

Sustainable development and enhancement of the environment are priority issues that affect not only the global population but also world economic growth. During the last three decades, concern has been mounting over the continued deterioration of the environment evidenced by local area smog, ozone depletion, deforestation, desertification, and other phenomena. Should this

Figure 1 Disparities between nations

Source: The Earth Council 1994

disruption of the global ecological balance continue, it could jeopardize the Earth's life-sustaining qualities and, eventually, lead to both ecological and economic catastrophe.

What is Agenda 21?

Agenda 21 is a comprehensive programme of action adopted by 182 governments at the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), the Earth Summit, on 14 June 1992. It provides a blueprint for securing the sustainable future of the planet, from now into the twenty-first century. It is the first document of its kind to achieve widespread international agreement, reflecting a global consensus and political commitment at the highest level.

The Agenda is grouped around a series of themes, comprising 40 chapters and 115 separate programme areas, each of which represents an important dimension of an overall strategy for global transition to more sustainable development-practices. The chapters build up a comprehensive list of actions. These actions address the issues of environmental protection and human development in an integrated manner and include incentives and concrete measures to reduce the inequalities between rich and poor nations, stimulate the economies of developing countries, eliminate poverty, reduce use of earth's natural resources, and reduce the unsustainable rates of population growth that threaten both development and the environment.

What it means

This broad programme of action was adopted by all 182 countries attending the meeting. It is perhaps the most complex document ever negotiated at an international conference. While not legally binding, Agenda 21 has moral and practical force. Its greatest strength lies in the fact that it was not produced by experts for government consent but rather was negotiated, word by word, by representatives of the governments which will be responsible for its implementation.

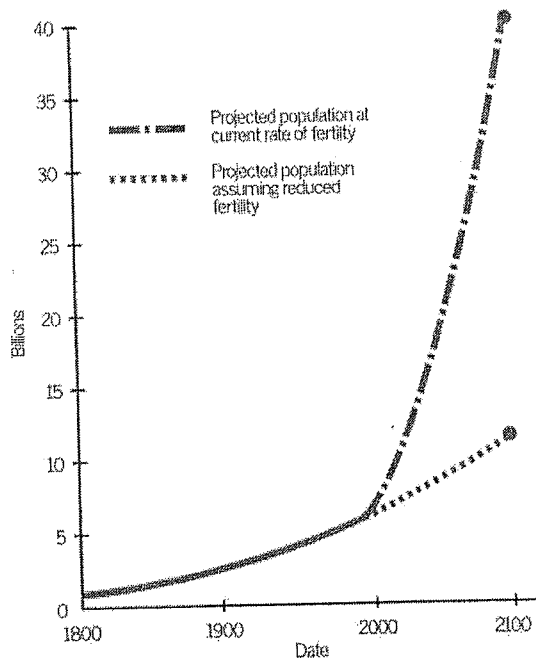
In essence, Agenda 21 represents a commitment to an important strategic thrust, which now requires specific initiatives from all levels of society and from business communities. Without commitment from these groups, the objective set by the document – a sustainable future for all – will not be achieved.

Who is responsible?

In short, everyone. Agenda 21 addresses governments, UN agencies, other inter-governmental and non-governmental organizations, civil society groups, business and industry, and the public at large. Each of these groups must be involved in implementing the actions specified by the Agenda in order to ensure success and guarantee the future of our planet. Agenda 21 designates national governments as having most of the responsibility for leading the process. However, a wide range of partnerships will be required for success.

As the world's largest industry, Travel & Tourism has a unique and leading role to play in achieving the aims of the Agenda.

Figure 2 Population growth

Source: Hinrichsen, 'Putting the Bite on Planet Earth'

Core requirements for action

The successful implementation of Agenda 21 requires firm commitment and concerted action within which political, social, and economic commitments are made by all parties and at all levels of society – essentially a 'global partnership'. For such a partnership to be effective, it must be accompanied by new levels of cooperation and increased awareness of environment and development problems within all sectors of government and society.

Implementation of the Agenda requires a major shift in priorities, involving a full integration of sustainable development considerations into economic and social policies and a major redeployment of human and financial resources at national and international levels. In many cases there will be significant benefits from this shift; governments will spend less on ill health and face lower clean-up costs; businesses will experience cost savings from more efficient resource use; tourism destinations will enjoy long-term success; finally, our children will be guaranteed a sustainable future.

Agenda 21 for the Travel & Tourism Industry describes the actions required from the Travel & Tourism industry. While these actions may seem daunting, the consequences of inaction could be serious, bringing, in the short term, an increase in regulatory or economic penalties on businesses and potentially irreversible damage to the landscapes, wildlife, monuments and buildings, and cultural diversity on which the industry depends. In the long term, inaction could result in environmental and economic catastrophe.

Tools for achievement

The Agenda identifies three core tools which can be used by governments to achieve its objectives:

- (i) introduction of new, or strengthening of existing, regulation, to ensure the protection of human health and the environment; regulation is seen as playing a supporting role in the Agenda, developed only where other

measures are less likely to bring improvement or where health or the environment can be irretrievably damaged

- (ii) use of free market mechanisms, by which the price of goods and services should increasingly reflect the environmental costs of resource inputs, manufacture, use, recycling, and disposal subject to country-specific conditions; developed by governments in discussion with industry, these tools are identified as having considerable potential to bring about improvements in the areas of waste minimization, water management, and energy management; in developed countries, such tools are likely to result in price increases for some of these services

- (iii) industry-led voluntary programmes, which aim to ensure responsible and ethical management of products and processes from the point of view of health and safety and environmental aspects; such programmes should be guided by appropriate charters and codes of conduct and integrate environmental considerations into all elements of business planning and decision-making, fostering openness and dialogue with employees and the public.

While these tools are not new, the emphasis on the latter two is unusual. The Agenda does not specify the circumstances under which these instruments should be used, nor indeed the most effective combinations. These decisions lie with individual governments. To a large extent, the tools used will be dictated by individual programmes developed within and between sectors.

Travel & Tourism: leading the way

Travel & Tourism is the world's largest industry, transporting more than 528 million people internationally and generating US\$322,000 million in receipts in 1994 (World Tourism Organization 1995). It is a major economic force, generating in 1995 an estimated US\$3.4 trillion in gross output, creating employment for 211.7 million people,

The framework for sustainable development to be established by the Travel & Tourism industry should be based on the Rio Declaration on Environment and Development, from which the following guiding principles flow:

- Travel & Tourism should assist people in leading healthy and productive lives in harmony with nature
- Travel & Tourism should contribute to the conservation, protection, and restoration of the Earth's ecosystem
- Travel & Tourism should be based upon sustainable patterns of production and consumption
- nations should cooperate to promote an open economic system, in which international trade in Travel & Tourism services can take place on a sustainable basis
- Travel & Tourism, peace, development, and environmental protection are interdependent
- protectionism in trade in Travel & Tourism services should be halted or reversed
- environmental protection should constitute an integral part of the tourism development process
- tourism development issues should be handled with the participation of concerned citizens, with planning decisions being adopted at local level
- nations shall warn one another of natural disasters that could affect tourists or tourist areas
- Travel & Tourism should use its capacity to create employment for women and indigenous peoples to the fullest extent
- tourism development should recognize and support the identity, culture, and interests of indigenous peoples
- international laws protecting the environment should be respected by the Travel & Tourism industry.

producing 10.9 per cent of world gross domestic product (GDP), investing US\$693.9 billion in new facilities and equipment, and contributing more than US\$637 billion to global tax revenue. By 2005, it is estimated that the industry will have expanded its global role, generating US\$7.2 trillion in gross output, creating employment for 305 million people, producing 11.4 per cent of world GDP, investing US\$1,613 billion in new facilities and equipment, and contributing more than US\$1,369 billion in tax revenue (WTTC, *New Economic Perspective*).

With this position in the world economy, Travel & Tourism has a moral responsibility to take the lead in making the transition to sustainable development. It also has a vested interest in doing so. The product that Travel & Tourism packages and sells ultimately relies on clean seas, pristine mountain slopes, unpolluted water, litter-free

streets, well-preserved buildings and archaeological sites, and diverse cultural traditions.

Despite Travel & Tourism's economic significance and its dependence on environmental quality, it is mentioned in only a few sections of Agenda 21. Chapter 11, for example, advocates that governments 'promote and support the management of wildlife [and] ... ecotourism'; chapter 17 states that 'coastal states should explore the scope for expanding recreation and tourist activities based on marine living resources'; chapter 36 calls for countries to 'promote, as appropriate, environmentally sound leisure and tourism activities ... making suitable use of museums, heritage sites, zoos, botanical gardens, national parks, and other protected areas' (Johnson ed, *The Earth Summit*).

The emphasis is on the potential of speciality, nature-orientated, and, by definition, low-capacity tourism ('ecotourism') to bring about environ-

mental improvement. However, ecotourism, in its strictest sense, can only account for a small proportion of the global tourism market; current estimates vary between 3 and 7 per cent. According to the widely accepted World Tourism Organization definition, Travel & Tourism includes both domestic and international travel for business, social, cultural, religious, recreational, and holiday purposes. Focusing attention on ecotourism alone will fail to realize the industry's huge potential for worldwide improvements. The real benefits lie in making all Travel & Tourism sustainable.

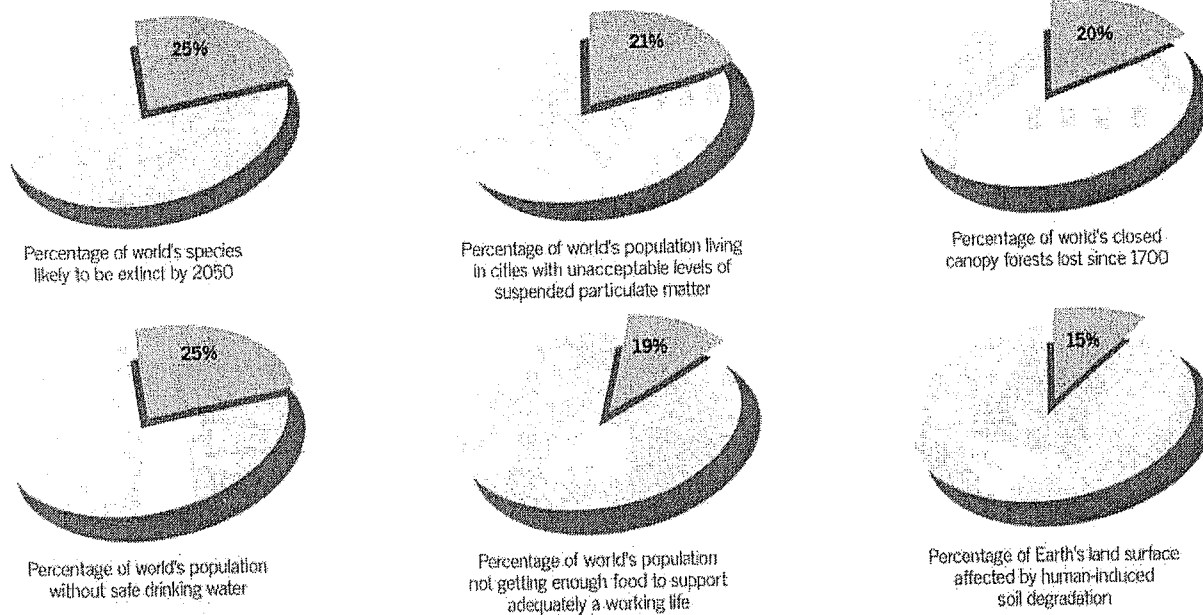
An action programme for Travel & Tourism

Agenda 21 specifies actions that industry can take to bring about sustainable development and ways in which governments can facilitate this process. This document translates the Agenda into an action programme for the Travel & Tourism industry. It aims to help government departments

with responsibility for Travel & Tourism, national tourism administrations (NTAs), representative trade organizations, and Travel & Tourism companies fulfill their potential to achieve sustainable development at local and national levels. It lays out the key objectives for achievement by the year 2005. Implementation of its recommendations will go some way towards harnessing the power of Travel & Tourism to:

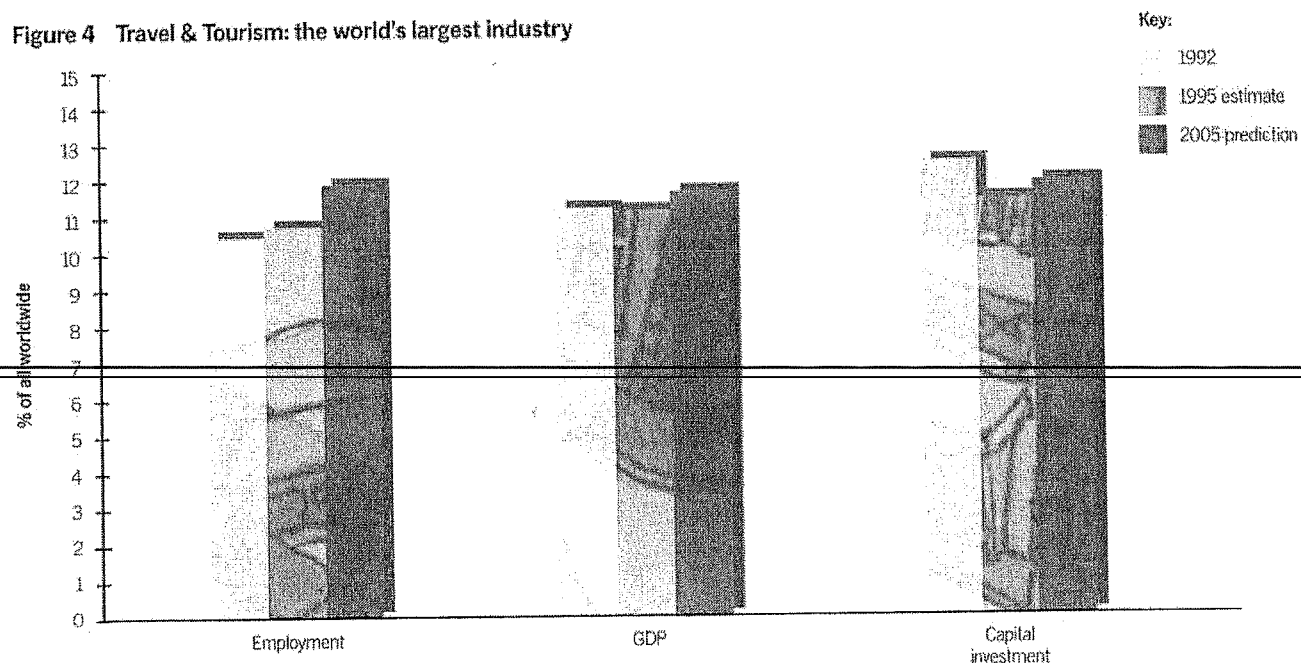
- create economic value for resources whose conservation would otherwise be seen as having no financial value; such resources include wildlife, such as lions and whales, natural areas, such as forests and wilderness areas, built heritage, such as the Taj Mahal and Angkor Wat, and cultural heritage, such as traditional ways of life
- provide the incentive and means for environmental enhancement of areas such as city centres and old industrial sites, including the creation of employment in these areas

Figure 3 Deterioration of the environment

Source: IUCN, UNEP, WWF, *Caring for the Earth*

Figure 4 Travel & Tourism: the world's largest industry

Source: WTTC, United Kingdom Travel & Tourism

- establish essential infrastructure, such as water treatment plants, for residents as well as visitors; this may, in turn, stimulate other economic activity
- research and develop environmentally sound technology and techniques which can be transferred to other companies and countries and to host communities
- use communication opportunities with customers and host communities to pass on the messages and practices of sustainable development
- provide an environmentally sound growth alternative for developing countries and island states, which can help them attain sustainable development patterns
- lead other industries in the adoption of business practices that contribute toward sustainable development by asking suppliers to provide environmentally benign products and exchanging information and ideas on sound environmental management.

part two: a framework for action

2 RESPONSIBILITIES OF GOVERNMENT DEPARTMENTS, NATIONAL TOURISM AUTHORITIES, AND REPRESENTATIVE TRADE ORGANIZATIONS

Introduction

This chapter discusses the role to be played by government departments with responsibility for Travel & Tourism, national tourism authorities (NTAs), and representative trade bodies.

Travel & Tourism falls within the remit of a range of government departments, including ministries of tourism, transport, trade, the environment, etc. All these departments will have a contribution to make to the development of a sustainable Travel & Tourism industry.

NTAs are usually government departments, although this is not the case in all countries. Traditionally, NTAs have been responsible for marketing, planning, and advising central government on Travel & Tourism issues. In this capacity, it is likely that many of the tasks required to facilitate the transition to sustainable development will fall to them.

Representative trade organizations usually have a membership of Travel & Tourism companies and provide a voice for these companies on a national and international level. They are ideally placed to facilitate partnerships between government and industry. They can promote the benefits of the sustainable development concept to their members and, equally, represent the needs of their members to governments and help to develop practical supporting policies for the achievement of a sustainable tourism industry.

In recent years, the distinctions between NTAs and representative trade organizations have begun to blur. NTAs now frequently include representa-

tives from and provide advice to Travel & Tourism companies, alongside their more traditional activities. Meanwhile, trade organizations are increasingly taking on some of the traditional functions of NTAs, such as acting in an advisory capacity to governments on Travel & Tourism policy. Because of the overlap between the roles of government departments, NTAs, and trade organizations, it has been decided to address them together in this chapter; in many ways, the parts they will play in implementing Agenda 21 will be similar.

This chapter presents an overall aim and specifies nine priority areas for action by the year 2005. For each area, an objective is stated and a series of actions that will help to achieve the objective are listed. This chapter does not provide practical advice in carrying out the actions. Appendix 3 lists some of the practical resources available and gives contact details for organizations which can provide further help.

It is not expected that every organization will find every one of these objectives and actions relevant. Organizations should select those which are relevant to them, can be tackled within current budgetary constraints, and are likely to bring about the greatest improvement.

It should also be remembered that partnerships will be needed to carry out many of these actions. While a single organization can make significant improvements, the aim of sustainable tourism development will only be realized through cooperation between all those involved in the Travel & Tourism industry worldwide.

The overall aim: developing a sustainable tourism programme

Aim: to establish systems and procedures to incorporate sustainable development considerations at the core of the decision-making process and to identify actions necessary to bring sustainable tourism development into being

Sustainability is a long-term aim but the foundations for a sustainable future need to be laid immediately. Before any of the objectives listed below can be achieved, an overall framework or plan for a sustainable tourism programme needs to be developed, discussed, and agreed. The aim of the plan is to establish procedures to incorporate sustainable development considerations into all decisions made by the organization. The priority areas and objectives can then be approached within the context of the overall framework.

The process required to incorporate sustainable development concepts into decision-making is summarized in figure 5. The steps involved are:

- (i) secure the commitment of top management to the concept of sustainability
- (ii) communicate to all staff the intention to develop a sustainable tourism programme

and the objectives of such a programme

- (iii) assess the environmental, economic, social, and cultural impacts of tourism in the region
- (iv) prioritize areas for action, focusing on the priority areas identified by Agenda 21 and specified in the pages that follow.

For each priority area identified, the steps will then be:

- (v) establish realistic, achievable targets for each priority area; targets should be specific and clearly expressed (for example, all school-children to receive at least one hour's environmental education by year end) and should include a timescale for achievement
- (vi) designate the principal organizations responsible for achieving each target specified and the partnerships that will be needed
- (vii) implement action programmes
- (viii) monitor progress by comparing actual performance with targets
- (ix) report internally and externally.

The process of setting, monitoring, and resetting targets will be continuous. As more countries

Experiences from around the world

Some organizations have already made progress in establishing a framework for sustainable development. The Finnish Tourist Board, for example, has issued *Sustainable Tourism: The Challenge of the 1990s for Finnish Tourism*, which lays out principles for tourism development, objectives for the next decade, and the organizations responsible for achieving the objectives. The document specifically focuses on the need to build effective partnerships between all those involved in tourism.

The US Travel Data Centre, the Travel Industry Association of America, and the Discover America Implementation Task Force

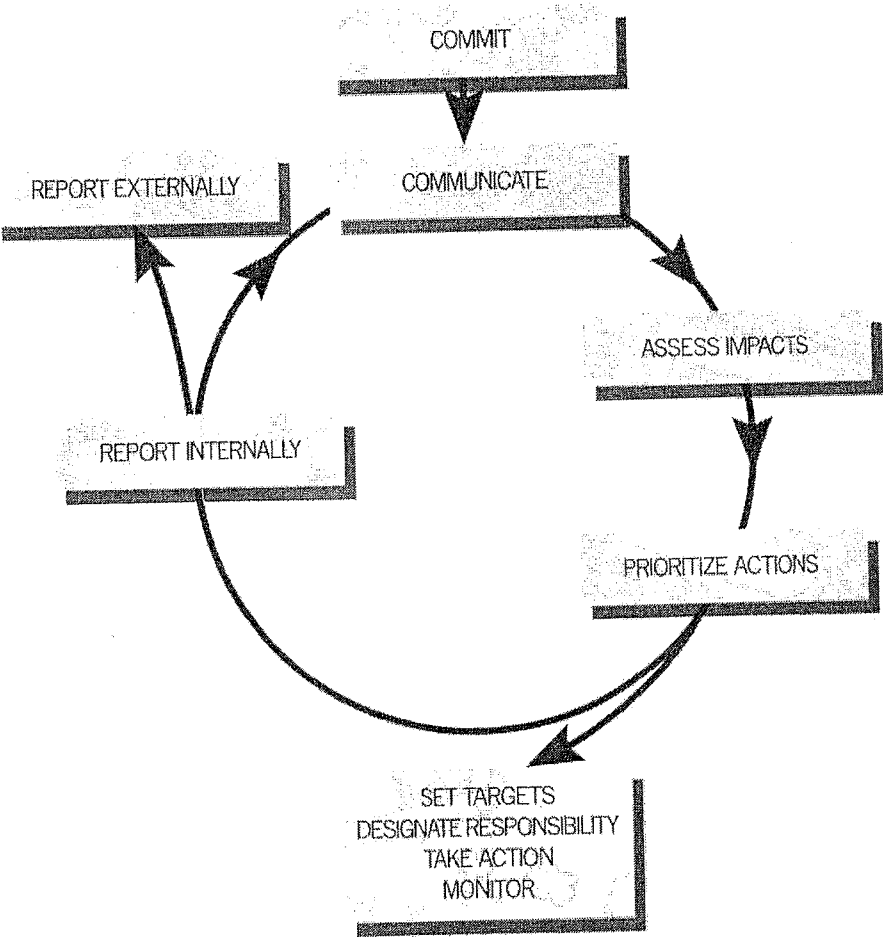
have identified priorities for action in their comprehensive report, *Discover America*. This lays out the challenges and opportunities for Travel & Tourism, including recommended actions for industry and government.

The Philippines Government has drawn up a comprehensive tourism development plan as part of its drive to increase tourism income and benefits to society while protecting the environment. The plan identifies actions in the following areas: the economic environment, the socio-cultural environment, and the physical environment. It identifies short- and long-term targets and implementing bodies for each of the actions specified.

develop sustainable tourism programmes, targets may be based on international comparison. Throughout this process, it should be recalled that the organization is not alone. Other departments of the government, often with greater resources at their disposal, are also seeking to implement Agenda 21, as are industry and trade organizations. The review of Agenda 21 issues (specified at (iii)

above) should form part of a wider national review, to help identify what opportunities exist and where additional resource needs are most urgent. In order to save scarce resources, the organization should try to avoid overlapping with work of other partners in the process, intervening where it has clear institutional responsibilities or where there are gaps in existing policies or programmes.

Figure 5 Developing a sustainable tourism programme

Priority area i: assessing the capacity of the existing regulatory, economic, and voluntary framework to bring about sustainable tourism

Objective: to assess current regulatory, economic, and voluntary provision for sustainable tourism and to develop – or advise on the development of – policies that will facilitate the achievement of sustainable tourism.

Sustainable tourism will require changes from all involved in the Travel & Tourism industry. The organizations addressed here can play a crucial role by participating in the development of policies that will help to ensure that these changes occur. To influence regulation, it will be necessary to form partnerships with the relevant authorities. Minimum standards are likely to be found in building regulations, planning laws, and health and safety regulations. Where they are not specified, it will be necessary to assess both the minimum standards desirable and the policing measures required to enforce them.

Government departments, NTAs, and trade organizations will need to:

- assess the adequacy of the current regulatory (international and national) and voluntary framework for achieving the aims specified for the overall programme for sustainable tourism; areas in which policies and sustainable objectives are at odds will need special attention to resolve conflict
- develop partnerships with the relevant authorities and the Travel & Tourism industry to assess the best range of regulatory, economic, and voluntary instruments to bring about sustainability and the most appropriate circumstances for each mechanism or combination of mechanisms; a full assessment of the economic, social, and environmental implications of each measure should be undertaken prior to agreement; where taxation is used, it should be

fiscally neutral in order to realize tourism's potential to bring about environmental improvement combined with economic development

- use economic instruments to:

- include in the price of goods and services the cost of any environmental damage caused during product manufacture, use, and disposal

- provide cost benefits to companies implementing waste minimization procedures and utilizing recycled and recyclable products

- ensure that the real price of energy consumption is reflected in the final consumption cost, thus benefitting companies which minimize energy use

- take a precautionary approach to the use and management of potentially hazardous substances by enforcing the 'polluter pays' principle, developing labelling schemes to ensure correct handling and disposal, and using incentives to phase out potentially hazardous substances that pose an otherwise unmanageable risk to human health and/or the environment

- assess the most appropriate incentive systems to reward good environmental practice within the Travel & Tourism industry

- encourage responsible entrepreneurship through industry codes of practice, in preference to costly regulation, supporting, in particular, programmes that include built-in reporting mechanisms

- establish a 'sustainable tourism' panel to facilitate the development of partnerships – between large, medium, and small stakeholders and between developed and developing countries – to exchange experiences about appropriate supporting policies for Travel & Tourism.

Experiences from around the world

The authors are not aware of cases of the organizations addressed in this chapter examining the regulatory structure as a basis for implementing Agenda 21 or defining the minimum regulatory standards necessary to protect the environment. This is clearly an area for development over the next five years.

There has, however, been considerable activity in the development and implementation of codes of conduct. A recent survey undertaken by the United Nations Environment Programme (Industry and Environment / Programme Activity Centre) found that more than 100 such codes now exist for industry, national tourism administrations, and travellers. Examples include the codes developed by the Tourism Industry Association of Canada, the English Tourist Board, the World Travel & Tourism Council,

Annapurna Conservation Area, and the American Society of Travel Agents.

Some governments and NTAs have developed economic mechanisms with the aim of improving environmental performance. For example, such mechanisms have been used to ensure that tour operators protect the environment on which they rely in protected areas in

New Zealand, the Great Barrier Reef Marine Park in Australia, and many of the US national parks. In New Zealand, permit and incentive schemes have been combined to bring environmental improvement. This country has also brought all its environmental regulation together under the Natural Resources Management Act, making it easier to understand – for both regulators and companies – and to incorporate into day-to-day operations.

Priority area ii: assessing the economic, social, cultural, and environmental implications of the organization's operations

Objective: to examine the internal operations of the organization in order to assess the implications of its own activities for sustainable development.

No organization can exhort the values of sustainable tourism until it can be sure that it has assessed the implications of its own operations for the transition to sustainable development. To achieve this, it needs to review the economic, social, cultural, and environmental impacts of its operations and devise improvement plans to:

- use resources, such as energy and water, to maximum efficiency
- treat waste water adequately before discharge or, wherever possible, recycle and reuse it within the operation

- minimize waste generation through programmes to reduce consumption, reuse products, and recycle materials wherever possible; unavoidable waste products should be disposed of responsibly
- reduce use of potentially hazardous substances to a minimum and dispose responsibly of unavoidable wastes and residues
- encourage staff to use 'soft' forms of transport (cycling, walking, etc) wherever possible
- adopt policies and programmes to offer equal employment opportunities, especially with regard to the needs of women and indigenous peoples
- communicate environmental messages to staff and clients to help bring about more sustainable forms of consumption
- ensure that the organization's marketing gives a true representation of destination character and advises clients on how they can help conserve its unique environmental and cultural qualities.

Experiences from around the world

In 1994 the World Travel & Tourism Council launched GREEN GLOBE, a worldwide environmental management and awareness programme for the Travel & Tourism industry, open to companies of any size, type, and location committing to improvements in environmental practice. The programme is supported by a series of packages designed to help staff at all levels bring about environmental improvements.

A number of NTAs, including SATOUR (the South African tourist board), the Ministry of Tourism of the Bahamas, Jersey Tourism, and the Belize Ministry of Tourism, have joined this programme.

In addition, 22 representative trade organizations have become Industry Associates of the programme and will raise awareness of the issues among their members.

Priority area iii: training, education, and public awareness

Objective: to educate all stakeholders in Travel & Tourism about the need to develop more sustainable forms of tourism and to provide them with the necessary skills to carry out tasks in this respect.

Poorly managed tourism can lead to environmental and cultural damage and ultimately economic decline. In most cases, this is due to ignorance rather than design. Training and educating the managers of today and tomorrow is a fundamental step toward the achievement of the aims of Agenda 21.

This training has two elements. Firstly, it is essential that awareness is raised about the nature and scale of sustainable development issues. Secondly, the skills required to bring about sustainable tourism need to be taught. The organizations addressed in this chapter have an important role to play in the first element but are less likely to have the expertise to provide the second.

The nature of the Travel & Tourism industry means that it is also ideally placed to raise public awareness of environmental issues, by taking advantage of opportunities to communicate with host communities and tourists, as well as staff. Government departments, NTAs, and trade organizations can do much to facilitate and promote this role.

To improve performance in this priority area, organizations should:

- work with the government department responsible for education and with other relevant authorities to ensure that environmental and sustainable development issues are included in school courses and, particularly, in higher education courses in tourism
- work with companies of all sizes to form training networks and facilitate the exchange of appropriate training materials; such networks should focus particularly on helping smaller tourism companies and those in developing countries
- work with Travel & Tourism companies and organizations to provide appropriate environmental management skills to those currently involved in the industry at all levels; while the organization is unlikely to be able to provide such training directly, it should collect and disseminate information on recognized environmental training courses or accredited trainers
- encourage companies to spread the message of sustainability to customers, communities, and suppliers
- work with the industry to develop in-service courses leading to a recognized qualification in environmental management in Travel & Tourism.

Experiences from around the world

The World Tourism Organization's worldwide Network of Education and Training Centres (14 centres located in all the world regions) exists to promote quality in tourism and education and training as well as to promote strategic partnership between the public and private sector on Agenda 21 lines. Recently, the Network has taken an active part in organizing training seminars on sustainable tourism development. In addition, the World Tourism Organization has worked with NTAs in India, Brazil, and Russia to develop a course on 'Planning for Sustainable

Tourism Development at the Local Level'. The course provides comprehensive coverage of developing appropriate products for sustainable tourism and trains participants to spread the message to their colleagues when they return to work.

In 1994, WTTC established a Human Resources Centre to examine the overall training requirements of the industry and so help to ensure that the managers of tomorrow are equipped with the skills needed to bring about a sustainable industry.

Priority area iv: planning for sustainable tourism development

Objective: to develop and implement effective land-use planning measures that maximize the potential environmental and economic benefits of Travel & Tourism while minimizing potential environmental or cultural damage.

Tourism has huge potential to bring economic prosperity and environmental improvement to the destinations in which it operates. Poorly planned and managed tourism can, however, harm the very resources on which it is based. Environmental and cultural degradation can be avoided by the adoption and enforcement of appropriate planning measures. The organizations addressed in this chapter are ideally placed to advise on the development of such planning measures and to facilitate discussion with all other stakeholders so as to achieve consensus on their enforcement.

In this area, government departments, NTAs and, where appropriate, trade organizations should:

- work with local and regional planning authorities to raise awareness of the potential problems associated with poor tourism planning and management
- advise local authorities on the components of a sustainable tourism destination by providing guidance, such as that contained in the World Tourism Organization publication, *Sustainable Tourism Development: A Guide for Local Planners*
- guide tourism development in particularly sensitive or protected areas; in some instances, this may include recommending a full environmental impact assessment prior to the development decision or even advising against any development

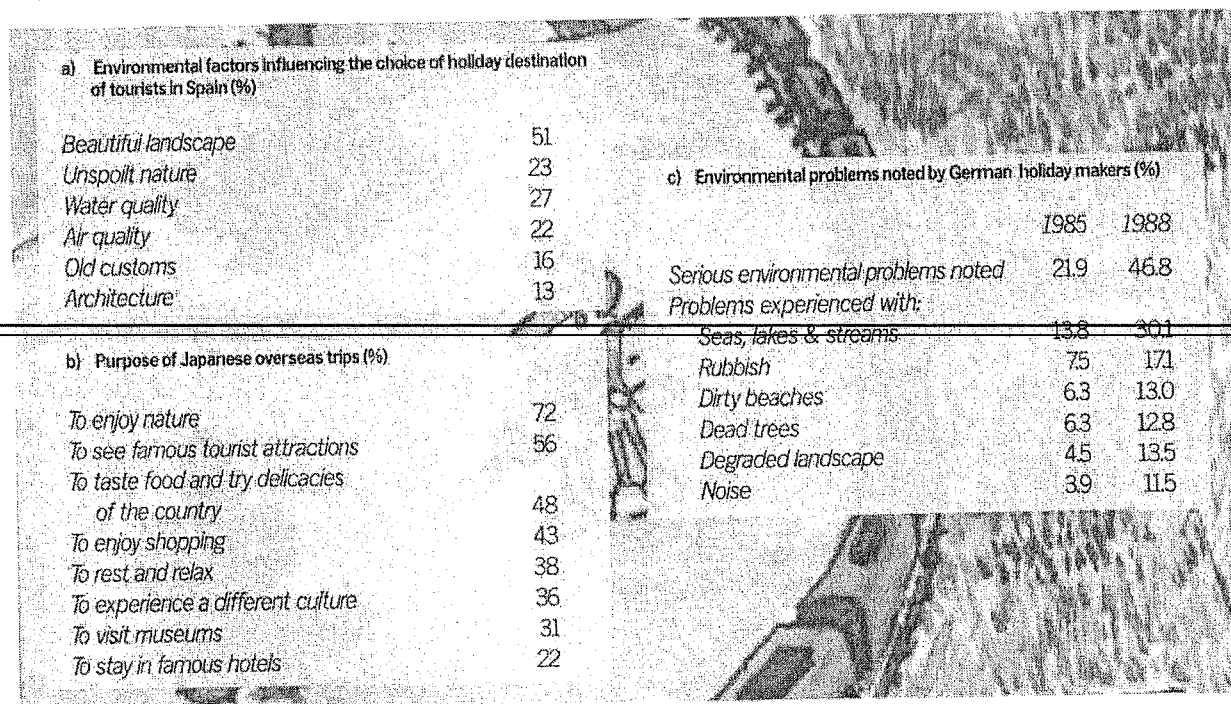
Experiences from around the world

The benefits of tourism have made Bermuda one of the world's most affluent countries and the Government and people are keen to preserve the unique features of the destination, which attracts over 500,000 tourists a year. A regulatory planning framework has been established, which restricts resident households to ownership of one car, prohibits rental cars, restricts the number of ships permitted in the harbour, provides legal protection for whales, dolphins, marine turtles, and corals of all types, including heavy fines for anglers or dive boat operators who damage reefs. Neon signs are prohibited and building regulations specify that new buildings must be no higher than two storeys and must utilize local architectural style. National parks and nature reserves have been established and a network of trails allows visitors to explore without damaging the delicate ecology.

The Tourism Council of Australia (formerly known as the Australian Tourism Industry Association) has produced comprehensive *Environmental Guidelines for Tourism Developments*. These help developers identify the physical, biological, and socio-economic factors which should be considered prior to development. They also help facility managers to monitor performance in the areas of noise, water and air quality, construction and maintenance, and cultural issues.

The World Tourism Organization and UNEP have published *Guidelines for the Development of National Parks and Protected Areas for Tourism*, which gives examples of planning processes used around the world and develops principles for sustainable tourism management in protected areas. The Federation of Nature and National Parks in Europe's *Loving Them to Death? Sustainable Tourism in Europe's Nature and National Parks* gives similar guidance for park managers in Europe.

Figure 6 The environment and tourist perceptions

Source: Boers and Bosch, *Earth as a Holiday Resort* (a); Poon, *Tourism, Technology* (b); Jenner and Smith, *Tourism Industry and the Environment* (c)

- ensure that planning regulations, measures, or guidelines are implementable and capable of effective policing through voluntary or regulatory means
- help local and regional authorities to assess destination 'capacity' as regards the availability of critical resources (land, water, energy, infrastructural provision, etc), environmental factors (ecosystem health and biodiversity), and cultural factors
- in the area of transport:
 - develop and promote cost-effective, efficient, less polluting transport systems
 - work with local authorities and companies to ensure efficient operation of public transport and maintenance of transport infrastructure
 - ensure that new tourism developments are located in areas well served by high-occupancy public transport or where provision of such transport is included as part of the planning proposal
- work with government departments, communities, and Travel & Tourism companies to provide safe cycleways and footpaths for tourist and resident use and to implement other measures to reduce the need to use private motor vehicles for travel to and within the holiday destination
- devote attention to efficient transport management, especially as regards air and road transport
- integrate land-use and transport planning to reduce transport demand
- ensure that tourism and coastal development are complementary rather than conflicting by advising on the adoption of suitable policies, such as the Global Blue Flag, to conserve and enhance bathing beaches used by tourists
- use tourism as a tool for socio-economic development and environmental protection in sensitive areas such as coastal zones, mountainous regions, and areas of great biological diversity.

Priority area v: facilitating exchange of information, skills, and technology relating to sustainable tourism between developed and developing countries

Objective: to communicate the lessons of sustainable tourism between developed and developing nations.

This is perhaps the area in which the organizations addressed here can make the most immediate contribution to sustainable tourism development.

Many have some experience of developing sustainable tourism products or programmes and exchanging these experiences – good and bad – will help to communicate the ways in which sustainable tourism can be achieved. It is particularly important that this exchange takes place between developed and developing nations and especially between countries where tourism has not been sustainable and those where tourism is a new industry.

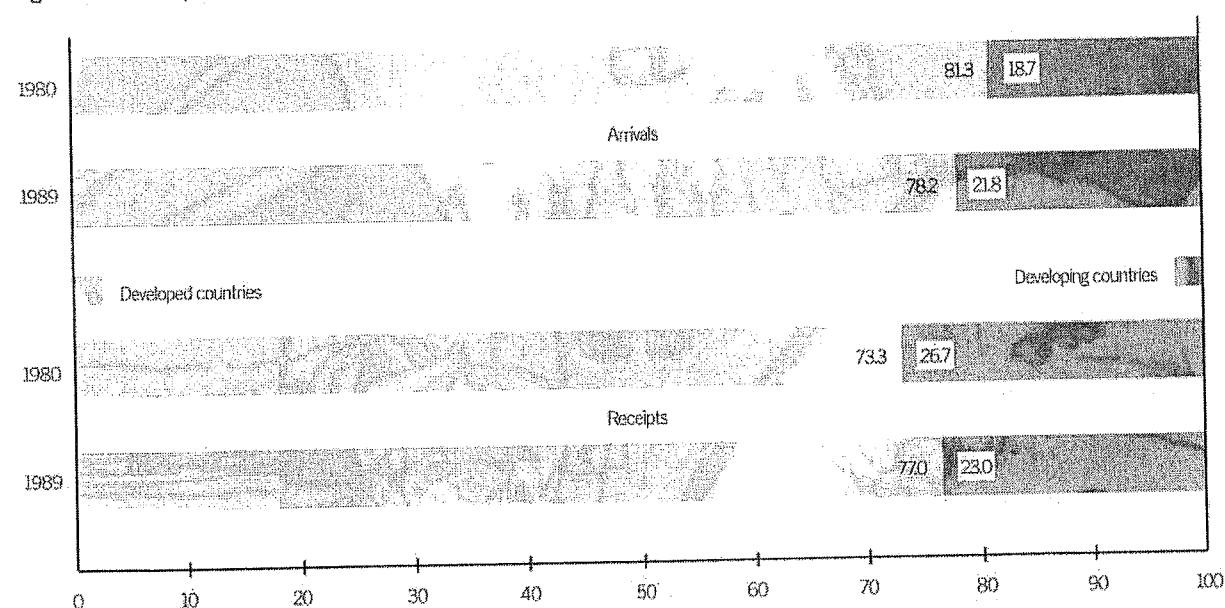
In this area, government departments, NTAs, and trade organizations should:

- contribute experiences of sustainable development to resource centres such as the World

Travel & Tourism Environment Research Centre's database of good environmental practice

- develop partnership programmes with less developed countries to advise on the components of sustainable tourism
- work with the Travel & Tourism industry and especially transnational companies to advise on 'cleaner technology' for tourism
- provide information to other organizations about useful resources and programmes, such as the World Tourism Organization's Guide for Local Planners and GREEN GLOBE
- host seminars and practical workshops on environmental responsibility for other government departments, NTAs, and trade organizations
- advise developing countries on sources of funding and grant aid for the design and development of sustainable tourism programmes; where such funding does not exist, work with appropriate government departments to make overseas funding available for sustainable tourism programmes.

Figure 7 Developed and developing countries in international tourism (% share)

Source: The Earth Council 1994

Experiences from around the world

Conferences and seminars provide an effective means to facilitate information exchange between developed and developing countries. The GLOBE series of trade fairs have been particularly useful, bringing together NTAs, multinational companies, smaller tourism companies, government departments, industry in general, and academia. Tourism Canada played a major role in hosting the Tourism Stream of GLOBE, forming many fruitful partnerships and introducing the concept of sustainable tourism, as well as laying out a challenge for the Travel & Tourism industry to meet over the next decade.

Trade organizations have also done much to facilitate the exchange of good practice. Awards, such as the ASTA/ *Smithsonian Magazine* award for good environmental practice in the tourism

industry or the British Airways Tourism For Tomorrow Awards in partnership with the British Tourist Authority and Federation of Tour Operators, raise awareness globally about the issues. They provide a useful forum for communicating experiences of developing sustainable tourism products, publicizing these to literally millions of people.

Partnerships between government tourist authorities or trade organizations provide another effective way to exchange information. The Tourism Council of the South Pacific, for example, compared the tourism experiences of member countries (Cook Islands, Fiji, Kiribati, Niue, Papua New Guinea, Solomon Islands, Tonga, Tuvalu, Vanuatu, and Western Samoa) and produced guidance for further tourism developments.

Priority area vi: providing for the participation of all sectors of society

Objective: to ensure that all sectors of society, including women, indigenous peoples, the young and the old, are given an opportunity to participate in sustainable tourism development.

Implicit in the concept of sustainable development is that of equity between generations and between peoples. The labour-intensive nature of the Travel

& Tourism industry means that it can play a key role in this area. Government departments, NTAs, and trade organizations can take the following actions to ensure that opportunities are provided for all sectors of society equally:

- promote the participation of women and indigenous people in appropriate forms of tourism development
- ensure that participation of indigenous people in tourism is appropriate to their society and culture
- ensure that women, indigenous peoples, the young, and the old have access to training and promotional opportunities
- work with companies and the department of education to develop appropriate training programmes
- provide advice to regional authorities on working with local communities.

Experiences from around the world

Tekax is a city and group of villages on the Yucatan Peninsula of Mexico which was badly damaged by Hurricane Gilbert in 1988. During the reconstruction, the ruins of a Mayan city were found. Such a discovery has huge potential for tourism and it was agreed from the outset that the people of the area should participate in the development in order to maximize economic benefits.

With the assistance of local and federal authorities and the tourist administration excavation of the site was undertaken. Local business people and members of the local community formed groups to examine ways of using the site to facilitate economic development and environmental protection.

An action plan identified a number of key strategies for tourism development, including the designation and protection of the zone as of archaeological significance, a programme of education for the local community regarding the importance of protecting the Mayan site,

improved water source provision, agricultural diversification through tourism, and training for these new industries. This plan is now being implemented. A small hotel to accommodate visitors will use local materials and design and be staffed by members of the local community.

There are many other examples of initiatives in this area. For example, the MEDNET initiative in Malta, led by Friends of the Earth, has hosted workshops for local people to define community concerns about the tourism industry and recommend appropriate actions to improve involvement. The CAMPFIRE project in Zimbabwe helps rural villages to develop tourism projects and benefit from the results. The Government of Australia has undertaken work to ensure that indigenous communities participate fully within the tourism industry; in some national parks, Aboriginal people are provided with training to run tourism businesses, are closely involved in the development and in interpretation activities at visitor centres, and are given priority for jobs.

Priority area vii: design of new tourism products with sustainability at their core

Objective: to develop partnerships with the Travel & Tourism industry and local authorities to ensure that new tourism products are designed to be sustainable economically, socially, culturally, and environmentally.

Sustainable tourism destinations will only come into being when all products are designed with environmental, cultural, and socio-economic

criteria in mind. Past mistakes in, for example, Malta, the southern coasts of Spain, and the Italian coast near Romagna have shown that failure to consider the sustainability of tourism can be a costly error. In the experience of these countries and many companies, it is cheaper to design for sustainability and product quality than to try to lure visitors back once they have become dissatisfied and left.

NTAs have a major role to play in this respect, using their promotional activities to feature sustainable developments, providing a central focus for the collection and dissemination of good practice as regards sustainable resort design, identifying areas which could benefit from sustainable forms of tourism development, and rewarding outstanding projects.

Many areas of biological diversity and economic decline can also benefit from the development of sustainable – or ecotourism – products. The challenge here is to ensure that tourists don't 'love nature to death' and that local people do not feel alienated from their culture or environment.

Peace is a prerequisite for a sustainable Travel & Tourism industry and, by facilitating contact and

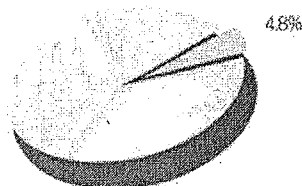
understanding between cultures, well-designed tourism products can make a significant contribution to world peace.

Many initiatives in this priority area will mean working with other government departments, local planners, Travel & Tourism companies, communities, and developers, as appropriate. Government departments, NTAs, and trade organizations can help to ensure that all tourism products are sustainable by taking steps to:

- define the components of a sustainable resort in their area of jurisdiction; in widely diverse environments, it may be more appropriate to provide tools to help local or regional managers take on this role
- work with the relevant authorities and Travel & Tourism companies to develop and implement environmental impact assessment procedures
- ensure that new tourism developments use local materials from sustainably managed sources wherever possible
- ensure that new developments include appropriate provisions for energy, water, waste water, and waste, and that such provisions are considered within building regulations
- develop alternative sources of fresh water or systems to recycle water in tourism areas where fresh water is scarce and work with relevant bodies to provide water on the basis of 'some for all rather than more for some'
- ensure that materials and finishes employed in tourism developments do not harm health or the environment

Figure 8 Disappearing habitats

a) Percentage of Earth's land area protected in 1990

b) Disappearing habitats

Habitat	Loss rate (km ² /year)
Rainforest	46,000
Open (non-tropical) forest	38,000
Farmland (made unproductive through erosion)	70,000

Source: Hinrichsen, 'Putting the Bite on Planet Earth'

Experiences from around the world

The English Tourist Board joined forces with the UK Countryside Commission and Rural Development Commission to help ensure that new products are sustainable. A guide, *Green Light*, was produced to assist companies to adopt more sustainable practices.

In many places, tourism has proven its worth as a way of preserving biological diversity. Protected areas, such as the Great Barrier Reef Marine Park and Antarctica, have long been used to bring income from tourism while protecting the environment. The game parks of Kenya, South Africa, and Zimbabwe have also all used tourism as a means of environmental protection and studies have shown the economic value of conserving wildlife to attract tourists. The Governments of Belize, Brazil, Costa Rica, and Tasmania are among those now investigating ways to develop their tourism industry as a means to conserve the environment and generate economic opportunities for their people.

Tourism can also be of benefit in urban and industrial environments. In the USA, for example, it has provided the incentive to restore the harbour area of Boston, while in Eastern Europe, the potential of tourism to regenerate the Danube Delta area from industrial decline is under investigation.

The UK Government has provided finance through the regional tourist board network for a number of pioneering programmes which focus on the development of more sustainable forms of tourism. Devon Action for Tourism and the Environment is an example of such a programme. It aims to spread the benefits of tourism from the coastal zones to provide economic benefit to inland businesses and communities. It encourages 'soft' forms of transport, such as bus, cycle routes, and walking trails. Cooperation from the communities and local businesses, including bus companies, has helped to make the programme a success.

- ensure that labour-intensive technologies are employed in construction so as to create employment, especially in areas of high unemployment
- ensure that tourist facilities are built to withstand natural disasters such as storms, flooding, earthquakes, avalanches, and landslides
- facilitate information exchange between countries to ensure that in the event of a natural disaster the implications for tourism in the area are fully communicated
- help developers keep abreast of 'cleaner' technology by working with schemes such as UNEP's Cleaner Technology Programme and GREEN GLOBE
- use the potential of the tourism industry to promote peace between nations and peoples
- help consumers to make informed choices about environmentally responsible tourism

products by adopting or developing appropriate and meaningful green labels.

In addition, to ensure that the potential of tourism to protect environments is fully realized, government departments, NTAs, and trade organizations should:

- encourage low-impact forest use
- conserve mountain habitats as sources of water, storehouses of biological diversity, and homes to endangered species, by ensuring proper management of mountain resources for sustainable tourism
- use carefully managed tourism as a tool for the protection of coastal zones
- encourage partnerships between agriculture and tourism to safeguard productive but sub-economic agricultural land
- use tourism as a tool to regenerate urban or industrial environments.

Priority area viii: measuring progress in achieving sustainable development

Objective: to establish realistic indicators of sustainable tourism development, applicable at local and national levels, from which progress can be monitored and assessed.

The effectiveness of sustainable tourism initiatives can only be assessed properly if indicators of sustainable development are established. Such indicators should be applicable to the needs of governments, NTAs, and representative trade organizations themselves, as well as those of local, regional, and national authorities and Travel & Tourism companies. They should provide accurate measurement of the effectiveness of policies and help to highlight issues of potential concern as well as achievements. They must, however, be simple and practical, relying on data that can be readily collected and easily compiled. The development of indicators of sustainable tourism devel-

opment is an area in which international partnerships will be particularly beneficial.

To develop and implement indicators, government departments, NTAs, and trade organizations should:

- consider how available data may be used to assess progress towards sustainable tourism development in their country; useful data may include, for example, tourist numbers, economic benefits of tourism to local communities, availability of water supply, evidence of water contamination, number of companies recycling water, homes with electricity, airport capacity, etc
- work with the World Tourism Organization on its on-going programme to develop a key set of indicators which can be used by local and national authorities
- exchange experiences and indicators with other organizations, especially those in developing countries.

Experiences from around the world

This is a relatively new area for Travel & Tourism and very few organizations have implemented indicators as yet. However, a number of NTAs, including those of Argentina, Canada, France, Malta, Mexico, the Netherlands, Spain, Turkey, and the USA, have participated in the World Tourism Organization programme to develop indicators.

In the Netherlands, the Ministry of Economic Affairs has developed and tested a set of environmental indicators. The aim of the exercise was to find an environmental indicator which would function as a barometer of the health of Travel & Tourism in the same way that economic indicators indicate the health of the economy. Indicators were defined at a macro level, destination level, and consumer level on a range of issues, including tourism demand

and supply, socio-demographic information, landscape information, and physical environmental information (for example, water, air, rubbish, noise/smell). The report of the exercise was submitted to the World Tourism Organization programme mentioned above.

The tourism authorities of the Balearics (Spain) and Rhodes (Greece) have also made significant strides in this area through their participation in the International Federation of Tour Operators (IFTO) ECOMOST initiative. This programme sought to assess levels of tourism impact on communities and the environment and took baseline measures of, for example, water contamination and business attitudes to tourism. These measures have been collated to provide a key series of indicators under each subject heading.

Priority area ix: partnerships for sustainable tourism development

Objective: to develop partnerships to facilitate responsible entrepreneurship.

The quality of the partnerships developed by the organizations addressed in this chapter will dictate the success of their programmes. Many of the actions listed in the preceding sections are likely to represent a significant challenge to these organizations and there will be limits to the real achievements that they can make if they act in isolation. The most effective partnerships are likely to be those developed for mutual benefit.

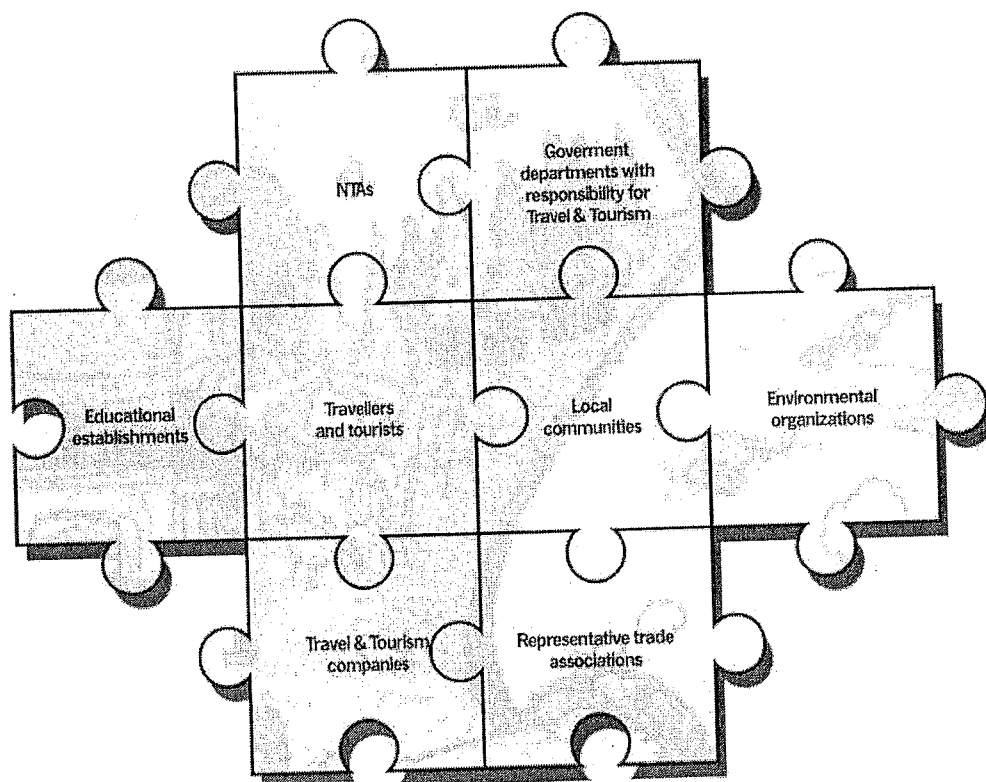
Partnerships between government departments, NTAs, and representative national and international trade organizations will be needed. It is also likely that new working relationships with other government departments will be required in order to ensure that implementation of Agenda 21 for Travel & Tourism fits within the overall govern-

ment sustainable development process. The organizations will therefore need to identify areas of existing or potential conflict between departments or with other stakeholders and undertake a negotiation role to ensure smooth implementation of the sustainable tourism programme. This is where the question of partnership between stakeholders assumes importance and the organizations addressed here are the most appropriate facilitators for many such partnerships.

Government departments, NTAs, and trade organizations can take a number of steps to develop successful partnerships:

- offer a coordinating mechanism between government departments with responsibility for sustainable development, Travel & Tourism, and the environment
- work to ensure that the policies developed and advice offered by government departments to the Travel & Tourism industry is consistent

Figure 9 The structure of the Travel & Tourism industry

Experiences from around the world

Working with companies to encourage responsible entrepreneurship is a major area for action over the next decade, promising significant improvements in environmental performance. Some organizations have already taken actions in this area. For example, the tourist boards of Trinidad and Tobago and Jersey have joined the GREEN GLOBE programme, which will help them to assist companies in developing their environmental strategies. The Finnish Hotel and Restaurant Council has developed guidance for its members in the form of a detailed pamphlet

to help them improve performance in the areas of energy, water, and waste management.

Representative trade organizations are ideally placed to act as an interface between companies and governments. The Tourism Council of Australia, for example, worked closely with government and industry to develop the *Ecologically Sustainable Development Report*. The Hotel, Catering and International Management Association has worked with industry and government to develop working briefs on environmental issues, such as waste paper and CFCs.

- facilitate information exchange between companies and countries to help the industry to develop more sustainable operations and products
- work with governments and companies to halt or reverse protectionism so that the industry can realize its potential for sustainable development
- recommend/introduce incentives and awareness-creation measures to assist the industry to adopt more sustainable procedures
- promote management tools, such as GREEN GLOBE, which encourage responsible entrepreneurship
- encourage all branches of the industry to train people in environmental management
- work with government to ensure that the necessary infrastructure is in place for companies to operate in an environmentally responsible manner (for example, sewage treatment plants, recycling facilities, etc)
- assist the Travel & Tourism industry to adopt suitable targets for energy and materials use reduction, waste minimization, fresh water resources management, and waste water management and to achieve them consistently.

3 RESPONSIBILITIES OF TRAVEL & TOURISM COMPANIES

Introduction

This chapter outlines the role of Travel & Tourism companies in achieving the aims laid out by Agenda 21. It establishes an overall aim of developing a sustainable tourism programme and outlines the process required to build sustainable development issues into the core management function. It then sets out ten priority areas for action by Travel & Tourism companies by the year 2005. For each priority area, an objective is defined and a series of actions which will help to achieve the objective are given. Some companies have already made progress in the priority areas and examples of initiatives are included in the text.

This chapter addresses companies of all sizes in all sectors of the Travel & Tourism industry. Obviously, the actions that are appropriate to a major transnational company (TNC) will differ from those that can be carried out by a small family enterprise working at community level. Equally, some actions will be specific to companies working

in a particular sector. Every company in the industry, however, will be able to do something. For the most part, achieving the objectives will require a reorientation of the way in which companies do business, rather than a massive commitment of resources. Indeed sound environmental management often results in significant savings.

As part of the establishment of the environmental management system, organizations should select the priority areas which are relevant to them, can be tackled within current budgetary constraints, and are likely to bring about the greatest improvement. A similar selection process will be needed to develop targets and actions for each priority area. It should also be remembered that partnerships will be needed to carry out many of the actions suggested in this chapter.

This chapter does not provide practical advice on carrying out the actions. Appendix 3 gives further information on some of the practical resources available.

The overall aim: developing a sustainable tourism programme

Aim: to establish systems and procedures to incorporate sustainable development issues as a part of the core management function and to identify actions needed to bring sustainable tourism into being

The focus of Agenda 21 for business and industry is the consideration of economic, social, cultural, and environmental criteria as an integral part of all management decisions, rather than an add-on element of existing programmes. Such integration means that all company activities, from marketing and sales through to maintenance and repairs, are affected by the environmental programme.

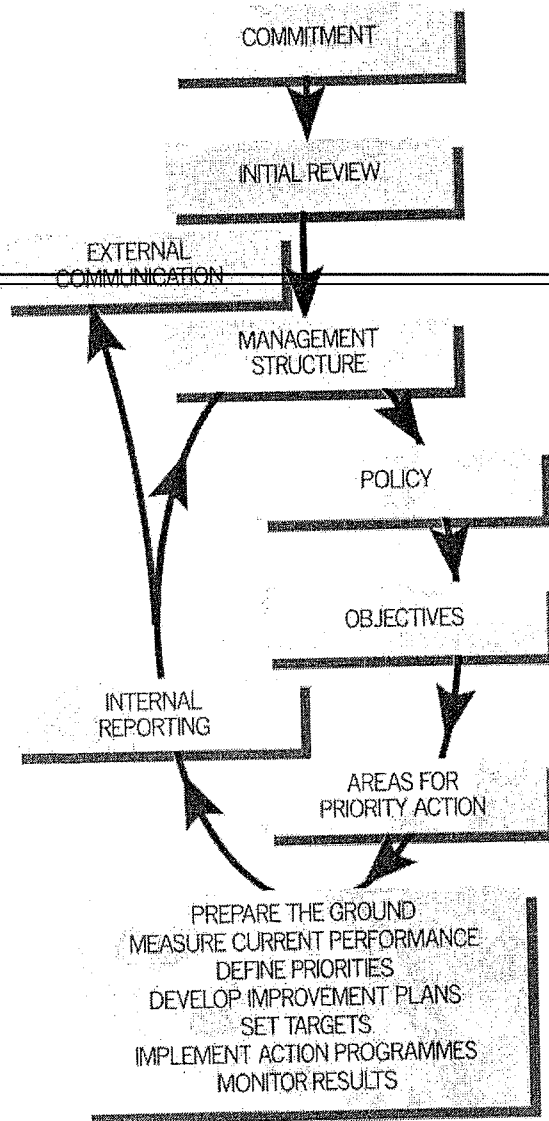
The system adopted will vary according to the size of the company, the management structure in place, and the nature of the business, but the key components will be similar for all companies. The process of setting up an environmental management system is summarized in figure 10. The steps involved are:

- a statement of the company's commitment to the criteria of sustainability
- an assessment of the impacts of the business on the environment and local development
- involvement of staff and designation of an individual as responsible for environmental activities
- the development and publication of an environmental policy (either stand-alone or as a part of a mission statement)
- identification of overall objectives for the environmental programme
- definition of priority areas for action; this should focus on the priority areas identified by Agenda 21 and outlined in the sections that follow.

For each priority area identified, the process will then be:

- prepare the ground by communicating objectives to staff
- measure current performance
- define priorities

Figure 10 Setting up an environmental management system

- develop plans for improvement
- set targets
- implement action programmes
- monitor results.

It will also be important to establish reporting procedures for the environmental programme to:

- communicate results within the company
- communicate results to stakeholders.

Priority area i: waste minimization

Objective: to minimize resource inputs, maximize product quality, and minimize waste outputs.

Waste minimization is central to the aims of Agenda 21 and the key message is 'produce more with less'. Travel & Tourism companies can make a substantial contribution both directly through day-to-day business operations and indirectly by selecting products that, from initial manufacture through to final disposal, have minimal impact on the environment. The benefits of such programmes are likely to increase as governments adopt price mechanisms to reflect the true cost of manufacture and disposal in the purchase price of goods.

Waste management infrastructure is at vastly different stages of development around the world and companies will have to adapt their strategies to the location concerned. For TNCs it is important that 'clean' technology is used in all units in both developed and developing countries.

All companies should be taking the following steps to minimize waste:

- reduce the waste burden by selecting products that have minimal waste implications
- select suppliers who agree to minimize the waste implications of their products or insist that manufacturers minimize or reuse non-essential packaging
- reuse products wherever possible
- recycle where reduction and reuse is not possible or where more environmentally sound waste disposal routes (eg, biomass) are not appropriate
- dispose of unavoidable wastes responsibly
- encourage staff to employ the principles of waste minimization at home
- work with governments and other authorities to establish labelling schemes which provide realistic environmental information about products and disposal
- open recycling or disposal facilities to employees and local communities to improve overall destination quality.

Experiences from around the world

The implementation of waste minimization procedures is usually accompanied by cost savings, so many Travel & Tourism companies have chosen waste as a logical first area to tackle. The Thomas Cook Group has been recycling aluminium drink cans for some years, donating all proceeds to a British charity. Lufthansa German Airlines asked passengers to select a snack at the gate, rather than providing in-flight buffets, achieving a waste reduction of 7 per cent.

At Canyon Ranch in the USA, an employee-administered recycling programme has found ways to recycle and reuse many products. The purchasing department collects polystyrene packing peanuts for reuse by a local mailing supply store. In order to cut down on the use of polystyrene cups, guests are given a water bottle to use during their stay and afterwards. In the staff cafe-

teria, where information on topics such as local recycling guidelines and products made from recycled materials is displayed, employees are provided with reusable mugs made from recycled plastic. A range of products is collected for recycling, including mixed containers (glass, aluminium, and plastic) and mixed paper commingled with newspapers. The resort serves 55,000 guests a year and in 1994 generated 43 tons of recyclables.

There are far fewer examples of companies working with suppliers to improve waste management practices. Tour operators Thomson Travel Group and TUI have asked suppliers of accommodation to improve their environmental performance. Working with suppliers to bring about more sustainable patterns of consumption will be a major area for action for companies which have well-established waste minimization programmes.

Priority area ii: energy conservation and management

Objective: to reduce energy use and reduce potentially damaging atmospheric emissions.

Many global environmental problems addressed by Agenda 21 relate directly to the burning of fossil fuels to supply our energy needs. Energy consumption is dealt with directly or indirectly in many chapters of the Agenda and forms the core of the Framework Convention on Climate Change (see Appendix 1). As governments adopt strategies to meet commitments made within the Convention, the price of energy, in developed countries at least, is likely to increase. This will bring additional benefits to companies using energy efficiently.

Energy use within the transport sector is examined in a separate chapter of the Agenda and is presented as priority area vi in this document.

Travel & Tourism companies should take the

following steps to reduce overall energy consumption and associated emissions:

- implement programmes to reduce energy wastage; simple measures such as switching off equipment when not in use can bring substantial financial and environmental benefits as the first step in an energy management programme
- research alternative, environmentally benign methods of energy generation, such as solar, wind, or biomass power
- develop, use, and disseminate energy-saving technology
- integrate energy efficiency considerations into all new developments
- training staff about the environmental benefits of initiatives to save energy
- for TNCs, employ energy-efficient technologies in all facilities in developed and developing countries.

Experiences from around the world

As with waste minimization, programmes to reduce energy consumption usually bring cost savings, so again this is an area in which many companies have taken action.

American Express has developed a comprehensive energy management programme for its facilities worldwide. Initiatives have been taken to cut wastage by switching off equipment when not in use, to use energy-saving technology, and to research and design new energy-saving technology.

Maho Bay Resort in the British Virgin Islands has been constructed with environ-

mental issues as a central consideration. No air-conditioning is required in the resort's accommodation facilities and all power is provided by wind scoops.

British Airways has coupled energy-saving technology with an awareness initiative to ensure efficient use of resources, cutting total energy use for ground facilities by 30 per cent per ATK (available tonne kilometre) over the last five years. The company reports the results of its energy management programme, alongside those of its other environmental initiatives, in an annual environmental report.

Priority area iii: management of fresh water resources

Objective: to protect the quality of water resources and to use existing resources efficiently and equitably.

Many countries are in a situation of dire water shortage and yet the Earth has enough water for everyone if it is properly managed. An adequate supply of fresh drinking water is a fundamental requirement of sustainable development.

The main aim specified by Agenda 21 for water management is 'to satisfy the fresh water needs of all countries for their sustainable development', working on the principle of 'some for all rather than all for some'. Governments and their regional authorities are identified as mainly responsible for the implementation of the fresh water programme by utilizing demand management through pricing mechanisms.

Travel & Tourism is a conspicuous consumer of water, especially in hot climates, where swimming pools, showers, golf courses, and baths may result in tourists using up to ten times more water per head than the local community (Boers and Bosch, *The Earth as a Holiday Resort*). There are a few well-documented examples of tourism develop-

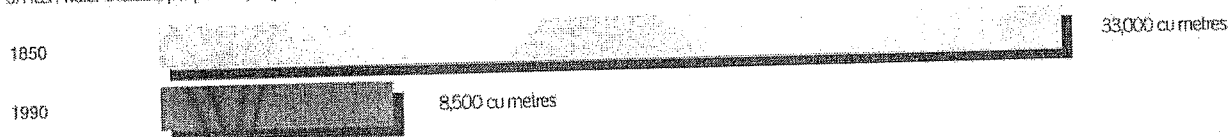
ments depriving communities of water resources for long periods of time to serve the needs of guests.

Effective management of water use can cut utility use significantly and help communities to make more effective use of existing resources. To minimize water use and protect the quality of reserves, Travel & Tourism companies should:

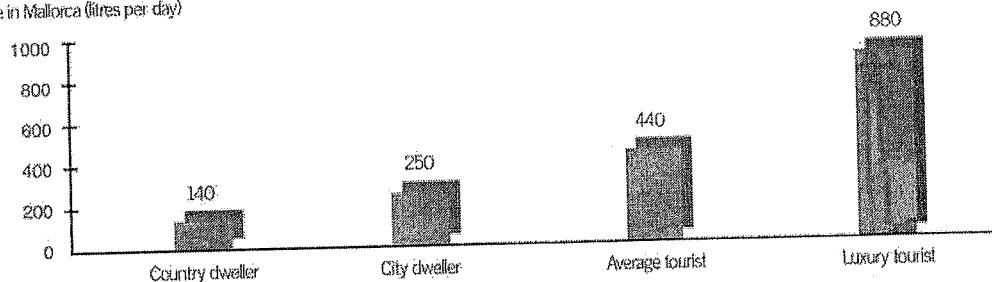
- take all possible measures to protect the quality of fresh water reserves and establish appropriate emergency procedures should reserves be under threat
- provide fresh water facilities for use by local communities in communal areas or pay for water infrastructure to be installed to serve the needs of both tourists and local communities
- minimize wastage of water by undertaking regular maintenance checks
- work with customers to reduce water demand; placing notices explaining to guests the importance of conserving water is just one example of a commonly used and effective initiative
- utilize water-saving devices to reduce water consumption while maintaining service quality

Figure 11 Fresh water consumption

a) Fresh water available per person per year

b) Water use in Mallorca (litres per day)

Source: Hinrichsen, 'Putting the Bite on Planet Earth' (a) Boers & Bosch, *Earth as a Holiday Resort* (b)

Experiences from around the world

Many Travel & Tourism companies have implemented water management programmes with considerable success.

The new Centre for Understanding the Environment, at the Horniman Museum and Gardens in the UK, plans to collect rainwater for use within facilities and clean once-used water by passing it through a reed bed prior to reuse.

P&O European Ferries targeted reducing water consumption as a key environmental concern on its Dover-Calais route. Simple housekeeping measures, such as reducing the

operating time of push faucets from 35 to 7 seconds, made significant reductions. The fleet aims to cut consumption by up to one-quarter.

The Maui Inter-Continental Hotel, Hawaii, fitted flow regulators to faucets and showers and instigated a programme to recycle cooling water for large-capacity ice machines and computer room air-conditioning, saving 7 million gallons of water per year. The hotel also employed lower-tech measures and found that placing notices explaining to guests the need to conserve water was one of the most effective elements of the programme.

- plant drought-resistant species in landscaped areas
- develop appropriate environmental impact and design criteria to ensure that water conservation is a key element of new projects and, if water is scarce and construction may result in local shortages, be prepared to take the decision not to build
- for TNCs, disseminate water-saving technologies and techniques to facilities in developing countries
- reuse and recycle water wherever possible
- encourage staff and customers to incorporate components of the water management programme into daily procedures at home.

Priority area iv: waste water management

Objective: to minimize waste water outputs in order to protect the aquatic environment, to safeguard flora and fauna, and to conserve and protect the quality of fresh water resources.

Effective waste water management is the core of Agenda 21's programme to protect the quality of seas and oceans and essential to the protection of fresh water resources. It is also complementary to any programme to manage fresh water use. Travel & Tourism companies operating in coastal and river locations will particularly benefit from collective programmes in this area, ultimately experiencing an improvement in the environment that they sell to clients.

Steps that can be taken include:

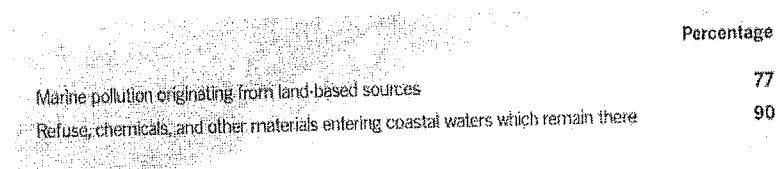
- use waste water treatment facilities in all outlets around the world to ensure that all effluent is treated to match WHO standards as a minimum

and reused for secondary purposes where appropriate

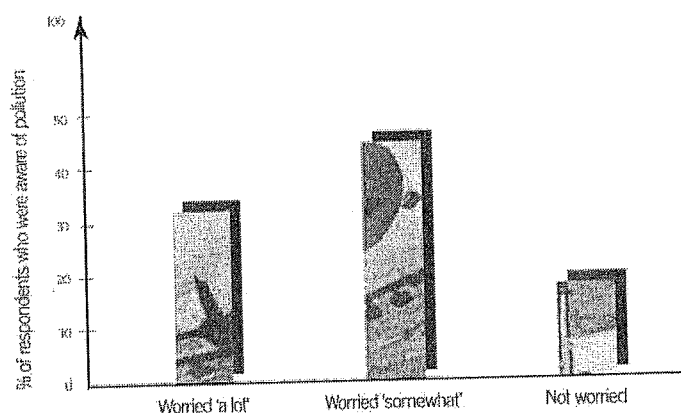
- where waste water facilities do not exist, work with other companies and governments to establish appropriate facilities and procedures
- establish appropriate catchment ponds to ensure that potentially damaging chemicals do not enter the water system through run-off
- establish programmes with staff, tourists, and communities to clean up degraded aquatic environments
- establish emergency procedures to ensure that the aquatic environment is protected from disasters within the facility
- wherever possible, avoid products containing potentially hazardous substances which may eventually find their way into the water system
- dispose of waste water responsibly.

Figure 12 Waste water problems

a) Marine pollution problems

b) Public perception of pollution on UK beaches, 1990

Source: IUCN, UNEP, WWF, *Caring for the Earth* (a); Jenner and Smith, *Tourism Industry and the Environment* (b)

Experiences from around the world

The Walt Disney Company has formed a water committee to examine ways in which fresh water conservation measures can be coupled with waste water reuse. Waste water is now used to supplement landscape irrigation, wash-down activities, and aquifer recharging programmes. In 1992, nearly 10 million gallons of water were reclaimed for these uses. In addition, Reedy Creek Improvement District is currently studying the feasibility of constructing a 5 million gallon per day reverse osmosis plant to create ultra-pure reclaimed water from treated waste water. The reclaimed water would be used for lake recharging and other uses requiring high-quality water, thus reducing both waste water output and pressure on fresh water resources.

Kingfisher Bay Resort and Village, on Australia's Great Barrier Reef, is very aware of the potential hazard that poorly treated waste

water represents to the marine environment. The management has installed an advanced bio-technological enviroflow system for treating sewage, resulting in effluent which is low in suspended solids, nitrogen, and phosphorus.

The Guestline Days Hotel at Attibele, India, has installed its own sewage treatment plant, providing treated waste water and effluent for irrigation and fertilization purposes. Grecotel, Greece's leading hotel chain, treats its waste water through biological treatment plants. However, smaller companies, companies not involved in tourism, and residents also create waste water which could potentially damage the environment. Grecotel's management has therefore been working closely with the municipality in its head office town of Rethymon in Crete to assist in the construction of a waste water treatment and refuse landfill plant to protect the total quality of the destination.

Priority area v: hazardous substances

Objective: to replace products containing potentially hazardous substances with more environmentally benign products.

Hazardous substances and particularly hazardous wastes can cause serious harm to health and the environment. Many products used by Travel & Tourism companies in their day-to-day operations, – for example, chlorine, paints, and fuel oils – can be hazardous if mishandled or disposed of improperly.

Agenda 21 suggests a precautionary approach when using and managing potentially hazardous materials. However, the management and disposal of hazardous substances has been the focus of a wide range of national and international agreements and the commitments made by consenting states in these agreements override the provisions of Agenda 21.

In countries where regulation exists to guard against damage to the environment or human health caused by hazardous substances or hazardous wastes, companies and managing directors may avoid prosecution and fines – or even imprisonment – by taking a responsible approach to hazardous substances.

Travel & Tourism companies should:

- examine the necessity for use of products containing potentially hazardous substances and where possible use more environmentally benign products
- assess the full environmental as well as financial implications of new products prior to purchase
- where environmentally benign alternatives do not exist, form partnerships with governments and manufacturers to develop them
- reduce use of products containing hazardous substances to the lowest possible quantity and recycle or reuse any residue that can be captured
- dispose of any unavoidable wastes responsibly
- set up inventories and storage procedures to guard against theft/accidents
- ensure all appropriate staff are trained in handling of hazardous substances and in emergency procedures
- start routine emissions of toxic substances to the environment as part of a 'right to know' programme for employees and host communities
- transfer benign technologies and know-how to developing countries.

Experiences from around the world

P&O European Ferries at Dover has contracted a local firm to take away old paint and chemical containers, clean them, and refurbish them for reuse. The new scheme provides a cost-effective and environmentally friendly way to dispose of hazardous wastes in proximity to their generation and contributes to the recycling chain.

The Walt Disney Company has established a 'drop-off' programme, allowing employees to dispose safely of wastes such as oil, paints, and cleaners.

The Youth Hostels Association of England and Wales has worked with the UK Ministry of Agriculture Fisheries and Food to highlight the

potential of hazardous substances to cause accidental poisoning of wildlife.

American Airlines has developed a Chemical Product Control Project (CPCP). This project has helped the company to standardize the approval procedure for chemical products, thus helping staff take responsible purchasing decisions and minimizing risks to human health and the environment from unnecessary purchases. It has also unexpectedly improved the control of chemical products, made reporting of chemical stocks easier, improved tracking of chemical products, and reduced waste due to excess stock and expired shelf-life.

Priority area vi: transport

Objective: to reduce or control harmful emissions into the atmosphere and other environmental effects of transport.

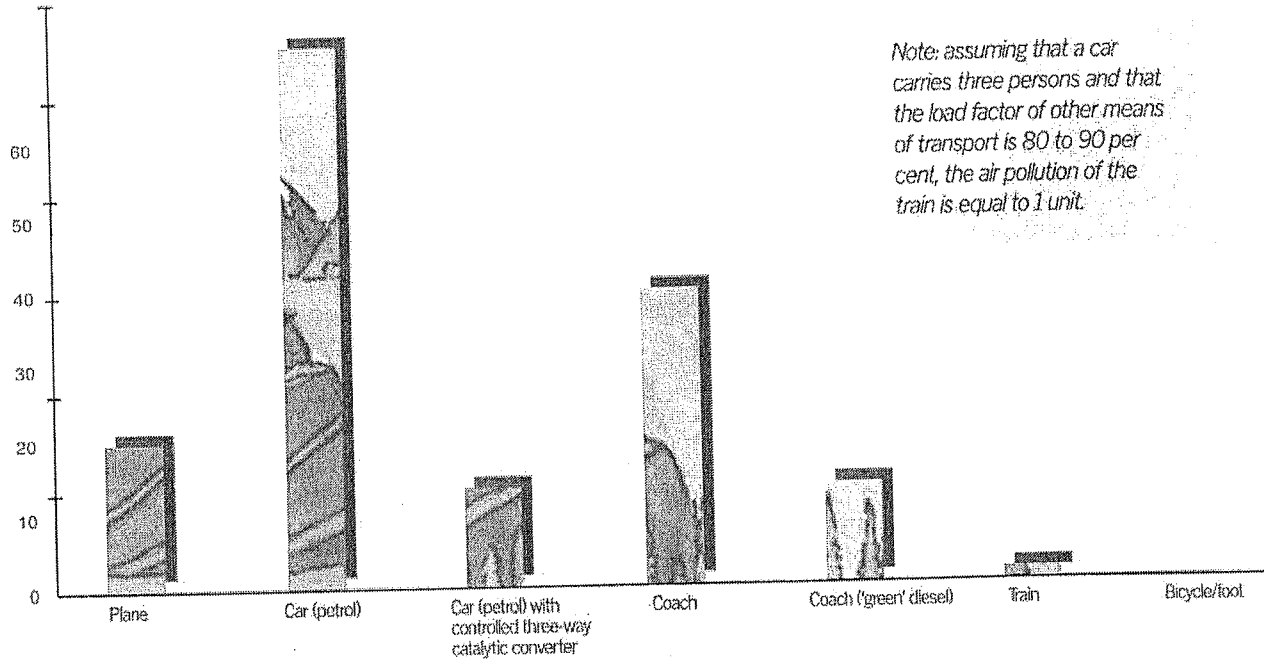
Transport is a central part of Agenda 21's programme to achieve sustainable patterns of consumption. The management of transport and its associated emissions also forms a key part of initiatives under consideration by governments to tackle commitments made within the Framework Convention on Climate Change.

Transport is the lifeblood of the Travel & Tourism industry and failure to take action and improve performance in this area could result in harsh financial penalties for Travel & Tourism companies and increased costs for travellers. This issue is not confined to the transport sector; companies in all sectors of the industry can make significant environmental improvements in this area. Companies should:

- use well-maintained and modern transport technology, thus minimizing emissions into the environment; this is particularly important for airlines, which should seek to operate the most efficient fleet possible
- help developing countries to acquire relevant technological skills or equipment
- develop and manage car share, cycle, or walk to work schemes for employees and provide incentives to ensure success
- provide information to customers to help them use public transport, cycle ways, or footpaths
- work with planning authorities to ensure that coach stops and other drop off points are well located
- work with suppliers to ensure that purchases are not delivered at peak times (congestion contributes to emissions) and that deliveries are fully loaded

Figure 13 Air pollution by mode of transport (holiday travel)

Air pollution per passenger-kilometre

Source: Boers and Bosch, *Earth as a Holiday Resort*

- work with local farmers and other local businesses to purchase supplies locally whenever possible
- work with governments to implement measures to reduce congestion and hence pollution; this is particularly relevant to the air transport sector and to city environments
- work with governments to integrate transport modes and thus reduce reliance on the private car
- consider transport as a part of development plans
- operate demand management to reduce the need for polluting modes of transport in favour of less polluting modes and activities.

Experiences from around the world

KLM Royal Dutch Airlines has been working with Schiphol Airport Authority to develop measures to increase the use of public transport among clients and employees and to limit the percentage of private vehicles travelling to the airport.

Center Parcs has developed car-free resorts across Europe. On arrival, guests leave their cars and are provided with bicycles for the whole of their stay. This reduces noise and atmospheric pollution and, perhaps more importantly, reintroduces people to cycling.

TUI has introduced a traffic reduction programme including initiatives to schedule resort arrivals for off-peak, mid-week times to avoid congestion and promoting the use of the motorail network by its clients.

The International Youth Hostels Association has incorporated support of 'soft' forms of transport (cycling, walking, etc) into its environmental charter, adopted in 1992. At a national level, the YHA lobbies for increased provision of public transport, soft transport and assists in the conservation of footpaths, bridleways, etc.

Priority area vii: land-use planning and management

Objective: to deal with the multiple demands on land in an equitable manner, ensuring that development is not visually intrusive and contributes to conserving environment and culture while generating income.

The way in which land is divided and managed will become an increasing concern as the world's population grows. The challenge is to find appropriate mechanisms to integrate demands on the land from industrial, extractive, community, recreational, agricultural, and conservation uses.

Travel & Tourism has a particular interest in land management issues. Overall destination quality is likely to be affected by poor management decisions, whether these are taken by the tourism industry or by other industries. The development of sustainable tourism relies on effective land use planning and management and resolution of land conflicts between industry and communities.

The following actions can be taken by Travel & Tourism companies:

- assess the potential environmental, cultural, social, and economic impacts of new developments
- take measures to avoid negative impacts or minimize unavoidable impacts
- monitor the impacts of all new processes and procedures
- use local materials (from sustainably managed sources) and labour when constructing new facilities
- employ technologies and materials appropriate to local conditions in new developments and refurbishments
- work with regional and national authorities to ensure that adequate infrastructure is in place for new developments and refurbishments; this may include making provision for waste water treatment facilities or electricity supply within the development or ensuring support for local craft industries
- involve the local community in major development decisions (see priority area viii)
- consider overall carrying capacity and resource restraints when developing new products, especially on small islands
- work with other sectors to ensure balanced and complementary development patterns.

Experiences from around the world

Rancho Naturalista, Costa Rica, provides accommodation and guided tours through the country's unique habitat. This has brought employment to the area, offering local people an alternative to slash and burn agriculture. The community is now enjoying the economic benefits of tourism as well as learning more about the surrounding environment. This initiative has given economic value to a landscape which was previously seen as valueless and provided a balanced income structure for the area.

Huanglong Scenic Area near Beijing, China – a UNESCO World Heritage site – requires any

new developments within the area to comply to stringent building restrictions. A capacity limit of 500,000 visitors per day has been established and tourist vehicles are required to park outside the scenic area, thus reducing congestion and atmospheric pollution.

German tour operator TUI undertakes environmental impact assessments for all new areas of development, regardless of regulatory controls. These assessments include socio-economic as well as physical environmental criteria and are conducted through the TUI environmental network.

Priority area viii: involving staff, customers, and communities in environmental issues

Objectives: to protect and incorporate the interests of communities in developments and to ensure that the environmental lessons learnt by staff, customers, and communities are put into practice at home.

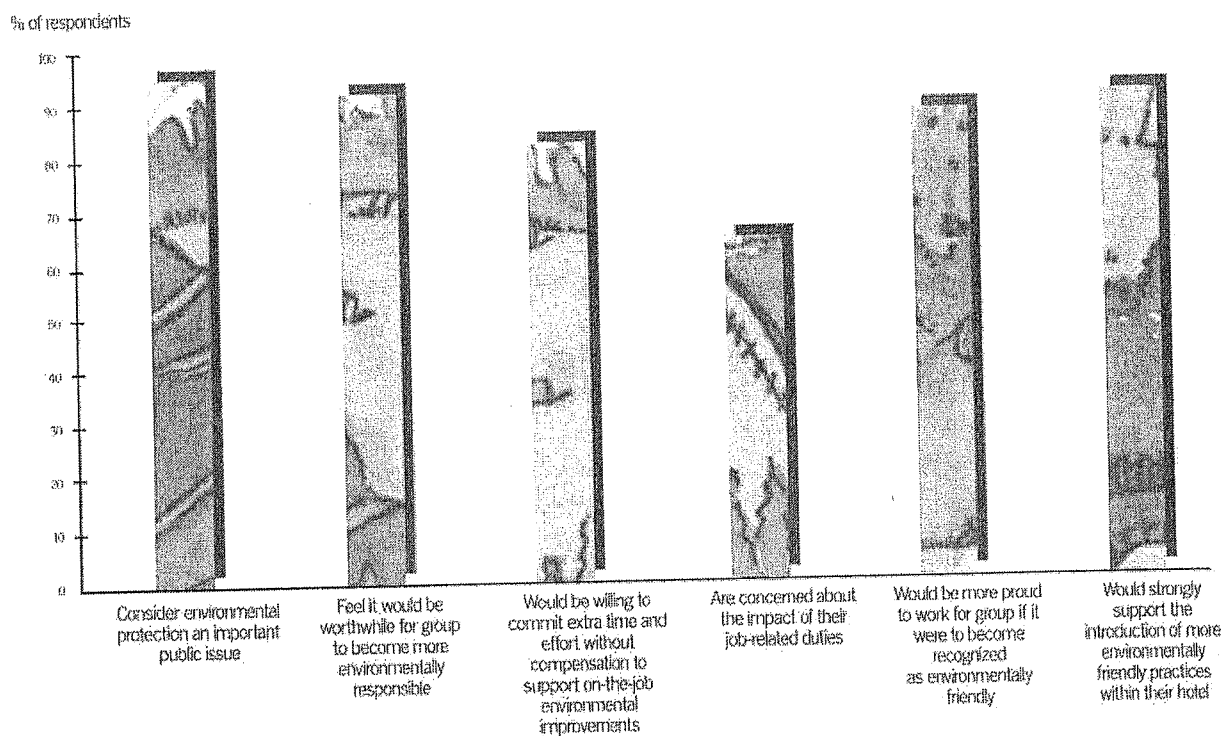
Agenda 21 emphasizes the importance of providing equality of access for all peoples to economic development opportunities and environmental protection. Travel & Tourism companies can do a great deal in this area, by creating mechanisms for consultation to ensure that the community is fully involved in tourism development and by ensuring that all members of the community, including women and indigenous people, can take advantage of the benefits of Travel & Tourism, such as increased employment or business opportunities.

In addition, Travel & Tourism companies are ideally placed to communicate the importance of environmental issues to staff, customers, and the communities within which they operate. If the lessons learnt are put into action at home, the benefits of programmes adopted by Travel & Tourism companies will be multiplied.

Companies can protect and incorporate the interests of the local community by initiating programmes to:

- take into account the opinions of all sectors of the community in the management of tourism developments; this can be facilitated by a local tourism forum or by formal meetings between staff and community members
- provide economic outlets for local tradespeople
- discuss development plans and opportunities with local communities

Figure 14 Staff responses to environmental issues in one hotel group

Source: Canadian Pacific Hotels & Resorts, Green Partnership Program

Experiences from around the world

Maya Mountain Tours, Belize, has set up a classroom, office, display room, and accommodation for students, researchers, and volunteers to teach environmental ethics. The company's Rainforest Institute runs a ceramics workshop with the aim of reviving ceramics in Belize. It serves as a learning resource centre on rainforest issues for schools. It runs summer courses in rainforest ecology, as well as a longer volunteer programme in rainforest ecology. The company has been a key participant in the development of the Code of Ethics of the Belize Ecotourism Association.

As part of its comprehensive environmental programme, Greek hotel chain Grecotel works with tour operators to develop collaborative programmes to protect and improve the environment, especially in resort areas. All staff are trained in environmental issues and the company works with local schools and colleges

and puts on environmental displays in the community. Grecotel also aims to work with businesses in the area to improve overall environmental performance and improve the infrastructure for environmental responsibility.

British Airways has developed a series of environmental awareness events for managers. By the end of 1994, 80 managers had attended these sessions, with a target of some 400 managers over a period of three years. Other training courses have trained staff in practical auditing skills. Four departments have sent representatives to these courses to date. Formal training courses such as these are complemented by work with the company's Environmental Champions Network. Each of the more than 300 employees involved in this Network receives an information pack covering the workplace environment and some of the major environmental issues relating to airline operations.

- open company recycling, water, or waste disposal facilities to the local community
- tell communities about the risks and environmental benefits of the business
- ensure that all members of the community, including women, indigenous people, the young, and the old, have access to employment and promotional opportunities within the company
- improve the local environment, by staff sponsored clean-ups, etc.

To realize Travel & Tourism's potential for educating communities, customers, and staff and raising public awareness, companies should:

- train all staff, from top management to temporary employees, in environmental issues

- provide specialist training to staff in key positions
- tell customers about company environmental initiatives, both to inspire product loyalty and to ensure that the environmental messages learnt on holiday are put into practice at home
- work with local schools and colleges to integrate environmental issues into primary and vocational education
- encourage or sponsor training for community members to enable them to participate in the environment and development process
- involve employees' families in environmental activities and events
- offer training opportunities to other businesses in the area.

Priority area ix: design for sustainability

Objective: to ensure that new technologies and products are designed to be less polluting, more efficient, socially and culturally appropriate, and available worldwide.

The design of less polluting, more efficient, and socially and culturally appropriate products and processes will be fundamental to the achievement of the dual aims of Agenda 21 – environment and development. Achieving this objective will require research into and development of new technologies/processes. Equally importantly, it will require transfer of these technologies/processes to developing countries. The transfer of technology and techniques for achieving sustainable development is a recurrent theme of the Agenda and includes provision for transferring technology, skills, know-how, processes, and educational materials.

Transnational corporations are identified as having the potential to play a major role in achieving this objective but companies of all sizes can make a contribution. Travel & Tourism companies should:

- establish company-wide policies on sustainable development

- increase research and development activities
- examine the potential environmental, social, cultural, and economic impacts of new products
- seek solutions to environmental problems in developed and developing countries
- within the transport sector, strengthen efforts to collect, analyse, and exchange information on the relation between transport and the environment
- provide information and support to schools and colleges about environmental issues to help build up institutional, scientific, planning, and management capacities
- make adequate preparations for natural disasters, including designing and building new tourism facilities to withstand such disasters
- exchange information on solutions to environmental problems; through resource centres such as the World Tourism Organization and the World Travel & Tourism Environment Research Centre
- when developing facilities in other countries, ensure that environmental standards are as high as those in the country of origin.

Experiences from around the world

Maho Bay Campgrounds in the British Virgin Islands is intended as a model for sustainable resorts, proving that tourism can revitalize the economy of an area while protecting the environment through initiatives which also generate cost savings. The resort has been designed with the objective of preserving the natural beauty and delicate ecological balance of the area. The construction phase involved a range of measures to avoid damaging habitat, such as the use of elevated walkways for the transport of labour and materials. The resort has sophisticated water, waste water, waste minimization, and energy management procedures and technologies. The local labour force is actively involved in the initiative. Guests are provided with environ-

mental information and all staff are trained in environmental issues.

Wimberley Allison Tong and Goo (WATG) also incorporates environmental considerations within designs, from the materials used through to energy- and water-efficient buildings. The company believes that 'imposing ideas from the outside just doesn't work. What does work is immersion in the culture of a specific place, allowing that culture to give its time-tested answers to particular questions regarding appropriate design.' WATG has been responsible for the design of a number of resorts, including Pemberton Resort in St Thomas, which has its own generators, desalinization plant, and sewage treatment facility.

Priority area x: partnerships for sustainable development

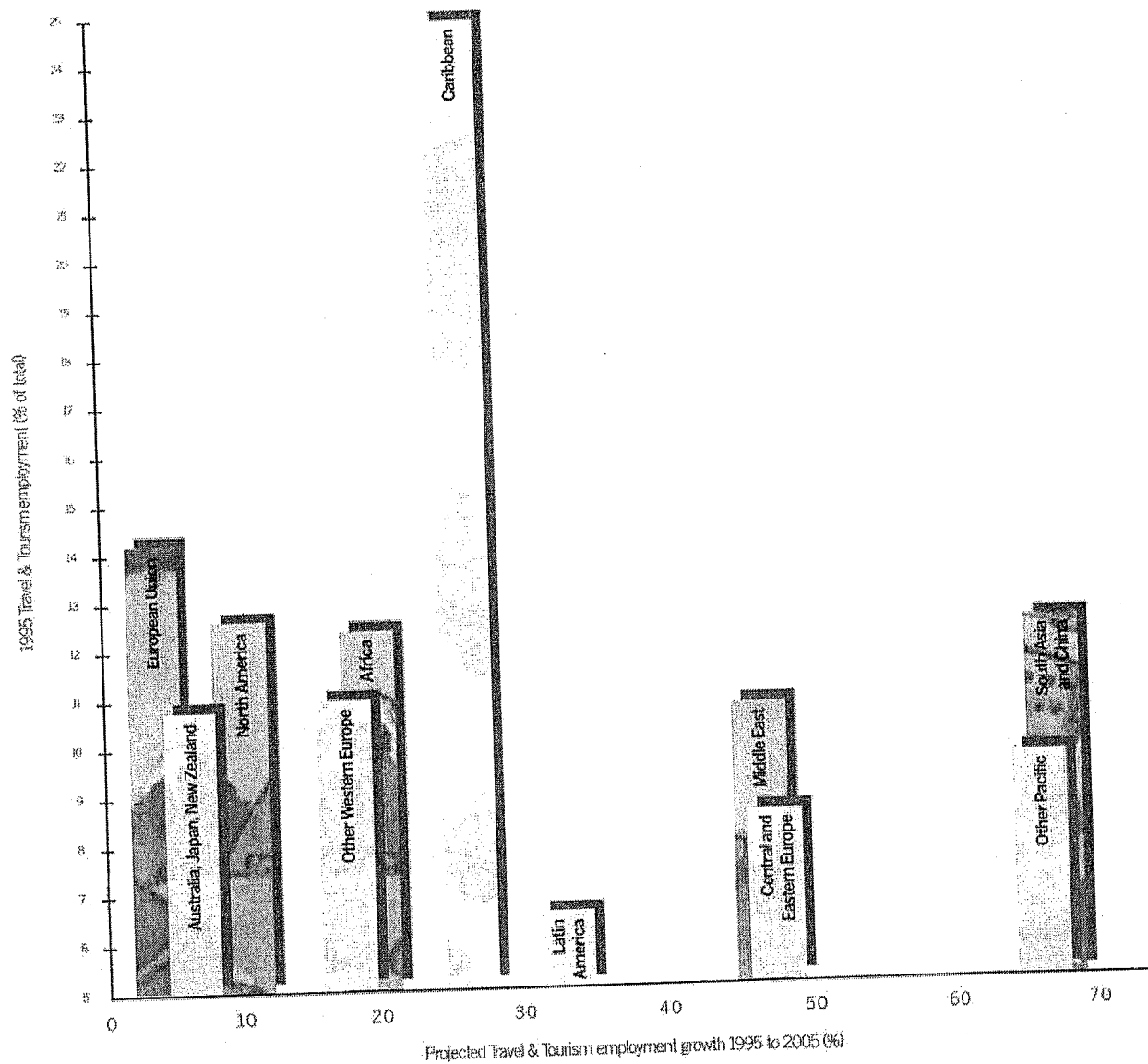
Objective: to form partnerships to bring about long-term sustainability.

Achievement of the objectives laid out in the preceding sections will depend on the quality of the partnerships which Travel & Tourism companies establish. Sustainable development cannot be

achieved by any one organization, industry, or government. The overriding message of Agenda 21 is that mutual effort is needed to bring about long-term sustainability. Failure to act by any of the groups identified within the Agenda may jeopardize the chances of others for achieving a sustainable future.

As chapter 2 of this document illustrates, governmental organizations can create an enabling

Figure 16 Travel & Tourism employment and employment growth by region

Source: WTTC, Travel & Tourism's Economic Perspective

policy environment that is supportive of partnerships between the public, private, and community sectors. However, it is up to individual companies to make these partnerships work. For the Travel & Tourism industry the long-term viability of the product depends upon the nature and success of partnerships. The cumulative benefits of cooperative programmes, involving Travel & Tourism companies, local and national government, communities, and other industries, will far outweigh individual effort.

Essentially, these programmes will help to minimize waste, conserve water quality, prevent smog and other atmospheric pollutants, prevent damage to architectural and archaeological sites, conserve fragile environments, cherish the traditions of diverse cultures, facilitate development opportunities – in short, protect the quality of the tourism product. Communicating the components and results of such programmes to the public will help to spread the message, resulting in further progress toward global sustainability.

To establish and maintain effective partnerships, Travel & Tourism companies should:

- contribute to the economic development and improve the well being of the local community

- use representative sectoral bodies to host jointly funded initiatives to test the constructs of sustainable development
- foster dialogue between industries, based on formulating solutions to joint problems
- work with small and medium-sized enterprises to exchange management skills, market development, and technological know-how, especially as regards the application of cleaner technology
- work with governments to establish an enabling framework for the achievement of sustainable development
- promote interaction between tourists and host communities and so enhance the industry's potential to contribute to increased understanding of other cultures
- promote and support access to markets for the wide range of interests involved in the Travel & Tourism industry
- incorporate the concerns of communities – especially indigenous communities – in the planning process so that they effectively participate in sustainable development.

Experiences from around the world

In Edinburgh, UK, 26 of the city's leading hotels, including the George Inter-Continental, joined with the district council to raise awareness about the environment in the city and beyond. The group believes that collective action will bring about a cleaner and more environmentally aware city, which is more pleasant for tourists and employees.

Grecotel has introduced many initiatives to bring environmental education to local schools and to businesses operating in Greece. Activities range from poster design competitions for school-children to high-level seminars showing businesses what they can do to preserve their environment.

As a member of the Center of Ecological Technology (CET) Business Advisory Board and Berkshire Mutual Exchange, US resort Canyon Ranch developed the Solid Waste Assistance Program (SWAP) to help businesses reduce waste through recycling and reusing 'useful waste'. SWAP encourages businesses to assess their waste and find out whether they are paying to dispose of materials that could be used by another business or purchasing items that other businesses are throwing away. CET provides assistance to train employees, on whose efforts the success of a waste minimization programme depends.

4 CONCLUSION

This document has indicated what needs to be done to achieve the aims of Agenda 21 within the Travel & Tourism industry. While the tasks ahead may seem challenging, the costs of inaction will far outweigh those of action. The industry faces a stark choice: to act now and guarantee a sustainable future for Travel & Tourism or to wait and watch as environmental and economic decline destroy the resources on which it depends. In reality, there is no choice. We cannot afford to wait until there are no more pristine environments, until heritage and cultures are degraded, and until all the seas are polluted. We cannot afford to wait and see if sea levels will rise or if ozone depletion will harm human health.

When the United Nations meets to follow up the Rio process, it will be looking closely at the relative progress made by various industries toward the aims of Agenda 21. The authors of this document will be reporting to that meeting with a comprehensive account of the responses of Travel & Tourism. After that meeting, industries which

show a lack of progress may be targeted by policy-makers to take on more onerous responsibilities – responsibilities which fail to take into account the very real benefits that can accrue from progressive improvements in performance.

Making the transition to a sustainable tourism industry will require a fundamental reorientation of the way that government departments, NTAs, and representative trade organizations guide tourism development and the way that Travel & Tourism companies do business. Some organizations have already begun to take steps, as the examples in this document show, but the actions of a few are not sufficient. Every government, every trade organization, and every company – no matter how small – can make a contribution. No one expects a complete change by the year 2005 but every organization should aim to meet at least one of the objectives specified in this document by that time. Only this level of commitment will help to guarantee a sustainable future for all.

APPENDIX 1 THE UNITED NATIONS FRAMEWORK CONVENTION ON CLIMATE CHANGE

The signing of the United Nations Framework Convention on Climate Change is seen by many as the most significant outcome of the Rio process. Its significance lies not so much in its scientific content but in the political and economic boundaries that had to be overcome. The result of two years' careful negotiation, the Convention was signed by 150 countries at the Rio meeting and has subsequently been ratified by the 50 countries necessary to bring it in to force.

The Climate Convention aims to control emissions of greenhouse gases resulting from human activities. It focuses particularly on carbon dioxide and it will affect mainly the developed countries that are the major producers of greenhouse-related emissions.

Within the Convention, developed countries commit themselves to providing 'specific and detailed information on the progress that they are making in reducing anthropogenic emissions of carbon dioxide and other greenhouse gases not controlled by the Montreal Protocol to their 1990 levels'. The Convention does not commit these countries to achieving the stabilization goal by 1990, merely to reporting progress towards that goal.

The Convention states that nations should:

- provide information on production and absorption (by 'sinks') of greenhouse gases
- cooperate in protection and planning for areas prone to drought and flood and in coastal zones and agricultural areas

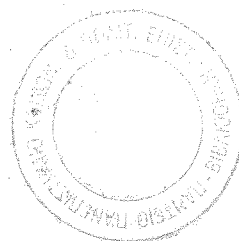
- publish updates on programmes to control emissions
- manage and provide new forest and ocean resources to act as carbon 'sinks'
- facilitate public participation in developing appropriate responses.

It also states that developed countries should help developing countries by:

- ensuring technological and financial assistance is provided to developing nations to measure emissions of greenhouse gases
- assist countries which are particularly vulnerable to climate change to adopt suitable processes and preparedness procedures
- provide environmentally sound technologies which produce less or no emissions.

For the development of Travel & Tourism, the Convention is likely to result in:

- higher fuel prices as a result of the imposition of taxes or permit systems
- a greater focus on modes of transport and especially on the use of private cars (air transport and international shipping are omitted from the monitoring system)
- increased incentives to use energy-efficient equipment and build more energy-conscious buildings
- increased flood prevention and emergency preparedness measures in susceptible areas.

APPENDIX 2

THE UNITED NATIONS FRAMEWORK CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY

Working from the premise that biological diversity is essential for the evolution and maintenance of the life-sustaining systems of the biosphere, this Convention aims to achieve the 'conservation of biological diversity, the sustainable use of its components, and the fair and equitable sharing of the benefits arising out of the utilization of genetic resources, including by appropriate access to genetic resources and by appropriate transfer of relevant technologies taking into account all rights over those resources and to technologies by appropriate funding'.

Nations that join the Convention make a commitment to:

- identify the components of biological diversity important for conservation and sustainable use and monitor any activities which may adversely affect this diversity
- develop national strategies for the conservation of biological diversity
- integrate the conservation of and sustainable use of biological diversity as part of planning and policy-making
- improve public awareness of biological diversity through the use of the media and other channels
- establish an appropriate regulatory framework to protect threatened species, to establish protected areas, and to promote environmentally sound development in and around those areas
- establish the means to control risks from bio-technology
- promote the recovery of threatened species through the restoration of habitats and helping local people to carry out remedial plans
- encourage public participation in the development process and use planning tools, such as environmental impact assessment, to minimize damage
- prevent the introduction of, control, or eradicate alien species which threaten ecosystems, species, or habitats.

The Convention also has a number of provisions regarding access to genetic materials and bio-technology between countries and assistance to developing countries for bio-technological research.

For Travel & Tourism companies the Convention is likely to have the following implications:

- increased viability/desirability of forms of tourism which can bring economic benefit from protected areas (ecotourism)
- increased requirements for environmental impact assessments
- greater need to help indigenous peoples realize the benefits from tourism as a sustainable use of land
- increased need to ensure that natural materials such as wood are from sustainable sources only
- increased need to use indigenous species in landscaping wherever possible.

APPENDIX 3 RESOURCES

Accreditation programmes

Many regions and countries have established their own environmental accreditation schemes for the Travel & Tourism industry, with more such schemes under development. There are also some international programmes, which are listed below.

Blue Flag

The Blue Flag programme assesses the environmental standards of individual beaches in Europe. The programme measures concentrations of a range of pollutants on beaches and in marinas. Sampling of waters is carried out by local authorities on a regional basis.

The Blue Flag Award is widely recognized by the public as a sign that a beach is clean. The World Tourism Organization is working with the Federation for Environmental Education in Europe to extend the programme worldwide.

CERT

The Campaign for Environmentally Responsible Tourism (CERT) assesses the environmental performance of member companies by means of a questionnaire on environmental issues, which is distributed by the company for completion by its clients. On return of the questionnaires, the company may be presented one of three levels of award: bronze, silver, or gold.

The programme does not provide guidance to improve performance in cases where companies

fail to reach the required standard. These companies are directed to GREEN GLOBE.

GREEN GLOBE

GREEN GLOBE is a worldwide environmental management and awareness programme developed by WTTC for the Travel & Tourism industry. The programme is open to companies of any size, type, and location that are committed to improvements in environmental practice. GREEN GLOBE's primary objective is to provide a low-cost, practical means for all Travel & Tourism companies to:

- commit to undertaking improvements in environmental practice based on international guidelines
- receive expert help in environmental management techniques based on international best practice
- demonstrate their commitment through the GREEN GLOBE logo and special achievement awards.

GREEN GLOBE members are offered a wide range of support services, including training, education, and practical management materials. The GREEN GLOBE self-help guides focus on both operational issues and corporate policy matters and provide examples of best practice, evolving environmental trends, and cost-saving techniques. Support services are tailored to the six sectors which make up the Travel & Tourism

industry (hotels, office facilities, restaurants and catering facilities, tour operators and travel agents, transport, and visitor attractions).

The programme helps consumers to recognize companies that are committed to environmental improvement through the GREEN GLOBE logo, which participants may use on marketing and publicity materials.

Green Leaf

Green Leaf has been developed by the Pacific Asia Travel Association to encourage Travel & Tourism businesses to follow environmentally responsible practices and to help consumers select products which comply with set environmental criteria.

The programme assesses the environmental performance of organizations by means of a general and a sector-specific questionnaire. The Green Leaf award is given to companies that score an average of 60 per cent in the two questionnaires. The programme does not provide guidance materials for organizations which fail to meet the standard.

Green Suitcase. (Grüne Koffer)

Developed by Ökologischer Tourismus in Europe (ÖTE), Green Suitcase aims to set an environmental quality standard for resorts, tourist accommodation, and travel agents in Europe. Participants are inspected by an independent expert to assess performance in a number of areas, including waste prevention and recycling, noise, water consumption and treatment, and energy use. Gold, silver, or bronze awards are given to companies that meet the required standards. To encourage improvements, gold awards are difficult to achieve.

Training materials

Training on environmental issues is widely available but that tailored to the needs of the Travel & Tourism industry is more scarce. Many organizations within the industry produce their own materials, some of which are available on a regional or national level. The organizations listed below provide text-based and/or individually

delivered training materials designed specifically for the Travel & Tourism industry and available internationally.

Ecotourism Society

The Ecotourism Society operates training programmes for operators in the ecotourism sector. Training courses offered during summer 1995, for example, included 'Sustainable Hotel and Resort Project Investment and Finance', 'Ec lodge Planning and Sustainable Design', and 'Operating an Ec lodge'.

GREEN GLOBE

GREEN GLOBE provides a wide range of training programmes, available through experienced trainers or self-delivery mechanisms. Programmes are tailored to meet the individual needs of a company or destination and range from introductory courses on the environment as a business issues to detailed coverage of individual technological solutions, such as combined heat and power units. All courses are designed to help staff take immediate action to improve environmental performance.

International Hotels Environment Initiative

IHEI produces a training video which introduces staff in middle and senior management positions to the environment as a business issue. Entitled *Going Green Makes Cents* the video is aimed at hoteliers around the world who want to improve their business by using environmental management to reduce costs, motivate staff, improve efficiency, and build customer loyalty.

US National Wildlife Federation

The US National Wildlife Federation produces materials to help teachers of outdoor ethics develop skills to transfer their knowledge to individual visitors. Materials are mainly text-based and include the publication *Teaching and Evaluating Outdoor Ethics Education Programmes*.

Publications

There is an enormous range of publications on environmental issues available, from academic papers to cartoon books. Increasing numbers of practical guides aimed at improving environmental performance in business operations generally are appearing and Travel & Tourism organizations may find some of these useful. In addition, publications addressing local issues will be of interest to organizations in those regions. The list below includes only publications of a practical nature, aimed specifically at the Travel & Tourism industry, and available internationally.

- Australian Tourism Industry Association, *Environmental Guidelines for Tourism Developments*, Canberra, Australia, 1990
- Ecotourism Society, *Ecotourism Guidelines for Nature Tour Operators*, Bennington, USA, 1994
- European Golf Association Ecology Unit, *An Environmental Strategy for Golf in Europe*, UK, 1995
- Federation of Nature and National Parks in Europe, *Loving them to Death? Sustainable Tourism in Europe's Nature and National Parks*, Grafenau, Germany, 1993
- GREEN GLOBE, *Company Transport and the Environment*, London, UK, 1995
- GREEN GLOBE, *Developing an Effective Environmental Policy*, London, UK, 1994
- GREEN GLOBE, *Environmental Communication with Customers*, London, UK, 1995
- GREEN GLOBE, *Environmental Management for Your Business: An Introductory Guide*, London, UK, 1994
- GREEN GLOBE, *Environmentally Responsible Purchasing*, London, UK, 1995
- GREEN GLOBE, *Managing Energy* (available for the following sectors: Hotels, Office Facilities, Restaurants and Catering Facilities, Tour Operators and Travel Agents, Transport, Visitor Attractions), London, UK, 1994
- GREEN GLOBE, *Marketing and Communicating Environmental Quality: An Introductory Guide*, London, UK, 1994

- GREEN GLOBE, *The Environment and Your Business: Taking the GREEN GLOBE Path*, London, UK, 1994
- GREEN GLOBE, *Understanding the Potential Environmental Impacts of Your Business*, London, UK, 1994
- GREEN GLOBE, *Visitors and the Environment*, London, UK, 1995
- GREEN GLOBE, *Waste Minimization* (available for the following sectors: Hotels, Office Facilities, Restaurants and Catering Facilities, Tour Operators and Travel Agents, Transport, Visitor Attractions), London, UK, 1994
- GREEN GLOBE, *Water Management* (available for the following sectors: Hotels, Office Facilities, Restaurants and Catering Facilities, Tour Operators and Travel Agents, Transport, Visitor Attractions), London, UK, 1994
- GREEN GLOBE, *Your Employees and the Environment*, London, UK, 1994
- International Hotels Environment Initiative, *Environmental Management for Hotels: the Industry Guide to Best Practice*, London, UK, 1993
- International Hotels Environment Initiative, *Green Innovations: Worldwide Directory of Environmental Resources for Hotels*, London, UK, 1994
- International Hotels Environment Initiative, United Nations Environment Programme, International Hotel Association, *Environmental Action Pack for Hotels*, London, UK, 1995
- World Tourism Organization, *Handbook on Natural Disaster Reduction in Tourist Areas*, Madrid, Spain, 1995
- World Tourism Organization, *Integrated Tourist Resorts*, Madrid, Spain, 1991
- World Tourism Organization, *National and Regional Tourism Planning: Methodologies and Case Studies*, Routledge, London, UK, 1995
- World Tourism Organization, *Sustainable Tourism Development: A Guide for Local Planners*, Madrid, Spain, 1994
- World Tourism Organization and United Nations Environment Programme (IE/PAC), *Guidelines for the Development of National Parks and Protected Areas for Tourism*, Madrid, Spain, 1992

Contact addresses

Australian Tourism Industry Association, Tourism House, 40 Blackall Street, Barton ACT 2600, Australia, tel: +61 6273 1000, fax: +61 6273 4999

Blue Flag, Federation for Environmental Education in Europe, European Office, Friluftsradet Olof Palmes Gade 10, DK 2100, Copenhagen 0, Denmark

Centre for Environmentally Responsible Tourism (CERT), PO Box 4246, London SE23 2QB, UK, tel/fax: +44 181 291 0692

Earth Council, Headquarters, PO Box 2323-1002, San José, Costa Rica, tel: +506 223 3418, fax: +506 255 2197

Ecotourism Society, PO Box 755, North Bennington, VT 05257, USA, tel: +1 802 447 2121, fax: +1 802 447 2122

European Golf Association Ecology Unit, Chaussée de la Hulpe 110, B-1050 Brussels, Belgium, tel: +32 2 675 8743, fax: +32 2 675 4062

Federation of Nature and National Parks in Europe, Kröllstrasse 5, D-8352, Grafenau, Germany, tel: +49 8552 2839, fax: +49 8552 3242

GREEN GLOBE Office, 20 Grosvenor Place, London SW1X 7TT, UK, tel: +44 171 930 8333, fax: +44 171 930 7779

Green Leaf: Pacific Asia Travel Association, 1 Montgomery St, Telesis Tower, Suite 1000, San Francisco, CA 94104, USA, tel: +1 415 986 4646, fax: +1 415 986 3458

Green Suitcase (Grüne Koffer), ÖTE, Am Michalshof 8-10, 53177 Bonn, Germany, tel: +49 228 359 008, fax: +49 228 359 096

International Hotel Association, 80 Rue de la Roquette, 75544 Paris, France, tel: +33 1 4700 8457, fax: +33 1 4700 6455

International Hotels Environment Initiative, 5 Cleveland Place, St James's, London SW1Y 6JJ, UK, tel: +44 171 321 6384, fax: +44 171 321 6418

US National Wildlife Federation, Educational Outreach Dept, 8923 Leesburg Pike, Vienna, VA 22184-0001, USA, tel: +1 703 790 4055

World Tourism Organization, Capitán Haya 42, 28020 Madrid, Spain, tel: +34 1 571 0628, fax: +34 1 571 3733

World Travel & Tourism Council (WTTTC), 20 Grosvenor Place, London SW1X 7TT, UK, tel: +44 171 222 1955, fax: +44 171 222 4983

International Air Transport Association, Route de l'Aéroport 33, PO Box 672, CH 1215, Geneva 15 Airport, Switzerland, tel: +41 22 799 2943, fax: +41 22 799 2680.

International Civil Aviation Organization, 1000 Sherbrooke Street West, Suite 400, Montreal, Quebec, H3A 2R2, Canada, tel: +1 514 286 6371, fax: +1 514 285 6744.

International Federation of Tour Operators, 170, High Street, Lewes, East Sussex, UK, BN7 1YE, tel: +44 1273 477 722.

United Nations Environment Programme - Industry and Environment, Programme Activity Centre, Tour Mirabeau 39-43, Quai Andre Citroen, 75739 Paris, Cedex 15, France, tel: +33 1 44 37 14 50, fax: +33 1 40 58 88 74.

WORKS REFERENCED IN THE TEXT

- Australian Tourism Industry Association, *Environmental Guidelines for Tourism Developments*, Canberra, Australia, 1990
- Boers, H, and M Bosch, *The Earth as a Holiday Resort*, Institute for Environmental Communications and Netherlands Institute of Transport and Tourism Studies, Utrecht, Netherlands, 1994
- Canadian Pacific Hotels & Resorts, *Green Partnership Program*, Canada, no date
- EMS Environmental Management Services, *The Green Book of Tourism: A Study of the Environmental Protection Activities of Germany's Tourist Industry*, Bonn, Germany, 1993
- English Tourist Board, *Green Light*, UK, no date
- Federation of Nature and National Parks in Europe, *Loving Them to Death? Sustainable Tourism in Europe's Nature and National Parks*, Grafenau, Germany, 1993
- Finnish Tourist Board, *Sustainable Tourism: The Challenge of the 1990s for Finnish Tourism*, Finland, 1991
- Hinrichsen, Don, 'Putting the Bite on Planet Earth', *International Wildlife*, September/October 1994
- IUCN (The World Conservation Union), UNEP (United Nations Environment Programme), WWF (World Wide Fund for Nature), *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*, Gland, Switzerland, 1991
- Jenner, Paul, and Christine Smith, *The Tourism Industry and the Environment*, Economist Intelligence Unit Special Report No 2453, London, UK, 1992
- Johnson, S P (ed), *The Earth Summit: The United Nations Conference on Environment and Development (UNCED)*, Graham and Trotman/Martinus Nijhoff, London, 1993
- Poon, Auliana, *Tourism, Technology, and Competitive Strategies*, CAB International, Wallingford, UK, 1993
- UNEP/UNESCO, *Managing Tourism in Natural World Heritage Sites*, Paris, France, 1993
- US Travel Data Centre, Travel Industry Association of America, and Discover America Implementation Task Force, *Discover America*, Washington DC, USA, 1992
- World Tourism Organization, *Sustainable Tourism Development: A Guide for Local Planners*, Madrid, Spain, 1994
- World Tourism Organization and United Nations Environment Programme (IE/PAC), *Guidelines for the Development of National Parks and Protected Areas for Tourism*, Madrid, Spain, 1992
- World Travel & Tourism Council, *Travel & Tourism: A New Economic Perspective*, Brussels, Belgium, 1993
- World Travel & Tourism Council, *Travel & Tourism's Economic Perspective*, Brussels, Belgium, 1995
- World Travel & Tourism Council, *United Kingdom Travel & Tourism: A New Economic Perspective*, Brussels, Belgium, 1994

Experiences from around the world

Case studies have been taken from the following sources:

- Butler, V, 'Is this the Way to Save Africa's Wildlife?', *International Wildlife*, March/April 1995
- Choy, D, 'National Tourism Planning in the Philippines', *Tourism Management*, September 1991
- EMS, *The Green Book of Tourism: A Study of the Environmental Protection Activities of the German Tourist Industry*, Federal Ministry of the Environment, Nature, and Nuclear Safety, Bonn, Germany, 1993
- World Travel & Tourism Environment Research Centre, database of good practice in Travel & Tourism and the environment, held at WTTTC, Oxford, UK
- World Tourism Organization, *Sustainable Tourism Development: A Guide for Local Planners*, Madrid, Spain, 1994

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

Βρυξέλλες, 19.10.2007
COM(2007) 621 τελικό

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΗΣ

Ατζέντα για έναν αειφόρο και ανταγωνιστικό ευρωπαϊκό τουρισμό

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Ατζέντα για έναν αειφόρο και ανταγωνιστικό ευρωπαϊκό τουρισμό

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αναγνωρίζοντας τον κρίσιμο ρόλο που διαδραματίζει ο τουρισμός στην οικονομία της ΕΕ, η Επιτροπή εξέδωσε το Μάρτιο του 2006 μια ανανεωμένη τουριστική πολιτική¹ με κύριο στόχο τη «βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ευρωπαϊκής τουριστικής βιομηχανίας και η δημιουργία περισσότερων και καλύτερων θέσεων εργασίας μέσω της αειφόρου ανάπτυξης του τουρισμού στην Ευρώπη και παγκοσμίως». Η Επιτροπή αναγνώρισε επίσης ρητώς ότι «η απόδοση άμεσης προτεραιότητας στους στόχους της ανάπτυξης και της απασχόλησης συμβαδίζει με την προώθηση των κοινωνικών ή περιβαλλοντικών στόχων» και ανήγγειλε την προετοιμασία μιας Ευρωπαϊκής Ατζέντας 21 για τον τουρισμό βασισμένη στα αποτελέσματα των εργασιών της ομάδας για την αειφορία του τουρισμού (ΟΑΤ)² όπως παρουσιάζονται στην έκθεση «Δράση για ένα πιο αειφόρο ευρωπαϊκό τουρισμό»³ που δημοσιεύθηκε το Φεβρουάριο του 2007.

Ο τουρισμός είναι πράγματι μία από τις οικονομικές δραστηριότητες με το σημαντικότερο δυναμικό για τη δημιουργία μελλοντικής ανάπτυξης και απασχόλησης στην ΕΕ. Υπό το στενότερο ορισμό του⁴, ο τουρισμός παράγει σήμερα πάνω από το 4% του ΑΕγχΠ της ΕΕ και ποικίλλει από 2% περίπου σε διάφορα νέα κράτη μέλη έως 12% στη Μάλτα. Η έμμεση συμβολή του στο ΑΕγχΠ είναι πολύ υψηλότερη - ο τουρισμός παράγει έμμεσα πάνω από 10% του ΑεγχΠ της ΕΕ και παρέχει περίπου 12% του συνόλου των θέσεων εργασίας.

Ο τομέας του τουρισμού έχει ιδιαίτερη σημασία από άποψη προσφορών απασχόλησης στους νέους, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν διπλάσια αναλογία εργατικού δυναμικού στον τουρισμό από ό,τι στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας⁵. Η αύξηση της απασχόλησης στον τομέα του τουρισμού είναι σημαντικά υψηλότερη απ' ό,τι στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας κατά τα τελευταία έτη, πράγμα το οποίο καθιστά τον τομέα σημαντική συμβολή στο στόχο της Λισαβόνας για τη δημιουργία περισσότερων και καλύτερων θέσεων απασχόλησης. Η σημασία του τουρισμού στην οικονομία της ΕΕ είναι πιθανόν να εξακολουθήσει να αυξάνεται

¹ COM(2006) 134 τελικό της 17.03.2006.

² Βλ. COM(2003) 716 τελικό και COM(2006) 134 τελικό για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη σύνθεσή της και το ρόλο της.

³ http://ec.europa.eu/enterprise/services/tourism/tourism_sustainability_group.htm

⁴ Παραδοσιακοί πάροχοι υπηρεσιών ταξιδιών και τουρισμού (ξενοδοχεία, εστιατόρια, καφεενεία, ταξιδιωτικά πρακτορεία, πρακτορεία μίσθωσης αυτοκινήτων, αεροπορικές εταιρείες κ.λπ.) που παρέχουν αγαθά και υπηρεσίες απευθείας στους επισκέπτες.

⁵ Βλ. "Για την προαγωγή της πλήρους συμμετοχής των νέων στην εκπαίδευση, την απασχόληση και την κοινωνία" COM(2007) 498 τελικό της 05.09.2007.

κατά τα επόμενα έτη με την αναμενόμενη ετήσια αύξηση της τουριστικής ζήτησης λίγο περισσότερο από 3%⁶ κατά τα επόμενα έτη.

Η εύρεση της σωστής ισορροπίας μεταξύ μιας αυτόνομης ανάπτυξης των τόπων προορισμού και της προστασίας του περιβάλλοντός τους αφενός και της ανάπτυξης μιας ανταγωνιστικής οικονομικής δραστηριότητας αφετέρου μπορεί να αποτελεί πρόκληση. Η εργασία της ομάδας για την αειφορία του τουρισμού (OAT) εντούτοις επιβεβαίωσε ότι περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη οικονομική δραστηριότητα ο τουρισμός μπορεί να αναπτύξει συνέργειες σε στενή αλληλεπίδραση με το περιβάλλον και την κοινωνία. Αυτό συμβαίνει επειδή η ανάπτυξη των τόπων τουριστικών προορισμών συνδέεται στενά με το φυσικό περιβάλλον, την πολιτιστική ποικιλομορφία, την κοινωνική αλληλεπίδραση, την ασφάλεια και την ευημερία των τοπικών πληθυσμών τους. Αυτά τα χαρακτηριστικά καθιστούν τον τουρισμό την κινητήρια δύναμη για τη συντήρηση και την ανάπτυξη των τόπων προορισμού – άμεσα μέσω της αύξησης της συνειδητοποίησης και της υποστήριξης του εισοδήματός τους και έμμεσα με την παροχή μιας οικονομικής αιτιολογίας για την παροχή τέτοιας υποστήριξης και από άλλους παράγοντες.

Οι γενικές τάσεις και προτεραιότητες αλλάζουν – περισσότερο από κάθε άλλη φορά η πρωταρχική πρόκληση για τον τομέα του τουρισμού είναι να παραμείνει ανταγωνιστικός, εντάσσοντας παράλληλα την αειφορία και αναγνωρίζοντας ότι, μακροπρόθεσμα, η ανταγωνιστικότητα εξαρτάται από την αειφορία. Ειδικότερα, η αλλαγή του κλίματος θεωρείται πλέον θεμελιώδες θέμα που απαιτεί επίσης από τη βιομηχανία τουρισμού να μειώσει τη συμβολή της στις εκπομπές αερίου θερμοκηπίου και από τους τόπους προορισμού να προσαρμοστούν στις αλλαγές του σχεδιασμού της ζήτησης και του είδους τουρισμού που προσφέρουν.

Το μέλλον του ευρωπαϊκού τουρισμού στηρίζεται στην ποιότητα της τουριστικής εμπειρίας – καθόσον οι τουρίστες θα αναγνωρίσουν ότι οι τόποι προορισμού που φροντίζουν για το περιβάλλον τους, τους εργαζομένους τους και τις τοπικές κοινότητές τους είναι πιθανότερο να φροντίζουν επίσης και γι' αυτούς. Με την ενσωμάτωση της μέριμνας για αειφορία στις δραστηριότητές τους, οι ενδιαφερόμενοι φορείς του κλάδου του τουρισμού θα προστατεύσουν έτσι τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα που καθιστούν την Ευρώπη τον ελκυστικότερο τόπο προορισμού τουριστών στον κόσμο – με την εγγενή ποικιλομορφία του, την ποικιλία των τοπίων του και των πολιτισμών του. Επιπλέον, ο χειρισμός της μέριμνας για αειφορία με τρόπο κοινωνικά υπεύθυνο θα βοηθήσει τον κλάδο⁷ του τουρισμού να ανακαινίσει τα προϊόντα και τις υπηρεσίες του και να αυξήσει την ποιότητα και την αξία τους.

Το «Ατζέντα για έναν αειφόρο και ανταγωνιστικό ευρωπαϊκό τουρισμό» που παρουσιάζεται στην παρούσα ανακοίνωση επομένως εκπληρώνει μια μακροπρόθεσμη δέσμευση την οποία ανέλαβε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή⁸ και η οποία

⁶ Παγκόσμιο Συμβούλιο ταξιδιών και Τουρισμού (WTTC) – Περιφερειακές εκθέσεις TSA – Ευρωπαϊκή Ένωση 2007

⁷ Βλ. επίσης «Ευκαιρία και υπευθυνότητα. Πώς να βοηθηθούν περισσότερο οι μικρές επιχειρήσεις να εντάξουν τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές πτυχές στις δραστηριότητές τους», Ιανουάριος 2007.

⁸ Η δέσμευση αυτή αναγγέλθηκε για πρώτη φορά στο COM(2001) 665 τελικό της 13.11.2001 (Μέτρο 8) και επιβεβαιώθηκε περαιτέρω στο COM(2003) 716 τελικό της 21.11.2003 και στο COM(2006) 134 τελικό.

υποστηρίζεται περαιτέρω από τα άλλα ευρωπαϊκά όργανα⁹. Στηρίζεται στην έκθεση της ομάδας για την αειφορία του τουρισμού και στα αποτελέσματα της δημόσιας διαβούλευσης που επακολούθησε¹⁰. Η ατζέντα αντιπροσωπεύει μια περαιτέρω συμβολή στην εφαρμογή της ανανεωμένης στρατηγικής της Λισαβόνας για την ανάπτυξη και την απασχόληση¹¹ και της ανανεωμένης στρατηγικής για την αειφόρο ανάπτυξη¹².

2. Η ΑΤΖΕΝΤΑ ΓΙΑ ΕΝΑ ΒΙΩΣΙΜΟ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟ ΤΟΥΡΙΣΜΟ

Για να δημιουργηθεί η σωστή ισορροπία μεταξύ της ευεξίας των τουριστών, των αναγκών του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, καθώς και της ανάπτυξης και της ανταγωνιστικότητας των τόπων προορισμού και των επιχειρήσεων, απαιτείται μια ολοκληρωμένη και ολιστική πολιτική προσέγγιση της οποίας όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη επιδιώκουν τους ίδιους στόχους.

2.1. Οι στόχοι για την αειφορία του ευρωπαϊκού τουρισμού και οι προκλήσεις

Το υφιστάμενο πλαίσιο της ΕΕ για την ανάπτυξη της οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής πολιτικής βασίζεται στη σύμπραξη για την ανάπτυξη και την απασχόληση και στη στρατηγική για την αειφόρο ανάπτυξη προσφέρει το κατάλληλο υπόβαθρο για την επίτευξη των στόχων της εν λόγω «ατζέντας»: Της παροχής οικονομικής ευημερίας, κοινωνικής δικαιοσύνης και προστασίας του περιβάλλοντος και του πολιτισμού¹³.

Οι στόχοι αυτοί εξάλλου θα έπρεπε να οδηγήσουν τα ενδιαφερόμενα μέρη του ευρωπαϊκού τουρισμού στις πολιτικές τους και τις ενέργειές τους που έχουν αντίκτυπο στον εξερχόμενο από την Ευρώπη τουρισμό και στην υποστήριξη του τουρισμού ως εργαλείου για την αειφόρο ανάπτυξη των χωρών υποδοχής

Κατά την επιδίωξη αυτών των στόχων, θα πρέπει να αντιμετωπισθούν ορισμένες προκλήσεις¹⁴ χαρακτηριστικές του τομέα του τουρισμού. Αυτές περιλαμβάνουν κυρίως την αειφόρο διατήρηση και διαχείριση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων, με την ελαχιστοποίηση της χρήσης των πόρων και της ρύπανσης στους τόπους τουριστικού προορισμού συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής των αποβλήτων, με τη διαχείριση της αλλαγής υπέρ της ευημερίας της κοινότητας, με τη μείωση της εποχικότητας της ζήτησης, με την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού αντίκτυπου των μεταφορών που συνδέονται με τον τουρισμό, με τη διάθεση των εμπειριών τουρισμού σε όλους χωρίς διάκριση, και με τη βελτίωση της ποιότητας των τουριστικών επαγγελμάτων – καθώς και με την αντιμετώπιση του θέματος της

⁹ Ψήφισμα του Συμβουλίου της 21.05.2002 για το μέλλον του ευρωπαϊκού τουρισμού (2002/C 135/01), Συμπεράσματα του Συμβουλίου για την αειφορία του ευρωπαϊκού τουρισμού (8194/05, 19.04.2005), ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τις νέες προοπτικές και τις νέες προκλήσεις για ένα αειφόρο ευρωπαϊκό τουρισμό (2004/2229 INI)

¹⁰ Βλ. http://ec.europa.eu/enterprise/services/tourism/index_en.htm

¹¹ COM(2005) 24 τελικό της 2.2.2005.

¹² Ανανεωμένη στρατηγική της ΕΕ για την αειφόρο ανάπτυξη όπως εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 15/16 Ιουνίου 2006.

¹³ Οι στόχοι αυτοί διευκρινίζονται περαιτέρω στην έκθεση της ομάδας OAT (σ. 3).

¹⁴ Αυτές οι καίριες προκλήσεις εξετάστηκαν στην έκθεση της ομάδας OAT (σ. 8 – 17) και είναι σχετικές προς τις επτά προκλήσεις που προσδιορίζονται στην ανανεωμένη στρατηγική για τη αειφόρο ανάπτυξη.

απασχόλησης των υπηκόων τρίτων χωρών με παράνομη διαμονή στα πλαίσια της μεταναστευτικής πολιτικής της Επιτροπής¹⁵. Η εξασφάλιση του ότι οι τουρίστες καθώς και οι τοπικές κοινότητες όπου προσφέρονται οι τουριστικές υπηρεσίες είναι απολύτως ασφαλείς είναι μια περαιτέρω πρόκληση και επίσης ένας βασικός όρος για την επιτυχή ανάπτυξη του τουρισμού¹⁶.

Αυτές οι προκλήσεις δεν καθορίζονται στο χώρο ή το χρόνο. Η προτεραιότητα που θα δοθεί σ' αυτές, ο τρόπος με τον οποίο θα αντιμετωπιστούν και οι εμφανιζόμενες ευκαιρίες που μπορούν να τύχουν εκμετάλλευσης ενδέχεται να ποικίλλουν από τόπο σε τόπο.

Τα ενδιαφερόμενα μέρη πρέπει να εξακολουθήσουν να προβλέπουν και να είναι ~~διαρκώς ενημερωμένα σχετικά με τις αλλαγές~~. Οι πολιτικές και οι ενέργειες πρέπει να λαμβάνουν υπόψη πώς η προσφορά και η ζήτηση θα επηρεαστούν από τις περιβαλλοντικές προκλήσεις – όπως η κλιματική αλλαγή¹⁷ και η έλλειψη ύδατος¹⁸, οι τεχνολογικές εξελίξεις ή άλλα επίκαιρα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα. Επομένως, μια τακτική αναπροσαρμογή του συνόλου των προκλήσεων θα γίνει με τη συνεργασία όλων των ενδιαφερομένων μερών.

2.2. Ένα πλαίσιο δράσης

Η επίτευξη των στόχων αυτής της ατζέντας και η αντιμετώπιση των προαναφερομένων προκλήσεων θα απαιτήσουν μια συνεπή δράση η οποία μπορεί να υποστηριχθεί με κατάλληλες δημόσιες πολιτικές: αειφόρος διαχείριση των τόπων προορισμού, ενσωμάτωση της μέριμνας αειφορίας από τις επιχειρήσεις και συνειδητοποίηση της αειφορίας από τους τουρίστες.

Η αειφόρος διαχείριση των τόπων προορισμού είναι κρίσιμης σημασίας για την ανάπτυξη του τουρισμού, ειδικά με τον αποτελεσματικό σχεδιασμό της χρήσης του χώρου και του εδάφους και τον έλεγχο της ανάπτυξης και μέσω των αποφάσεων για επενδύσεις σε υποδομές και υπηρεσίες. Εξασφαλίζοντας ότι η νέα ανάπτυξη τουρισμού είναι κλίμακας και τύπου που ανταποκρίνεται στις ανάγκες της τοπικής κοινότητας και του περιβάλλοντος, μια αειφόρο διαχείριση μπορεί να ενισχύσει την οικονομική απόδοση και την ανταγωνιστική θέση ενός προορισμού μακροπρόθεσμα. Απαιτεί ένα ενθαρρυντικό πλαίσιο με τη συμμετοχή όλων των περιφερειακών και τοπικών ενδιαφερόμενων μερών και μια αποτελεσματική δομή εντός της οποίας διευκολύνονται οι εταιρικές σχέσεις και η αποτελεσματική διοίκηση.

Αποτελεί πρωταρχική προϋπόθεση για τις επιχειρήσεις να παραμείνουν ανταγωνιστικές. Οι ενέργειες που διεξάγονται προς επιδίωξη αυτού πρέπει να

¹⁵ Βλ. επίσης Πρόταση οδηγίας για την επιβολή κυρώσεων στους εργοδότες που απασχολούν παράνομα διαμένοντες υπηκόους τρίτων χωρών, COM(2007)249, σ.2. Έκθεση αξιολόγησης αντίκτυπου, SEC(2007)603, σ.7.

¹⁶ Τα κράτη μέλη θα μπορούσαν να επωφεληθούν από τον προσδιορισμό και τη διάδοση των βέλτιστων πρακτικών όσον αφορά την προστασία των σχετικών περιοχών και των μαζικών εκδηλώσεων μέσω του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Προστασίας των Υποδομών Ζωτικής Σημασίας που θα επέτρεπε τον κατάλληλο συντονισμό των σχετικών ενεργειών.

¹⁷ Βλ. επίσης Πράσινη Βίβλο "Η προσαρμογή της Ευρώπης στην αλλαγή του κλίματος – Επιλογές δράσης για την ΕΕ COM(2007) 354 τελικό της 29.6.2007.

¹⁸ Βλ. επίσης "Η αντιμετώπιση του προβλήματος της λειψυδρίας και της ξηρασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση" COM(2007) 414 τελικό της 18.7.2007.

εκλαμβάνονται ως μέρος της διαδικασίας για την επίτευξη αειφορίας η οποία θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει ένα από τα σημαντικότερα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Για να εξασφαλισθεί η ανταγωνιστικότητα, η αειφορία και η ευημερία τους μακροπρόθεσμα, οι επιχειρήσεις πρέπει επομένως περισσότερο απ' ό,τι κατά το παρελθόν να ενσωματώνουν τη μέριμνα αειφορίας πλήρως στις πρακτικές τους για τη λήψη αποφάσεων και τη διαχείριση, καθώς και στα εργαλεία για την εφαρμογή τους. Σ' αυτή τη διαδικασία, οι υπηρεσίες υποστήριξης των επιχειρήσεων και τα σωματεία διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο.

Τέλος, για να επιτευχθεί απτή πρόοδος, η πλευρά ζήτησης της αγοράς τόσο για αναψυχή όσο και για επιχειρηματικές δραστηριότητες πρέπει να εκδηλώνεται εντονότερα και με μεγαλύτερη συνέπεια. Οι τουρίστες πρέπει να τύχουν αγωγής ώστε να αναπτύξουν και να ενισχύσουν την κρίση τους και να προβαίνουν σε επιλογές υπέρ της αειφόρου ανάπτυξης. Η συνειδητοποίηση της αειφορίας και η δεοντολογία μπορούν να διευκολύνουν τη διαμόρφωση υπεύθυνης προσωπικής συμπεριφοράς και τακτικής εκ μέρους των τουριστών. Η αυξανόμενη κατανόηση της αειφορίας των καταναλωτών θα μπορούσε αντίστροφα να επηρεάσει τις επιχειρήσεις για να καταδείξει αυτήν την ανησυχία και να ενεργήσει αναλόγως.

2.3. Αρχές για την επίτευξη ενός ανταγωνιστικού και αειφόρου τουρισμού

Για την επίτευξη ενός ανταγωνιστικού και αειφόρου τουρισμού, η Επιτροπή καλεί όλα τους σχετικούς παράγοντες να τηρήσουν τις ακόλουθες αρχές¹⁹:

- **Υιοθέτηση μια ολιστικής και ολοκληρωμένης προσέγγισης** - όλες οι διάφορες επιδράσεις του τουρισμού πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά το σχεδιασμό και την ανάπτυξή του. Επιπλέον, ο τουρισμός πρέπει να είναι καλά ισορροπημένος και να εντάσσεται στο πλήρες φάσμα των δραστηριοτήτων που επηρεάζουν στην κοινωνία και το περιβάλλον.
- **Μακροπρόθεσμος σχεδιασμός** - Αειφόρος ανάπτυξη σημαίνει μέριμνα για τις ανάγκες των μελλοντικών γενεών καθώς επίσης και της δικής μας. Μακροπρόθεσμος σχεδιασμός απαιτεί ικανότητα υποστήριξης των ενεργειών διαχρονικά.
- **Επίτευξη κατάλληλου βηματισμού και ρυθμού της ανάπτυξης** - το επίπεδο, ο βηματισμός και η μορφή της ανάπτυξης πρέπει να απεικονίζουν και να σέβονται το χαρακτήρα, τους πόρους και τις ανάγκες των κοινοτήτων και των προορισμών υποδοχής.
- **Συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων μερών** - Μια αειφόρος προσέγγιση απαιτεί ευρεία και ευσυνείδητη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και την πρακτική εφαρμογή από όλους εκείνους που εμπλέκονται στην έκβαση.
- **Χρήση των βέλτιστων διαθέσιμων γνώσεων** - οι πολιτικές και οι ενέργειες πρέπει να επικαιροποιούνται σύμφωνα με τις πλέον πρόσφατες και καλύτερες διαθέσιμες γνώσεις. Οι πληροφορίες για τις τάσεις και τις επιδράσεις του

¹⁹

Έκθεση της Ομάδας Βιωσιμότητας του Τουρισμού "Δράση για ένα πιο αειφόρο τουρισμό", Φεβρουάριος 2007, σ. 3-4.

τουρισμού, καθώς και οι δεξιότητες και η εμπειρία, πρέπει να διαδίδονται σε ολόκληρη την Ευρώπη

- **Ελαχιστοποίηση και διαχείριση του κινδύνου** (αρχή της προφύλαξης) – σε περίπτωση αβεβαιότητας για την έκβαση, απαιτείται πλήρης αξιολόγηση και προληπτική δράση, έτσι ώστε να αποφεύγονται οι βλαβερές συνέπειες για το περιβάλλον ή την κοινωνία.
- **Απεικόνιση των επιπτώσεων σε κόστος** (ο χρήστης και ο ρυπαίνων πληρώνει) - Οι τιμές πρέπει να απεικονίζουν το πραγματικό κόστος για την κοινωνία των καταναλωτικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αυτές έχουν επιπτώσεις όχι απλώς στη ρύπανση αλλά στη χρέωση για τη χρήση των εγκαταστάσεων που συνεπάγονται σημαντικό κόστος διαχείρισης.
- **Καθορισμός περιορισμών και τήρηση αυτών, εφόσον απαιτείται** - Η χωρητικότητα των επί μέρους περιοχών και ευρύτερων περιοχών πρέπει να αναγνωρίζεται, με ετοιμότητα και δυνατότητα περιορισμού, όπου και όταν χρειάζεται, του μεγέθους ανάπτυξης του τουρισμού και του όγκου των τουριστικών ροών.
- **Διεξαγωγή συνεχούς παρακολούθησης** - Η αειφορία αφορά ακριβώς την κατανόηση των επιπτώσεων και τη συνεχή επαγρύπνηση ως προς αυτές, έτσι ώστε να μπορούν να γίνονται οι απαραίτητες αλλαγές και βελτιώσεις.

3. ΠΡΟΟΔΟΣ ΑΠΟ ΚΟΙΝΟΥ

Διάφοροι παράγοντες έχουν ήδη αναγνωρίσει τη σημασία της πρόκλησης για τη αειφορία και εργάζονται για να βελτιώσουν την απόδοσή τους. Παρά τις προσπάθειες αυτές, απαιτείται μεγαλύτερη πρόοδος. Για να επιτευχθούν σημαντικότερα αποτελέσματα, οι αρμόδιοι για τις υπάρχουσες – και μελλοντικές – πρωτοβουλίες πρέπει να ενώσουν τις προσπάθειές τους και να ενεργήσουν από κοινού, με πιο ορατό και συνεργικό τρόπο.

Αυτή η "ατζέντα" στοχεύει στην ενίσχυση μιας τέτοιας εθελοντικής και συνεχούς διαδικασίας. Πρέπει να προαχθεί από όλους τους παράγοντες του τουρισμού στην Ευρώπη: τα διάφορα επίπεδα κυβερνητικών – τοπικών αρχών, τις οργανώσεις διαχείρισης των προορισμών, τις περιφέρειες, τα κράτη μέλη – και την ίδια την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τις επιχειρήσεις, τους τουρίστες και όλους τους οργανισμούς²⁰ που μπορούν να ενθαρρύνουν, να υποστηρίξουν και να επηρεάσουν τον τουρισμό.

Ο τομέας του τουρισμού περιλαμβάνει πολλούς και διάφορους ιδιωτικούς και δημόσιους παράγοντες με αποκεντρωμένες αρμοδιότητες. Είναι επομένως μείζονος σημασίας να τηρείται η αρχή της επικουρικότητας και για να υιοθετείται προσέγγιση εκ των κάτω προς τα άνω, με τη συμμετοχή των παραγόντων οι οποίοι έχουν την ικανότητα και την εξουσία να προβαίνουν σε ενέργειες και συμβάλλουν εθελοντικά στην εφαρμογή της ατζέντας.

²⁰

Μεταξύ άλλων: Εκπαιδευτικά και ερευνητικά ιδρύματα, ενώσεις εργαζομένων, ενώσεις καταναλωτών, ΜΚΟ και διεθνείς οργανώσεις.

Η Επιτροπή θα συνεργαστεί περαιτέρω με τις γειτονικές χώρες (Ανατολική Ευρώπη και περιοχή MED) και ENP (Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας) στον τομέα του τουρισμού και θα υποστηρίζει περαιτέρω τις χώρες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος και τις αναπτυσσόμενες χώρες μέσω της ξένης άμεσης επένδυσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κοινοπραξιών στον τομέα του τουρισμού.

3.2.1. *Κινητοποίηση παραγόντων και διάδοση γνώσεων*

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα στοχεύσει στην επίτευξη καλύτερης διαφάνειας και αναγνώρισης των ορθών πρακτικών από τους πολίτες και την κοινωνία της ΕΕ και στην ενίσχυση των γνώσεων και την κατανόηση των πρακτικών που συνδέουν την αειφορία και την ανταγωνιστικότητα με έναν αμοιβαία ενισχυτικό τρόπο.

Η Επιτροπή οργανώνει ήδη διασκέψεις και αναλαμβάνει ερευνητικές μελέτες με σκοπό να αυξήσει την επίγνωση των προκλήσεων όπως η διευκόλυνση των ταξιδιών για νέους, ηλικιωμένους και άτομα με ειδικές ανάγκες μέσω κοινωνικών και προσιτών πρωτοβουλιών τουρισμού και των μεθόδων εργασίας που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο (π.χ. μια μελέτη για τον αντίκτυπο σημαντικών πολιτιστικών και αθλητικών εκδηλώσεων στις ΜΜΕ που είναι προσανατολισμένες στον τουρισμό). Ειδικότερα, το εγχειρίδιο σχετικά με τον τομέα επαγγελματικής οργάνωσης του τουρισμού είναι μια πρακτική πρωτοβουλία που υποστηρίζει τη συμμετοχή των βασισμένων στη γνώση ιδρυμάτων στα πλαίσια μιας προσέγγισης οικοδόμησης συναίνεσης που στοχεύει στη βελτίωση της απόδοσης των ΜΜΕ και του ανθρώπινου δυναμικού στον τομέα του τουρισμού σε επίπεδο προορισμού.

Η Επιτροπή θα επιδιώξει περαιτέρω να κατευθύνει την προσοχή εκείνων των παραγόντων που δημιουργούν τη γνώση (π.χ. πανεπιστήμια, ερευνητικά ιδρύματα, δημόσια και ιδιωτικά παρατηρητήρια) προς τις προκλήσεις για την αειφορία του ευρωπαϊκού τουρισμού. Θα διευκολύνει τη συνεργασία τους και θα προωθήσει την παροχή επίσημης και ανεπίσημης εκπαίδευσης στον τομέα του τουρισμού. Θα ενθαρρύνει την κινητικότητα σε ολόκληρη την Ευρώπη μέσω της υποστήριξης της διακρατικής κατάρτισης και της τοποθέτησης σε θέση εργασίας, των ανταλλαγών και της ανάπτυξης των μεθόδων κατάρτισης, διδακτέας ύλης και περιεχομένου, συμπεριλαμβανομένης της ενσωμάτωσης των αρχών της αειφορίας στα προγράμματα κατάρτισης.

Η δέσμευση σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο θα υποστηριχθεί μέσω των συμπράξεων μεταξύ των διαφορετικών τύπων προορισμού (π.χ. αγροτικός, παράκτιος, ορεινός, αστικός) που θα δεσμεύονται για μια αειφόρο διαχείριση των προορισμών που σχεδιάστηκε από «προδρόμους» και που είναι ανοικτή στη συμμετοχή όλων των άλλων ενδιαφερομένων μερών. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα υποστηρίζει την ενίσχυση ή τη δημιουργία των πλατφορμών – χρησιμοποιώντας επίσης τις νέες τεχνολογίες – στα πλαίσια των οποίων μπορεί να γίνει ανταλλαγή των διδαγμάτων που εξάγονται από καλές και κακές πρακτικές και η συνεργασία μεταξύ του τουρισμού και άλλων σχετικών τομέων μπορεί να βελτιωθεί. Η προαγωγή της ανταλλαγής των βέλτιστων πρακτικών για την αειφόρο διαχείριση των προορισμών (π.χ. με τη μελέτη του θέματος της εποχικότητας και την επέκταση της εποχής τουρισμού) μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην ανταγωνιστικότητα των τόπων προορισμού τουριστών. Αυτές οι πλατφόρμες θα μπορούσαν να επιτρέψουν

μια πιο συγκεκριμένη προσέγγιση που απεικονίζει τα εδαφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των τόπων προορισμού.

Το ετήσιο ευρωπαϊκό φόρουμ τουρισμού παρέχει επίσης μια πλατφόρμα στα πλαίσια της οποίας όλοι οι παράγοντες μπορούν να ανταλλάξουν απόψεις και να ενισχύσουν τη συνεργασία τους όσον αφορά τη σχέση μεταξύ της αειφορίας και της ανταγωνιστικότητας του ευρωπαϊκού τουρισμού.

Για να ενισχυθεί η συνεργασία με τα κράτη μέλη και μεταξύ αυτών, η ισχύουσα ετήσια υποβολή εκθέσεων μέσω της συμβουλευτικής επιτροπής τουρισμού (TAC)²³ θα χρησιμοποιηθεί για να διευκολύνει την ανταλλαγή και τη διάδοση των πληροφοριών επίσης σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτικές και οι δράσεις τους προστατεύουν την αειφορία του τουρισμού.

Η ανάγκη γνώσεων όσον αφορά τον τρόπο για την καλύτερη και την ταχύτερη εξέλιξη του τουρισμού στην Ευρώπη μπορεί να καλυφθεί εν μέρει μέσω της συλλογής και της παροχής στατιστικών και γεωγραφικών δεδομένων²⁴ και εν μέρει μέσω της δραστηριότητας των υπαρχόντων ή νέων παρατηρητηρίων. Τέτοιες πληροφορίες θα μπορούσαν να διευκολύνουν την παρακολούθηση των βασικών προκλήσεων, ειδικά εκείνων που είναι σημαντικές για τις ΜΜΕ που συνδέονται με την απασχόληση και την εποχικότητα.

Τέλος, η Επιτροπή καλεί τους διεθνείς οργανισμούς (UNWTO, UNEP, ΟΥΝΕΣΚΟ, κ.λπ.) να συμβάλουν σ' αυτή τη διαδικασία με τον προσδιορισμό των συνεργιών μεταξύ του τομέα δραστηριοτήτων τους και της ευρωπαϊκής ατζέντας.

3.2.2. Προαγωγή των προορισμών αριστείας

Η Επιτροπή θα εξακολουθήσει να εφαρμόζει το πρότυπο σχέδιο «εξέχοντες ευρωπαϊκοί προορισμοί» (EDEN). Το EDEN προωθεί τους αναδυόμενους ευρωπαϊκούς προορισμούς και προσφέρει υποστήριξη σε εκείνους στους οποίους η ανάπτυξη στον τουρισμό επιδιώκεται με τρόπο που εξασφαλίζει κοινωνική, πολιτιστική και περιβαλλοντική αειφορία. Κάθε έτος επιλέγεται ένα διαφορετικό θέμα για το βραβείο. Η Επιτροπή θα διευκολύνει τη δημιουργία δικτύων μεταξύ των βραβευμένων προορισμών, με στόχο τη διευκόλυνση της ανταλλαγής καλών πρακτικών σε ευρωπαϊκό επίπεδο και θα ενθαρρύνει άλλους προορισμούς να υιοθετήσει παρόμοια αειφόρα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης.

Η Επιτροπή θα ενισχύσει επίσης την εικόνα και την αντίληψη για την Ευρώπη ως τόπου προορισμού τουριστών που χαρακτηρίζεται από υψηλή ποιότητα και αειφορία. Γι' αυτό το λόγο, η Επιτροπή θα συνεργαστεί με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Τουρισμού και τις εθνικές τουριστικές οργανώσεις για να επινοήσει μια κατάλληλη στρατηγική που θα περιλάβει επίσης τη χρήση της ευρωπαϊκής πύλης τουριστικών προορισμών²⁵

²³ Απόφαση του Συμβουλίου 86/664/ΕΚ της 22ας Δεκεμβρίου 1986.

²⁴ Παραδείγματος χάριν μέσω της αναθεώρησης της οδηγίας στατιστικών τουρισμού ή/και μέσω της GMES (Παγκόσμια Παρακολούθηση του Περιβάλλοντος και της Ασφάλειας) που παρέχει σε ολόκληρη την Ευρώπη ομοίμορφες υπηρεσίες γεωχωρικών πληροφοριών.

²⁵ www.visiteurope.com

3.2.3. *Κινητοποίηση των οικονομικών μέσων της ΕΕ*

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναγνωρίζει την ανάγκη των ενδιαφερομένων μερών για οικονομική ενίσχυση με σκοπό να ενθαρρυνθεί η εφαρμογή της ατζέντας. Οι ευκαιρίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο προσφέρονται ήδη, όπως η δυνατότητα για τα κράτη μέλη και όλες τις περιφέρειες να χρηματοδοτήσουν τα τουριστικά προγράμματα μέσω του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης. Οι αειφόροι και καινοτόμοι πρακτικές τουρισμού προβάλλονται ήδη ως κριτήρια προτεραιότητας στους διαφόρους στόχους των διάφορων ευρωπαϊκών οικονομικών οργάνων – ιδιαίτερα των ταμείων για την πολιτική συνοχής (το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης και το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο), το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης, το Ευρωπαϊκό Ταμείο Αλιείας, το 7ο πρόγραμμα-πλαίσιο δράσεων έρευνας, τεχνολογικής ανάπτυξης και επίδειξης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (στο οποίο η βασική προτεραιότητα στην αλλαγή του κλίματος περιλαμβάνει τις επιπτώσεις στον τουρισμό) – και στο πρόγραμμα "Leonardo Da Vinci", μέσω της εισαγωγής ενός ειδικού μέτρου για τους μαθητευόμενους και τα νεαρά άτομα που παρακολουθούν επαγγελματική κατάρτιση και ένα σχέδιο το οποίο ευρίσκεται υπό εκτέλεση, με την ανάλυση και την ανάπτυξη επαγγελματικών προσόντων στον τομέα. Το προτεινόμενο «Πρόγραμμα Πλαίσιο για την Ανταγωνιστικότητα και την Καινοτομία» θα υποστηρίξει επίσης την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων της ΕΕ, ιδίως δε των ΜΜΕ²⁶. Η Επιτροπή θα διευκολύνει τη διάδοση των γνώσεων σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα υπάρχοντα οικονομικά όργανα της ΕΕ ήταν και μπορούν να χρησιμοποιηθούν γι' αυτό το σκοπό από τους διαφόρους παράγοντες του τουρισμού.

3.2.4. *Ένταξη της αειφορίας και της ανταγωνιστικότητας στις πολιτικές της Επιτροπής*

Διάφορες υπάρχουσες ευρωπαϊκές πολιτικές και δράσεις μπορούν να έχουν ισχυρή επιρροή στον τουρισμό και την αειφορία του, καθώς και σημαντική συμβολή στην αντιμετώπιση των βασικών προκλήσεων. Γενικές πολιτικές όπως οι πολιτικές για το περιβάλλον, τις μεταφορές, την απασχόληση ή την έρευνα μπορούν να έχουν διαφορετικό αντίκτυπο στα διαφορετικά εδάφη λόγω των ειδικών χαρακτηριστικών τους. Η Επιτροπή λαμβάνει και θα λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες αυτών των διαφορετικών εδαφών.

Η ουσιαστική απάντηση από τα ενδιαφερόμενα μέρη στη διαδικασία διαβούλευσης σχετικά με τη μελλοντική Ναυτιλιακή Πολιτική της ΕΕ έχει καταδείξει το ενδιαφέρον και την υποστήριξή τους για τη δράση σε επίπεδο ΕΕ για έναν πλέον αειφόρο και ανταγωνιστικό θαλάσσιο και παράκτιο τουρισμό. Σε απάντηση στις ανησυχίες τους, η ολοκληρωμένη προσέγγιση της Ναυτιλιακής Πολιτικής θα παράσχει τη βάση για την εκπόνηση περαιτέρω δράσης με σκοπό να ενισχυθεί η αειφορία και η ανταγωνιστικότητα στον τομέα. Σαν πρώτο βήμα, η Επιτροπή θα συγκεντρώσει την προσοχή της στον τομέα του παράκτιου τουρισμού με την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων των ταχέως αναπτυσσόμενων κλάδων του, όπως ο τουρισμός κρουαζιέρας, εξετάζοντας τις διασυνδέσεις μεταξύ του κλάδου του τουρισμού κρουαζιέρας, των λιμενικών εγκαταστάσεων, των λιμένων αναγκυής και άλλων ναυτιλιακών κλάδων, και των θεμάτων ανταγωνισμού μεταξύ των χερσαίων και των θαλάσσιων χρήσεων του παράκτιου περιβάλλοντος.

²⁶

Βλ. επίσης COM(2006) 134 τελικό, σ. 6-7.

Οι ορεινές περιοχές χρειάζονται πολιτικές προοπτικής για την αγροτική ανάπτυξη που να ενσωματώνουν τόσο τις απαιτήσεις συντήρησης αυτού του ιδιαίτερου φυσικού περιβάλλοντος όσο και τις απαιτήσεις της αειφόρου ευημερίας των κατοίκων της.²⁷ Η Επιτροπή αναγνωρίζει την ανάγκη να διατηρηθεί η πλούσια φυσική κληρονομιά πολλών από αυτές τις ευάλωτες ορεινές περιοχές.

Οι αγροτικές περιοχές επενδύουν στον τουρισμό με σκοπό να διαφοροποιήσουν τις οικονομίες τους, πράγμα το οποίο είναι απαραίτητο για την ανάπτυξη, την απασχόληση και την αειφόρο εξέλιξη. Προσφέρουν πραγματικές ευκαιρίες από άποψη ελκυστικότητας ως τόπων διαβίωσης και εργασίας, και από άποψη του ρόλου τους ως αποθεμάτων φυσικών πόρων και ιδιαίτερα εκτιμωμένων τοπίων. Αυτό προϋποθέτει την ανάγκη εξασφάλισης της συνοχής και των συνεργιών στις κοινοτικές πολιτικές για να διατηρηθεί το περιβάλλον και να προστατευθεί η ύπαιθρος.

Ο τουρισμός μπορεί επίσης να συμβάλει στην αειφόρο ανάπτυξη των αστικών περιοχών με τη βελτίωση της επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας, την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών και τη διατήρηση του πολιτιστικού και του φυσικού περιβάλλοντος. Για να είναι οι αστικοί προορισμοί επιτυχείς σε όλους αυτούς τους τομείς, πρέπει να υιοθετήσουν σφαιρική προσέγγιση που να βασίζεται στις αρχές της αειφόρου ανάπτυξης και να αναγνωρίζεται και να υποστηρίζεται από τις δημόσιες πολιτικές σε όλα τα επίπεδα, συμπεριλαμβανομένου του ευρωπαϊκού επιπέδου.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα ανακοίνωση είναι η επίσημη κήρυξη και επικύρωση μιας μεσομακροπρόθεσμης ατζέντας κατά την οποία όλοι οι παράγοντες πρέπει να προβούν στα απαραίτητα διαβήματα για να ενισχύσουν τη συμβολή των αειφόρων πρακτικών ώστε να διευκολυνθεί η ανταγωνιστικότητα της Ευρώπης ως του πλέον ελκυστικού τόπου τουριστικών προορισμών.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή βασίζεται στην πολιτική υποστήριξη αυτής της πρωτοβουλίας από τα άλλα όργανα της ΕΕ και θα παρουσιάσει το 2011 αξιολόγηση της προόδου που θα έχει πραγματοποιηθεί.

²⁷

Το πρωτόκολλο στη Σύμβαση των Άλπεων, σχετικά με τον τουρισμό, είναι ένα παράδειγμα οργάνου πλαισίου που μπορεί να ενθαρρύνει και να συντονίζει τη συμβολή των ενδιαφερομένων μερών σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.